

13.592

LXXII. ÉVF. 3. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. JÚLIUS—SZEPTEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: KOVÁCS MÁTÉ, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, BERLÁSZ JENŐ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, SZ. NÉMETH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, DÜRZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERTÓK LAJOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, HOLOVICS FLÓRIÁN tudományos kutató, TOMBOR TIBOR, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, PUSZTAI JÁNOSNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BÓDAY PÁL, a szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, PÓK LAJOS, a Művelt Nép Kiadó munkatársa, KISS JÓZSEF, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 339–162/165

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége

I. Előkészítő munkálatok

A magyar könyvtárügy tízéves fejlődése során 1956 elején egyik legjelentősebb állomásához érkezett el: hosszabb előkészítés után elkészült és megjelent a könyvtárügy szabályozásáról hozott törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról kiadott minisztertanácsi határozat.¹ Ez a két jogszabály alapvetően, átfogóan és korszerűen foglalja össze a magyar könyvtárügy egészének jelenlegi helyzetét, és határozza meg további fejlődésének irányvonalait. Ehhez fogható széleskörű, döntő jelentőségű és előremutató szabályozás eddig nem volt a magyar könyvtárügy történetében, úgyhogy e két jogszabály együtt egész szocialista könyvtárügyünk *alapvető törvényének* tekinthető.

Ez a két alapvető rendelkezés régen érzett hiányt pótol, s csaknem minden lényeges könyvtári kérdés szabályozására kiterjed. Korszerű formában való megalkotásának gondolata 1953-ban merült fel.² A kezdeményező javaslat mind a könyvtárpolitikai irányító tényezők, mind pedig a könyvtári dolgozók körében megértésre és visszhangra talált, úgyhogy a Népművelési Minisztérium, illetve az Országos Könyvtárügyi Tanács már 1954. áprilisi ülésén mérlegelte az előkészítés időszerűségét és lehetőségét. Nem sokkal később a Tanács munkatervébe iktatta kidolgozását, és 1955 elején megalakította az előkészítő bizottságot.³ A tervezet nyersanyagát a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkaközössége állította össze.⁴ Az előadói javaslat a világosabb áttekinthetőség kedvéért még együtt tartalmazta a törvényerejű rendeletbe és végrehajtási utasításba kívánczoló részeket, sőt a teljesség érdekében még egyes szervezeti és ügyrendi szabályzatba való részekre is kiterjedt. Ezt előbb 1955 áprilisában

¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956 (III. 9.) számú határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. Magyar Közlöny, 1956. 19. sz. A továbbiakban e két jogszabály együttes megjelölésére rövidség kedvéért — bizonyos pontatlansággal — a *könyvtári törvény* kifejezést használjuk.

² Kovács Máté: *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. Debrecen, 1954, 60. és 131. l.

³ A bizottság tagjai BARABÁSI Rezső, BERZA László, IRÁNYI Lujza, KOVÁCS Máté, SEBESTYÉN Géza és TAKÁCS József voltak.

⁴ Részt vett e munkában: BERTÓK Lajos, CSÜRY István, EMBER Ernő, FUTALA Tibor, MÓDIS László, MALLER Sándor, VARGA Zoltánné és VÁRADY-SZABÓ László.

az Országos Könyvtárügyi Tanács,⁵ illetve külön is a Műszaki Könyvtárügyi Tanács, majd pedig 1955. május 27-én a II. Országos Könyvtáros Konferencia⁶ tárgyalta meg. A *Könyvben* közölt előzetes ismertető cikk⁷ nyomán, továbbá az Országos Könyvtárügyi Tanács és a II. Országos Könyvtáros Konferencia tárgyalásain, végül egyes könyvtárosok és intézmények részéről szóban és írásban 48 hozzászóló igen sok különféle észrevételt, megjegyzést, kiegészítést és javaslatot tett. Bátran elmondhatjuk tehát, hogy az alapvető törvény előkészítése az érdekelt dolgozók, intézmények és szervek legszélesebb körű bevonásával és közreműködésével folyt le. Hosszú hónapok együttes erőfeszítése során a korábbiakhoz a könyvtárügy egész területéről további rendkívül gazdag tapasztalati anyag gyűlt össze, sok fontos szempont, alapelv és célkitűzés tisztázódott, úgyhogy a törvény jogi szerkesztési munkája valóban tartalmas, sokoldalúan megvilágított és rendszerezett szakmai anyagra támaszkodhatott.

Ezt követően a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat kész tervezetét hozzászólásra 54 olyan országos hatáskörű szerv, illetve szakértő személy kapta meg, akik a könyvtárügyben illetékeseknek tekinthetők. A 35 különféle hozzászólásban újból mintegy 160 kisebb tartalmi, szerkezeti vagy stiláris észrevételt tettek. Ezek mérlegelése, megvitatása és indokolt esetben való bedolgozása után alakult ki e két alapvető jogszabályunk mai végleges formájában.⁸

II. Szükséges-e, időszerű-e a könyvtári törvény, és megvoltak-e az előfeltételek elkészítéséhez?

Az előkészítés megindításától kezdve egészen végleges megformálásáig — ha elvétve is, de — különféle oldalakról különféle formában többször is felmerült az a kérdés, hogy vajon *időszerű-e* és csakugyan már most *szükséges-e* a könyvtárügy átfogó, egységes szabályozása. Ez idő szerint megvan-e a *reális lehetősége*, megvannak-e az elvi és gyakorlati előfeltételei annak, hogy a magyar könyvtárügy egésze országosan, egységesen és tartós érvénnyel jogi szabályozást nyerjen? Más szóval nem lesz-e túlságosan korai az elért eredmények rögzítése? Illetőleg ezzel éppen ellentétben nem fogja-e majd túlságosan gúzsba kötni a törvény a későbbi, ma még előre nem egészen áttekinthető fejlődést?

Bár e szórványos kérdések és kétkedések jobbra csak tájékozatlanságból vagy az újtól való tartózkodásból fakadtak, mégsem tekinthetők teljesen indokolatlanoknak. Az előkészítés kezdetén ugyan már teljesen kialakultak szocialista könyvtárpolitikánk elvi célkitűzései, s gyakorlatilag is kifomálódtak könyvtárügyünk korszerű körvonalai. Csaknem minden területen tudatosultak társadalmunk könyvtári igényei, kialakultak a szükséges könyvtár-típusok, korszerű szervezeti formák és alkalmas munkamódszerek, mégis

⁵ Tájékoztató a könyvtárakról és a könyvtárügyről szóló törvényerejű rendelet tervezetéről. Népműv. min. házi soksz. 1955. 1—31. l.

⁶ A könyvtárakról és a könyvtárügyről készítendő törvényerejű rendelet és végrehajtási utasítás tervezete. Népműv. min. házi soksz. 1955. 1—29. l.

⁷ Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. A Könyv, 1955. 4. sz. 150—152. l.

⁸ Fodor Zoltán: Törvény a könyvtárügy szabályozásáról. A Könyvtáros, 1956. 3. sz. 161—163. l.

érezhető nehézségeket, olykor zavart okozott, hogy a különféle könyvtári területeken elért fejlődés meglehetősen egyenetlen képet mutatott, az alapvető elvi kérdések tudományos elemzéséből leszűrt eredmények és a külföldi példák nem voltak eléggé közismertek, a könyvtárügy helye és jelentősége művelődéspolitikánkban nem volt kellőképpen ismert és általánosan elismert. Számos problémát menetközben kellett tisztázni, számos eredményt az előkészítő munka során kellett megismerni és megismertetni, s a fejlődés egyenetlenségét, jelenlegi aránytalanságait és az arányok várható alakulását a kidolgozás folyamán állandóan szem előtt kellett tartani.

Mindezek azonban csak e szokatlanul nagyméretű és bonyolult feladattal járó természetes és leküzdhető nehézségeknek bizonyultak. A rendezés *szükséges és időszerű* voltát mutatja mindenekelőtt az a széleskörű érdeklődés és közreműködési készség, ami a könyvtári dolgozók részéről az előkészítés egész ideje alatt megnyilvánult. Valamennyien évek óta érzik egy alapvető jogszabály hiányát, e hiány hátrányait, és ismételten sürgetik a könyvtári törvény elkészítését. Érezhetően szívesen vállaltak részt annak mielőbbi létrehozásában.

A maga idejében ugyan az 1952-es minisztertanácsi határozat⁹ lényeges előrelépés volt. Sikeresen megindította a könyvtárügy korszerű fejlődését. Felbontotta a régi, elavult könyvtárügyi szervezetet. Új, korszerű könyvtárpolitikai célokat tűzött ki. Új országos szervezeti alapelvek és keretek kialakítását tette lehetővé. A fejlődés első szakaszában különösen hasznosnak és termékenynek bizonyult az a törekvése, hogy a könyvtárakat szorosan ahhoz a területhez vagy szervhez kapcsolja, amelynek a könyvtári szükségletéről gondoskodni hivatottak. A gyors ütemű fejlődés azonban időközben túlhaladt rajta. Egyfelől azért, mert a könyvtárügy sokkal szélesebb, szövevényesebb és jelentősebb művelődéspolitikai területnek bizonyult, mint amilyennek e határozat körvonalazta. Másfelől pedig azért, mert a könyvtárügy fejlődése az elmúlt négy év során sokkal gyorsabb és erőteljesebb, korszerű átfarmálódása — célkitűzéseiben, szervezeti felépítésében, munkája tartalmában és módszereiben — sokkal gyökeresebb volt, mint azt előzetesen elgondolni vagy éppen megtervezni lehetett volna.

A valóságos fejlődés méreteinek és minőségének kibontakozásával egyre világosabbá lett, hogy új, az egész könyvtárügyet átfogó, korszerű törvényre van szükség, és ennek megalkotása nemcsak kívánatos, hanem sürgős is, mert hovatovább az alapvető könyvtárpolitikai kérdések országos érvényű, egységes szabályozásának hiánya a további tervszerű fejlődés legfőbb akadályává válik. Amilyen komoly előny volt 1952-ben és az utána következő években például az, hogy a könyvtárak szervesen társadalmunk megfelelő tevékenységéhez kapcsolódtak, és kialakuló új rendjébe szervezetileg is beépültek, annyira hátrányos volt a könyvtárügy szakmai egységének hiánya és kormányzati szinten való képviselétének kiépítetlensége. Bármilyen nagy erőforrás is volt, és bármilyen nagy eredményeket is hozott a helyi kezdeményezés és ösztönös lendület a keretek mennyiségi kiépítésében, egyre elengedhetetlenebbnek bizonyult a körültekintő tervszerűség biztosítása, a kiforrott korszerű szervezeti formák és módszerek széleskörű alkalmazása. Az első években kielégítő eredménynek lehetett tekinteni a könyvtári munka

⁹ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042—13/1952. számú határozata a könyvtárügy fejlesztéséről. Könyvbarát, 1952. 6. sz. 21—22. l.

megindítását ott, ahol addig nem volt, erőteljes felfokozását ott, ahol addig szűkebb keretekben folyt, de a kultúrforradalom haladásával, dolgozó népünk művelődési igényeinek rohamos növekedésével, a termelés tudományos könyvtári szükségleteinek megsokszorosodásával most már tervszerűen és tudatosan arra kellett és kell törekednünk, hogy a könyv és könyvtár elvben és gyakorlatban is megkapja művelődéspolitikánkban azt a helyet, ami jelentőségénél fogva az iskolai oktatás, a film és színház, a sajtó és rádió mellett egyenrangú művelődési tényezőként joggal megilleti.¹⁰ Mindez pedig csak a könyvtárügy átfogó, alapvető és egységes szabályozásával, a könyvtári törvény elkészítésével érhető el és biztosítható kellőképpen.

A jogi szabályozás szükségessége és időszerűsége további indokolást tehát nem igényel. Annál inkább megvilágításra szorul azonban az a kérdés, hogy vajon a magyar könyvtárügy jelenlegi fejlettsége elérte-e már azt a fokot, ami *elegendő alapot* ad a törvény elkészítéséhez, valamint az, hogy kellő mértékben ismerjük-e, vagyis elemeztük és rendszereztük-e ennek a fejlődésnek az eredményeit, hiányosságait és hibáit ahhoz, hogy a törvény korszerű alapelveit, célkitűzéseit megállapítsuk, a könyvtári munka szervezeti kereteit, tartalmát és módszereit országosan meghatározhassuk, mert csak így van meg a *reális lehetősége*, a szükséges elvi és gyakorlati előfeltétele annak, hogy a törvény korszerű szinten elkészüljön. Csak ezen az úton érhető el, hogy ez az alapvető jogszabály elvi megalapozással és rendszerezésben magába foglalja és általánosítsa mindazt, amit könyvtárügyünkben korszerű eredményként felmutathatunk. Így válik lehetővé, hogy eddigi könyvtárpolitikai, szervezeti, tartalmi és módszertani eredményeink alapulvételével reális távlatokat nyisson a további fejlődés számára. Csak ily módon biztosítható, hogy a törvény általános érvényű, mégis kellő mértékig konkrét legyen, egységes irányelveket nyújtson, mégse korlátozza a könyvtárak és könyvtártípusok sajátos igényeit és követelményeit. Valójában ez az elsődleges, a fontosabb probléma. Lényegében ezen múlik, hogy az időszerűvé és szükségessé vált könyvtári törvényt kellő színvonalon meg tudjuk-e alkotni, s valóban alapvető törvény lesz-e vagy csak átmeneti jogszabály, amit a könyvtárügy fejlődése ezúttal is mihamar túlhalad.

A magyar könyvtárügy tényleges fejlődése, eddig elért eredményei, e fejlődés hiányosságainak és hibáinak felismerése és a várható fejlődés reális körvonalazása tehát az az alapanyag, amire a könyvtári törvény felépülhet, amit alaposan elemezni, korszerű rendező elvek szerint rendszerezni kell, s amit világos meghatározásokká és határozott rendelkezésekké kell formálni.

Az előkészítő bizottság számára a könyvtárügy kérdéseinek általános személyes ismeretén kívül itt több kedvező körülmény is komoly segítséget nyújtott. Ezek között leszűrhető fontos tanulságai miatt első helyen kell megemlítenünk azt, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanácsban 1953–54-ben *számos fontos könyvtártípus helyzete és több általános könyvtári szakmai probléma* került megvitatásra. Nagymértékben fokozta a tényleges helyzetnek és a fejlődési tendenciáknak megismerését az is, hogy a Tanácsban a törvény kidolgozásával párhuzamosan folyt az egyes könyvtártípusok és ezek összesí-

¹⁰ Kovács Máté: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954, Debrecen, 1955. 109–143. l.

tésével az egész könyvtárügy második ötéves tervének előkészítése.¹¹ Így pl. megvitatta a Tanács a megyei könyvtárhálózatok, a szakszervezeti könyvtárak, az iskolai könyvtárak, a szakkönyvtárak helyzetét és problémáit, a közművelődési területi könyvtárak, az egyetemi könyvtárak, a társadalomtudományi könyvtárak, az Országos Műszaki Könyvtár, a mezőgazdasági könyvtárhálózat második ötéves tervét, továbbá a szakirodalmi dokumentáció, a könyvvédelem és könyvforgalom, a könyvtárosképzés és továbbképzés lényeges kérdéseit. A Tanács emelkedő színvonalú munkája tehát nemcsak a napirendre tűzött könyvtárügyi problémák elvi és gyakorlati tisztázását és megoldását szolgálta, hanem egyúttal sok szükséges és hasznos tanulsággal járó előkészület volt a könyvtári törvény elvi alapjainak és célkitűzéseinek kidolgozásához, tartalmának összeállításához.

Más oldalról jelentős mértékben növelték a helyzetismeretet azok a tudományos és módszertani felülvizsgálatok is, amelyek az utóbbi években csaknem valamennyi könyvtártípusunk, sőt csaknem minden számottevő könyvtárunk helyzetét, munkáját, szükségleteit és lehetőségeit felmérték.¹² Értékes tanulságokat nyújtottak azok a beszámolók, áttekintő összefoglalások és alapvető, elvi kérdéseket elemző *könyvtártudományi tanulmányok*, amelyek az utóbbi években nyomtatásban vagy sokszorosításban az egyes könyvtárak vagy könyvtártípusok munkáját, fejlődését ismertették, egyes fontos könyvtári elvi kérdéseket boncolgattak.¹³ A tervszerűen folytatott módszertani felülvizsgálatok és fejlődő könyvtártudományi szakirodalmunk elsődleges, közvetlen hatásukon túlmenően elősegítették azt is, hogy könyvtárügyünk helyzetét határozottan felmérhessük, valamint fejlődésének kívánatos irányelveit és kereteit reálisan tisztázhassuk.

Harmadsorban ki kell emelnünk azt a sokirányú segítséget, amit a *külföldi szakirodalom*, valamint a *külföldi könyvtárügyi törvények és rendelkezések* adtak a könyvtárügy egyetemes fejlődési törekvéseit, korszerű célkitű-

¹¹ BARABÁSI Rezső: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai* Magy. Könyvszle, 1955. 224–226. l. KONDOR Istvánné – PAJKOSSY György – TAKÁCS József: *Mit végzett az elmúlt évben a Könyvtárügyi Tanács, az Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága, a Könyvtárosi Szakbizottság?* A Könyv, 1955. 532–534. l.

¹² CSÜRY István: *A hazai könyvtár-vizsgálatok időszzerű kérdései.* (Kézirat.)

¹³ HARASZTHY Gyula: *A magyar könyvtárügy tíz éve.* A Könyv, 1955. 97–104. l. VARJAS Béla: *Beszámoló a magyar könyvtárügy fejlődéséről, jelenlegi helyzetéről és feladatairól.* Könyvbarát, 1952. 12. sz. 3–7. l. *Az I. Országos Könyvtáros Konferencia határozatai.* Könyvbarát, 1952. 12. sz. 24–26. l. *A II. Országos Könyvtáros Konferencia.* A Könyv, 1955. 241–244. l. *Eredmények, gondok, feladatok* (A decemberi könyvtárosértekezlet tanulságai). A Könyv, 1955. 2–6. l. *A SZOT elnökségének határozata az üzemi könyvtárak munkájáról.* Könyvbarát, 1951. 2. sz. 37–39. l. *A SZOT elnökségének határozata az üzemi, szakszervezeti könyvtárak munkájáról.* (1955. II. 18.) A Könyv, 1955. 189–191. l. GYÓRI György: *Gondolatok az új szakszervezeti központi könyvtárakról.* A Könyv, 1955. 491–494. l. JÁNSZKY Lajos: *Műszaki könyvtárak felülvizsgálatának tapasztalatai.* A Könyv, 1955. 35–37. l. G. NYILAS Márta – REMETE László: *A szabad fejlődés tíz éve a Szabó Ervin Könyvtárban.* A Könyv, 1955. 59–62. l. SALLAI István: *A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja.* A Könyv, 1955. 341–342. l. KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai.* Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 6. köt. 353–378. l. TÓTH András: *A magyar dokumentációs hálózat időszzerű kérdései.* Könyvtárú. Szle. 1950. 3. sz. 27–54. l. CSÜRY István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése.* Debrecen, 1954. 1–322. l. KÖPECZI Béla: *Könyvkiadásunk tíz éve.* A Könyv, 1955. 200–204. l. ZALA Imre: *A könyvterjesztés tíz éve.* A Könyv, 1955. 265–267. l. stb.

zéseit, újszerű elgondolásait és bevált gyakorlatát illetően.¹⁴ A tervezett szervezeti, tartalmi, módszertani megoldásaink elvi és gyakorlati helyességének ellenőrzéséhez különösen nagy segítséget nyújtottak a szovjet szocialista könyvtárügy csaknem négy évtizedes gazdag tapasztalatai, valamint a szocialista fejlődés útján megindult népi demokratikus országok tanulságai. Egyes kérdésekben jó hasznát vettük a nyugati országok fejlett gyakorlatának és gazdag szakirodalmának is.

Ilyen körülmények között a magyar könyvtári törvény az időszerű tényleges szükségletek alapulvételével, könyvtárügyünk mai valóságos helyzetének és további fejlődési igényeinek megfelelően, a korszerű külföldi tapasztalatok és tanulságok figyelembevételével formálódhatott ki. Ez a körülmény magyarázza, hogy ez idő szerint nemcsak a legátfogóbb és legteljesebb, hanem alapelveiben és célkitűzéseiben, tartalmában és szerkezeti felépítésében a *legkorszerűbb könyvtárügyi jogszabály* is, amely előreláthatóan tartós érvényűnek ígérkezik, s amely alkalmas lesz arra, hogy szocialista könyvtárügyünk eddigi eredményeit megszilárdítsa, jó kezdeményeit kibontakoztassa, és a további fejlődés lehetőségeit intézményesen biztosítsa.

Korábban azért nem kerülhetett sor elkészítésére, mert a magyar könyvtárügy fejlődésének célkitűzései, keretei és lehetőségeinek körvonalai akkor még nem alakultak ki kellő mértékben. Meg kellett várni, hogy könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk a fejlettség mai szintjére emelkedjék, nehogy a valóság és várható kibontakozás kellő figyelembevétele nélkül elhamarkodjuk szabályozását. *Későbbre* pedig azért nem maradhatott, mert könyvtáraink ma már behálózák társadalmunk életének minden lényeges területét, és a könyvtárügy országos érvényű szabályozása nélkül nem lehet biztosítani szakmai egységét, működésének szellemi és anyagi előfeltételeit. E nélkül viszont nem töltheti be azt a megnövekedett hivatást, ami társadalmunk fejlődő gazdasági és kulturális életében reá vár.

¹⁴ KRUPSZKÁJA, N. K.: *Mit írt, mondott Lenin a könyvtárakról*. Bp., 1953.
 KÖHALMI Béla: *A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye*. Bp., 1952. Egyetemi jegyzet. *Aufgaben und Struktur des Bibliothekswesens in der DDR*. Népműv. Min. közv. PRZELASKOWSKI, Ryszard: *Sieci Biblioteczne i ich założenia strukturalne*. Przegląd Biblioteczny, 1953. 6–25. 1. ULRICH, August: *Entwicklung und Struktur der öffentlichen Bibliotheken in Polen*. Der Bibliothekar, 1953, 209–228. 1. JÓZEFOWICZ, Edmund: *Regulamin jednolity dla bibliotek naukowych*. Artykul dyskusyjny. Przegląd Biblioteczny. 1954. 300–307. 1. KOTARSKI, Stefan: *Biblioteka naukowa w Czechoslovacji. Słowacja*. Przegląd Biblioteczny, 1953. 211–218. 1. *Die Entwicklung der Volksbibliotheken in der ČSR*. Der Bibliothekar, 1953. 119–124. 1. MIHAILESCU, Theodor: *Dezvoltarea activităţii bibliotecilor ştiinţifice în ţara noastră*. Calauza Bibliotecarului, 1954. 7. évf. 8. sz. *Organizacija na bibliotecsnoto delo NR Bølgarija*. (Szofija, 1954), MATVEEVA, Cvetana: *Organizacija na bibliotecsnoto delo v NRB*. Szofija, 1954. KABRT, Jifi: *Knihovnictví v kapitalistických zemích*. Knihovna, 1952, 92–95. 1. BALSER, F.: *Ein Jahrhundert Büchereigesetz in England*. Bücherei u. Bildung, 1950. 524–526. 1. BALSER, F.: *Französisches Büchereiwesen*. Bücherei u. Bildung, 1950. 526–527. 1. KAMMEL, K.: *Das österreichische Bibliothekswesen 1945–1950*. Nachr. f. wissenschaftl. Bibl. 1951. 4. Jg. 1. sz. KANNILA, Hella: *Library Conditions in Finland*. Libr. Ass. Rec. 1954. 56. köt. 1. sz. LEYH, G.: *Von schwedischen Bibliotheken*. Nachr. f. wissenschaftl. Bibl. 1950. 12. sz. 1–5. 1. LINDER, G.: *Den nya danska bibliotekslagen*. Biblioteksbladet, 1951. 36. évf. 1. sz. 6–8. 1.

III. Mit tartalmaz a könyvtári törvény?

1. Célkitűzései és alapelvei

A törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat 58 szakasza, illetve pontja tömören magában foglalja a magyar könyvtárügy minden lényeges kérdését, és a sokféle ágazó, gazdag tartalom minden fontos részét illetően világos, határozott rendelkezéseket ad. Meghatározza a közkönyvtárak fogalmát, fajait és azok főfeladatait. Rendelkezik a könyvtárak elhelyezéséről, áthelyezéséről, építéséről, felszereléséről, költségvetésének elkülönítéséről, a könyvtári gyűjtőkörök elhatárolásáról, az állomány védelméről és ellenőrzéséről, a könyvtárosok képzéséről, alkalmazásáról, a könyvtári vezetők kinevezéséről, a könyvtártípusok szervezeti és működési szabályzatának elkészítéséről és jóváhagyásáról. Megállapítja a fontosabb könyvtári hálózatokat és azok szervezeti felépítését. Intézkedik az egy helységben levő kisebb közművelődési könyvtárak összevonásáról és helyettük letéti könyvtárak szervezéséről. Kijelöli a nemzeti könyvtár feladatait és működési területeit. Rendezi a szakirodalmi dokumentáció szerves beépítését a könyvtárakba. Vázolja a könyvtári munka tartalmát és módszereit. Körvonalazza az Országos Könyvtárügyi Tanács feladatkörét és tevékenységét. Szabályozza és összehangolja a felügyeleti, a főfelügyeleti szervek, valamint a kormányzati szakfelügyeletet ellátó Népművelési Minisztérium hatáskörét. Ezenkívül felhatalmazást biztosít a szakfelügyelet számára további könyvtári hálózatok szervezésére, a hálózatközi és könyvtárközi együttműködés szabályozására, a könyvtári gyűjtőkörök meghatározására, az egyes könyvtáraknak a megállapított könyvtártípusok valamelyikébe való besorolására, a könyvtári hálózatok dokumentációs tevékenységének megállapítására, a nem állami (egyházi, egyesületi, szövetségi) könyvtárak működésének figyelemmel kísérésére, a könyvtári építkezések szakmai ellenőrzésére, a könyvtárak tervezési és statisztikai rendszerének, költség- és létszámkereteinek kidolgozására, a külföldi könyv- és folyóirat-beszerzés és csere egységes, országos megszervezésére, valamint a végrehajtással kapcsolatos további részletek rendeletekkel való szabályozására.

E sokféle ágazó, a legkülönbözőbb területeken működő vagy kialakuló könyvtárakat, könyvtártípusokat, könyvtári hálózatokat és más könyvtárügyi szerveket érintő rendelkezések és meghatározások tömör megfogalmazása, áttekinthető elrendezése csak úgy volt lehetséges, ha könyvtárpolitikánk világos célkitűzéseket és irányelveket követ, ha tehát a törvény egységes alapelveken nyugszik. Egységes könyvtárpolitikai szemlélet és irányelvek nélkül nem szervesen felépített jogszabály jött volna létre, hanem csak egymás mellé helyezett és többé-kevésbé összefüggő rendelkezések gyűjteménye alakult volna ki.

E legfontosabb célkitűzések, alapelvek és rendező szempontok a következők voltak:

a) A könyv, a könyvtár és az egész könyvtári rendszer *társadalmi funkciója és művelődéspolitikai jelentősége* a szocialista társadalomban már eddig is rendkívüli mértékben kiszélesedett, megnövekedett, és ez a folyamat a jövőben tovább erősödik. A korszerű könyvtár ma már nem elégzik meg az emberi művelődés írásos, főként többszörözött dokumentumainak összegyűjtésével és megőrzésével, hanem kezdeményezően törekszik a dolgozók

társadalmi általános, politikai és szakmai műveltségi színvonalának emelésére, a termelés és kutatás hathatós támogatására. Nemcsak nyitva áll azok számára, akik felkeresik, hanem tudatosan és tevékenyen igyekszik megnyerni a maga számára olvasóul, használóul művelődni vágyó és munkálkodó társadalmunk egészét. Ennek megfelelően a könyvtár és a könyvtárügy a közművelődés, a termelés és a kutatás egyik legjelentősebb eszközévé vált, és korszerű kifejlesztése éppen olyan alapvető művelődéspolitikai feladat, mint az iskolai oktatásé, a filmé és a színházé, a sajtóé vagy a rádióé.

b) Társadalmunk minden számottevő gazdasági, kulturális és egyéb tevékenységi területének megvan a maga *sajátos könyvtári igénye és szükséglete*. A könyvtár, illetve a könyvtári hálózat létrejöttét, méreteit és gyűjtőkörét, szervezeti felépítését és kapcsolatait, valamint működését döntően tehát az a társadalmi igény és szükséglet szabja meg, amelynek a kielégítése a könyvtár, illetve a hálózat hivatott. Ennek elérésére fontos művelődéspolitikai feladatként a különféle „intézményeknél, vállalatoknál, továbbá minden olyan területen, ahol a lakosság, ill. a dolgozók művelődése, a termelés vagy a tudományos munka érdekei szükségessé teszik, ki kell fejleszteni a megfelelő könyvtárakat”.¹⁵ Ezeket *szervezetileg* is (költségvetés, létszám, felügyelet, főfelügyelet stb.) szorosan abba az államigazgatási (tömegszervezeti, egyesületi, szövetségi stb.) szervezetbe kell bekapcsolni, amelynek könyvtári szükségleteiről gondoskodni tartoznak, nehogy az élet valóságától elszakadva, öncélú életet folytassanak. Csak így lehet biztosítani, hogy társadalmunk minden tevékenységi körében olyan típusú és méretű könyvtár működjék, amilyenre ott valóban szükség van.

c) A könyvtárügynek azonban magának is megvannak a maga *sajátos szakmai érdekei, követelményei és előfeltételei*. Ezek egységes és általános érvényrejuttatásától nagymértékben függ az egész könyvtárügy teljesítőképessége és munkájának hatásfoka. Ezért rendkívül fontos, hogy a könyvtárügy *országosan egységes* könyvtárpolitikai *célkitűzések és irányelvek* alapján, egységesen átgondolt szervezeti keretek között, kormányzati fokon kiépített elvi és operatív irányítással és ellenőrzéssel végezze feladatait. Ha ez kellő mértékben és idejében nem alakulhat ki, akkor a könyvtárügy nem képes szakmai munkája színvonalának széleskörű és állandó emelésére, és nem töltheti be azt a korszerű hivatást, ami mai társadalmunk életében reá hárul.

d) A könyvtárügy egységes országos szervezetén kívül nélkülözhetetlen olyan korszerű, középfokú szervezeti formák kialakítása is, amelyek a könyvtárak egy bizonyos csoportját külön szervezeti egységbe, *könyvtári hálózatokba* fogják össze. Erre azért van szükség, mert az azonos feladatkörű könyvtárak együttesen jobban el tudják látni feladataikat, mint külön-külön. A hálózaton belül lehetővé válik a jobb munkamegosztás és a hálózathoz tartozó egységek rendszeres együttműködése, az állománygyarapítás és felhasználás tervszerű megszervezése, korszerűbb technikai felszerelés beszerzése és annak jobb kihasználása, egyes műveletek központosítása és gépesítése, a fejlettebb könyvtárak szakmai tapasztalatainak jobb érvényesülése, az elmaradottabb könyvtárak segítése és ellenőrzése. A hálózati szervezet kiemeli elszigeteltségükből a magukra hagyott könyvtárakat, és valamennyiüket bekapcsolja egy nagyobb, erősebb, céltudatosabb szervezet színvonalasabb életébe. Ugyanakkor kifelé is, az egyes könyvtári hálózatok között is leegyszerűsíti és meg-

¹⁵ Id. minisztertan. határozat 1. pont.

javítja az együttműködést, mert a mai könyvtárközi ügyek jó része hálózati belüggé válik. A könyvtári hálózat tehát a korszerű könyvtári munka nélkülözhetetlen láncszeme. Lényegében a nagyüzemi munkafolyamatok előnyeit biztosítja a hálózatba tömörült könyvtárak számára, és kiépítésével szervezettebbé, jobbra és hatékonyabbá válik a könyvtárügy egészének a működése is.

e) Végül a könyvtárak működésének és további fejlődésének egyik fontos előfeltétele a *hatáskörök és feladatkörök* elvszerű és következetes elhatárolása és összehangolása is. Jelenleg mintegy 18 000 különféle könyvtárunk van, amelyek 20 különféle minisztériumhoz és más országos hatáskörű szervhez tartoznak. A felügyeleti hatáskörök tehát többszörösen is érintik, kiegészítik vagy keresztezhetik egymást. Az előbb említett alapelvekből ugyan világosan következik, hogy a felügyeletre, illetve a főfelügyeletre annak az államigazgatási (tömegszervezeti, egyesületi, szövetségi) szervnek a vezetője az illetékes, aki a könyvtár rendszeres fenntartásáról és fejlesztéséről gondoskodni tartozik. A szakfelügyeletet pedig országosan csak egyetlen kijelölt kormányzati szerv gyakorolhatja. Ennek viszont feladata, hogy a könyvtárügy egészének szakmai képviselőjét és védelmét biztosítsa, a könyvtári munka korszerű irányelveinek, tartalmának és módszereinek kialakulását és érvényrejutását támogassa, a könyvtárügy egységes politikai és szakmai irányítását és ellenőrzését ellássa. Mégis félreértések és zavarok elkerülése, az aránytalan eltolódások megelőzése érdekében szükségesnek látszott a hatáskörök csaknem esetenkénti elhatárolása, illetve összehangolása, mert a dolog természetéből folyóan a felügyelet vagy a szakfelügyelet indokolatlan kiterjesztése vagy háttérbeszorulása szükségszerűen az egyedi sajátosság, illetve a szakmai egység egyensúlyának megbontását és a szóbanforgó területen a könyvtári munka lemaradását vagy éppen visszafejlődését idézné elő.

Ezek a korszerű könyvtárpolitikai célkitűzések, alapelvek és rendező szempontok biztosítják a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat *szemléleti elvi egységét*. Ezek tették lehetővé, hogy a törvény a könyvtárakat azok társadalmi funkcióinak és jelentőségének megfelelően értékelje, a magyar könyvtárügyet mindig mint szerves egészet szemlélje, legfőbb rendelkezéseiben a lényeges részek hangsúlyozására és lehető teljességére, az összefüggések kiemelésére és kiépítésére törekedjék.

2. Főbb rendelkezései

A teljességre való törekvés mellett is a könyvtári törvény nem terjeszkedik ki minden részletre. A törvényerejű rendelet is, a minisztertanácsi határozat is ún. *kerettörvény*: csak az alapvető rendelkezéseket és felhatalmazásokat tartalmazza. A könyvtárosok egy része ugyan szívesebben látott volna egy egészen részletes, csaknem szervezeti, sőt működési és ügyrendi szabályzat jellegű teljes könyvtári törvénykönyvet, mert ettől számos bizonytalanság, nehéz vagy vitás helyi kérdés tisztázását remélte. Ennek kidolgozására azonban nem volt meg a reális lehetőség. De ez ebben a formában nem is lett volna indokolt. Az országban működő 18 000 könyvtár közül mintegy 4000 a tanácsi szervezetekhez, csaknem 7000 a szakszervezetekhez, mintegy 6000 az általános és középiskolákhoz, s mintegy 1000 szakkönyvtár a legkülönbébb intézményekhez, vállalatokhoz, hivatalokhoz tartozik. A feladatok, funkciók és a gyűjtőkör, a méretek, szervezeti kapcsolatok és munkamódszerek tekintetében olyan

jelentősek köztük a különbségek, hogy egy bizonyos határon túl már valamennyi könyvtártípusra, sőt ezen belül számos esetben egyes könyvtárakra vonatkozóan is külön-külön kellett volna elkészíteni a megfelelő fejezeteket. Az ilyen nagyfokú részletezés viszont számos nehézséggel járt volna. Ha ez az érdekelt könyvtárak bevonása nélkül készül el, könnyen a valóságtól elszakadó papíros rendelkezéssé válhatott volna. Ha pedig az egyes könyvtárak végezték volna a megfelelő fejezetek kidolgozását, akkor a törvény elkészítése túlon túl hosszasan, előreláthatóan évekig elhúzódott volna, ami viszont a döntő könyvtárpolitikai problémák megoldását, a további fejlődés kibontakozását akadályozta volna. Éppen ezért helyesebbnek látszott, ha a könyvtári jogszabály olyan kerettörvény lesz, amely részletekbe menő szabályozás helyett csak az alapvető könyvtárpolitikai irányelveket, célkitűzéseket, a leglényegesebb rendelkezéseket és hatásköri felhatalmazásokat tartalmazza. Így nemcsak gyorsabban és könnyebben készülhetett el, hanem a további fejlődés során a helyi sajátosságokat, egyedi követelményeket illetően részleteiben szabadabb kibontakozást tesz lehetővé.

A kerettörvény tömör rendelkezései közül is kiemelkedik és részletesebb megvilágítást igényel az alábbi néhány *leglényegesebb*.

A Népművelési Minisztérium könyvtárügyi *szakfelügyeleti hatáskörének* széleskörű megállapításával most már megvannak a könyvtárügy elvi politikai és szakmai irányításához, egységének kialakításához, szakmai érdekei védelméhez, korszerű és tervszerű továbbfejlesztéséhez a nélkülözhetetlen felhatalmazások. Ez a szakfelügyelet nem merülhet ki a különféle típusú és különféle szervekhez tartozó könyvtárak és hálózatok ügyeinek adminisztratív jellegű koordinálásában. Korszerű művelődéspolitikai és könyvtárpolitikai elvi alapokra, széleskörű helyzetismeretre, magas színvonalú szakmai tájékozottságra kell épülnie, hogy kormányzati irányító és ellenőrző hivatását betölthesse.

Az Országos Könyvtárügyi Tanácsot a kormányzati szakfelügyelet fontos szervéül és fórumául jelöli ki a törvény. Jelentős mértékben a Tanács szervezeti felépítésétől, személyi összetételétől, működése eredményességétől függ, hogy milyen szinten és mértékben jutnak érvényre a *korszerű szakmai követelmények* a szakfelügyelet tevékenységében.

Az előkészítés során egyetlen kérdésben sem különböztek és feszültek annyira szembe egymással a vélemények, mint éppen a Tanács szerepének, feladatkörének és hatáskörének a megítélésében. Egyes vélemények, főként a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztályának egyes dolgozói inkább csak a tárca, még inkább a Főosztály tanácsadó szerve szerepét szánták a Tanácsnak. Más felfogások, főként a más minisztériumokhoz tartozó tudományos könyvtárak képviselői viszont a Tanácsban olyan tárcaközi országos hatáskörű feladatokat ellátó szervet kívántak szervezni, amely a könyvtárügy kormányzati szinten való irányítását és ellenőrzését nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is ellátja. A kérdés elmélyültebb tanulmányozása arra vezetett, és érezhetően ez lett a többségi álláspont, hogy leghelyesebb, ha a Tanács a Népművelési Minisztérium mellett működő olyan szakmai tanácsadó testület, amelynek feladata a könyvtárügy eszmei-politikai irányvonalának, könyvtárpolitikai célkitűzéseinek, fejlesztési terveinek, szervezeti alapkérdéseinek, gyűjtőkörének és állománygyarapításának, korszerű munkaszervezetének és módszereinek, a szakirodalmi dokumentációs munka problémáinak, a könyvtárosképzés és továbbképzés és a könyvtárközi együttműködés elvi

szakmai szempontból való megtárgyalása, a legkorszerűbb és a mi viszonyaink között legcélravezetőbb megoldások kidolgozása és a szükséges szakmai tervek, javaslatok és bírálatok elkészítése.

A könyvtárügy sajátos társadalmi funkcióinak és helyzetének ez a harmadik elgondolás felelt meg a legjobban. Az országos szakfelügyelet operatív hatásköre és a Tanács szakmai állásfoglalása így szervesen kiegészíti egymást. A magyar könyvtárügy egyik kulcskérdése, hogy ez a két központi tényező minél fejlettebb fokon végezze a maga feladatkörét, és minél összehangoltabban támogassa egymás munkáját. A kellő együttműködés hiánya, illetve a két tényező egyikének vagy másikának háttérbeszorulása óhatatlanul alacsonyabb elvi szakmai színvonalra és a könyvtári gyakorlattal való kapcsolat lazulására, vagy pedig a szakfelügyeleti kormányzati hatáskör összefogó erejének gyengülésére vezetne. Az összehangolt együttműködés és a szerepek kellő ellátása pedig szükségszerűen azt eredményezi, hogy a könyvtárügy önirányítása megerősödik, és az egész könyvtárügy helyi fontosságú, tárcán vagy intézményen belüli ügyből fokozatosan kormányzati szintre emelkedik.¹⁶

Ha nem is nyertek ilyen részletes kifejtést, de fontos és kielégítő azoknak a rendelkezéseknek beiktatása, amelyek a *főfelügyeleti és felügyeleti szervek feladatkörét, felelősségét és hatáskörét* szabályozzák, valamint az egyes könyvtárak viszonylagos *önállóságát* igyekeznek biztosítani. A felügyelet, főfelügyelet igazgatási feladatainak és felelősségének lerögzítése azért jelentős, mert eddig több területen mellékes, sőt elhanyagolható kérdésnek tekintették az ottani könyvtárak támogatását, a megfelelő helyiségekről és felszerelésről, a szükséges könyvvállományról és munkaerőlétszámról való gondoskodást. A könyvtár magára hagyottan próbálta igazolni létjogosultságát, és igyekezett kiharcolni nemegyszer magával a működési terület irányító tényezőivel szemben a tárgyi és személyi előfeltételeket. Valószínű, hogy a hatáskör és felelősség rögzítésével a felügyeleti, főfelügyeleti szervek a jövőben jobban gazdáivá lesznek a könyvtáraiknak, s gondoskodásukkal hozzájárulnak a könyvtárak helyzetének és működésének megjavításához.

Ezt célozza más oldalról a könyvtárak *viszonylagos önállóságának* előmozdítása is. Sok nehézség, vita, hátrány és hiba származott eddig abból, hogy a könyvtárak az őket magukba foglaló államigazgatási szervezeten vagy intézményen, vállalaton belül nem önállósultak kellőképpen. Költségvetésük, létszámuk, beruházási és felszerelési igényeik gyakran már a tervezésnél is háttérbe szorultak. Még inkább a rövidebbet húzták azonban a tényleges felhasználás során, mert a szerényen megállapított költségkeretet, létszámot, felszerelést vagy helyiséget részben vagy olykor egészben is más célra vették igénybe. Ezt igyekszik kiküszöbölni az új jogszabály akkor, amikor a könyvtárak költségkeretének és létszámának elkülönítéséről, a kinevezési jogkörökről, a könyvtárak áthelyezésének engedélyhez kötéséről kifejezetten rendelkezik. Ha a felügyeleti szervek felelősségtudata és gondoskodása, valamint a könyvtárak önállósága a végrehajtás során valóban fokozódik, akkor ezek együtt számottevő helyi erőforrásokat és lehetőségeket biztosíthatnak a könyvtárak további fejlődése számára.

Mint láttuk, a *hálózati elv* széleskörű bevezetése és a legfontosabb könyvtári hálózatok kijelölése alkalmas, korszerű szervezeti kereteket biztosít az összekapcsolt könyvtárak számára. A szervezeti összefogásnak már magában

¹⁶ Hegedüs András beszéde az Országgyűlés ülésén. Szabad Nép, 1955. nov. 16.

véve is szükségszerűen a hálózatba tartozó könyvtárak munkájának kibővülésével és minőségi megjavulásával kell járnia. A könyvtári hálózat emellett nélkülözhetetlen középfokú szervezeti fokozat a szakfelügyeleti, főfelügyeleti és felügyeleti irányítás és ellenőrzés, valamint az egyes könyvtárak között is. A konkrétan kijelölt 13 tudományos könyvtári hálózat, a 20 közművelődési hálózat, valamint a kialakítandó iskolai könyvtári hálózat és a kb. 17 szakszervezeti könyvtári hálózat a magyar könyvtárak zömét szervezett keretek közé foglalja. E hálózati kereteken kívül ez idő szerint csak az intézeti, vállalati szakkönyvtárak egy része, továbbá az egyházi, tömegszervezeti, egyesületi, szövetségi könyvtárak, valamint a párt és fegyveres testületek könyvtárai maradnak. Ezenkívül, hogy könyvtárügyünk hálózati rendszere lépést tartasson az élet követelményeivel, a népművelési miniszter felhatalmazást nyert arra is, hogy a szükséghez képest további új könyvtári hálózatokat létesítsen, vagy a meglevőket átszervezze, illetve megszüntethesse.

Ezek a könyvtári hálózatok a tagkönyvtárak számát, az ellátandó feladat méreteit és a kialakulás fejlődési fokát illetően természetesen igen különbözők. A fővárosi könyvtári hálózat és a megyei könyvtári hálózatok, valamint egyes egyetemek könyvtári hálózatai pl. már teljesen kialakultak, több-kevesebb ideje szervezeti egységként működnek. A tudományos könyvtári hálózatok zöme, valamint a szakszervezeti könyvtári hálózatok a kialakulás állapotában vannak. Néhány könyvtári hálózat szervezése (pl. a mezőgazdasági és erdészeti, az orvostudományi, a múzeumi és művészeti, a testnevelési, az iskolai stb.) még csak ezután, a most megszabott keretek között és határidőig megy végbe. Néhány (pl. a közgazdasági, államigazgatási, állam- és jogtudományi stb.) könyvtári hálózat megalakítását pedig nem is említi a határozat, holott nyilvánvaló, hogy megszervezésük éppen úgy szükséges, és az érdekelt könyvtárakra éppen olyan előnyökkel jár, mint a többié.

A kijelölt hálózatok általában jól illeszkednek a működési terület vagy az intézmény szervezeti adataihoz. Az ilyen könyvtári hálózat szervezeti felépítése egyszerű, rendszerint egyfokú, legfeljebb kétfokú, keretei, feladatköre, valamint összetétele szilárdnak tekinthetők (pl. az akadémiai, a tudományegyetemi, a levéltári, a testnevelési, a megyei stb. könyvtári hálózatok). Bonyolultabb felépítésű, rendszerint két vagy több fokú az olyan könyvtári hálózat, amelynek nagyszámú, néha több főfelügyeleti szervhez tartozó könyvtárak összefogása a feladata, (műszaki termelési, műszaki felsőoktatási, orvostudományi, mezőgazdasági és erdészeti, múzeumi és művészeti, iskolai, szakszervezeti stb. könyvtári hálózatok). Ezek egyike-másika (pl. a mezőgazdasági és erdészeti, a múzeumi és művészeti) túlságosan összevontnak tűnik, mintha nem a feladatok és a funkciók szoros rokonsága, hanem inkább igazgatási jellegű megfontolások zsúfolnák őket egyetlen szervezeti keretbe. Ezek megszervezésénél ügyelni kell arra, hogy a hálózaton belül a szakmai, tartalmi együttműködést az üres, formális, adminisztratív módszerek háttérbe ne szorítsák, vagy a bonyolult túlszervezés ne tegye nehezkessé a hálózat életét.

A törvény tervezete¹⁷ a hálózatok központi könyvtárai mellett a hálózatok feladataival és működésével kapcsolatos fontosabb elvi kérdések megválaszolására *könyvtári tanácsok* megszervezését javasolta. Ezt a minisztertanácsai határozat végleges szövege nem írja elő kötelezően. Pedig ezeknek a tanácsoknak a jó működése nagyon fontos. Feladatkörük hálózati szinten

¹⁷ L. a II. rész 8. pontját.

ugyanolyan, mint az Országos Könyvtárügyi Tanácsé országos szinten. E tanácsok keretében tisztázódhatnak elvileg a hálózatok sajátos problémái, és kerülhetnek kellő összhangba a felügyeleti (főfelügyeleti) szervek, a központi könyvtár, az alközpontok és tagkönyvtárak érdekei, tervei, álláspontjai. Szükségesnek látszik, hogy az egyes könyvtári hálózatok szervezeti és működési szabályzata a hálózati könyvtári tanács megszervezését és feladatkörét kötelezővé tegye.

Gondoskodik a törvény arról is, hogy az azonos feladatkörű könyvtári hálózatok (pl. tudományegyetemi hálózatok, a műszaki felsőoktatási és műszaki termelési hálózatok stb.) vagy azonos területen működő különféle könyvtári hálózatok (pl. a debreceni, szegedi, miskolci stb. könyvtárak) képviselőiből *hálózatközi, illetve könyvtárközi könyvtári bizottságot* lehessen szervezni. Az ilyen bizottságok hangolhatják össze az olyan azonos feladatkörű vagy az azonos területen tevékenykedő könyvtárak működését, amelyek idáig nem vagy csak alig vettek tudomást egymás működéséről. Egy-egy könyvtár mellett szervezendő bizottság pedig lehetővé teszi az olvasók érdeklődésének felkeltését és támogatását a könyvtár működéséhez és fejlesztéséhez. A könyvtárak csak ilyen korszerű szervezeti formákban, csak társadalmunk érdekelt rétegeinek tényleges bevonásával és tevékeny közreműködésével láthatják el feladataikat, tölthetik be funkcióikat.

Fontos könyvtárpolitikai intézkedése a törvénynek az azonos helyen létesült *kisebb közművelődési könyvtárak összevonásáról* szóló rendelkezés. Az egészen kis szakszervezeti, szövetkezeti, tömegszervezeti stb. könyvtárak nagy hátránya, hogy sem kellő fejlesztésükre, sem megfelelő gondozásukra nincs mód, így hamar kiolvassák őket, és anyaguk ki van téve az elkallódás veszélyének. Ezért célszerű ezeket a megfelelő területi (községi, városi) könyvtárnak átadni és helyettük az átadó szervhez rendszeres időközönként letéti könyvtárakat juttatni. Így az érdekelt olvasók rendszeresen cserélődő olvasmányanyaghoz jutnak, amellet a felelősséggel átvett és visszaadandó könyvállomány is jobban biztosítva van az elkallódás ellen. Ez a rendelkezés tulajdonképpen a hálózati elv előnyeit terjeszti ki olyan kis könyvtárak olvasóira is, akik a könyvtár kicsisége és tulajdonjogi viszonyai miatt abban egyébként nem részesülhetnének.

Az egész magyar könyvtárügy további munkája szempontjából jelentős, hogy az új jogszabály külön részletes rendelkezésekbe foglalja *nemzeti könyvtárunk*, az Országos Széchényi Könyvtár feladatkörét, funkcióit és hatáskörét. Korábban az Országos Széchényi Könyvtár feladata úgyszólván csak a magyarországi és magyar vonatkozású külföldi kiadványok gyűjtése, megőrzése és hozzáférhetővé tétele volt. Ez az elmúlt évtized során több irányban is számottevő mértékben kibővült. Így könyvtártudományi, bibliográfiai és módszertani tapasztalatai alapján elvi módszertani segítséget nyújt a többi könyvtár munkájához. Országos központi feladatként végzi a nemzeti bibliográfia és a folyóiratok repertórium szerkesztését, a központi címjegyzékek vezetését, a nyomdai kötelempeldányok beszolgáltatásának ellenőrzését és felhasználásának irányítását, az állami tulajdonba került könyvanyag tervszerű szétosztását, a külföldi könyvtárközi kölcsönzést, illetve cserét. Ezenkívül a könyvtárakban feleslegessé váló könyvekből könyvtárközi kölcsönzés, illetve további szétosztás céljaira könyvalapot létesít stb. E rendelkezések tehát részben már kialakult állapotokat véglegesítenek, részben pedig újabb kezdeményezéseket támasztanak alá. Együttvéve nemzeti könyvtárunk feladatkörét

és funkcióit korszerűen meghatározzák, központi szerepét és helyét a magyar könyvtárügyben nemcsak világosan kijelölik, hanem alapot adnak arra is, hogy ezt a vezető szerepet minél teljesebb mértékben be is tölthesse.

A legfontosabb rendelkezések között együttesen kell említést tennünk azokról, amelyek általában a *könyvtári munka tartalmával* (állománygyarapítás, nyilvántartás, használat, megőrzés, védelem, karbantartás) kapcsolatos főbb kérdéseket s ezen belül a *gyűjtőkörök* elhatárolását, a *dokumentációs tevékenység* rendezését és a *külföldi könyv- és folyóirat-beszerzést* és cserét szabályozzák.

Nagy jelentőségű annak kimondása, hogy minden könyvtár köteles állományát a gyűjtőkörébe tartozó kiadványokkal rendszeresen gyarapítani. A könyvtári hálózatoknak a működési területük könyvtári igényeinek ellátásához szükséges állomány egészének gyűjtésére kell törekedniük. Minden könyvtárnak széleskörű könyvtár-propagandát kell kifejtenie. E rendelkezések alapján minden könyvtár központi feladata a működési terület könyvtári igényeinek elemzése és felmérése, az állomány ennek megfelelő gyarapítása és hozzáférhetőbbé tétele, valamint az olvasók érdeklődésének felkeltése és megtartása minden alkalmas módon és eszközzel.

Itt nyerneket vagy nyerhetnek rendezést az olyan évek óta vajdúó kérdések, mint a *könyvtárak gyűjtőköre*, a *dokumentáció* és a *külföldi könyvbeszerzés*, amelyek eddig kielégítő megoldáshoz nem jutottak, bár ismételtén történt próbálkozás tisztázásukra. Idevágó részletes rendelkezéseket most sem tartalmaz a törvény, de e fontos problémák megoldását mégis két módon is jelentősen előbbre viszi. Egyfelől azzal, hogy kifejezetten biztosítja a szükséges felhatalmazásokat, másfelől pedig azzal, hogy tisztázza és megteremti a megoldáshoz szükséges előfeltételeket.

A *gyűjtőkört* vagy a *dokumentációs tevékenységet* azért nem lehetett eddig kielégítően rendezni, mert a megoldási tervek nem a hálózatokból és azok társadalmi funkcióiból indultak ki. Ma már nem egyes könyvtárak, hanem csak a könyvtárak egy-egy hálózatba összefogott rendszere lehet alkalmas és képes társadalmunk egy-egy fontos művelődési, termelési vagy kutatási tevékenysége könyvtári igényeinek az ellátására. Ebből következik, hogy nem egyenként az egyes könyvtárak, hanem a könyvtári hálózatok gyűjtőkörét kell meghatározni, s a dokumentációs intézményeket nem egyes könyvtárakba kell beolvasztani, hanem az azonos feladatkörű könyvtári hálózatba kell bekapcsolni. Továbbmenően a gyűjtőkör elhatárolásánál figyelemmel kell ugyan lenni a könyvállomány összetételére, de elsődlegesnek mégis a hálózat funkcióit kell tekinteni. A funkcióprofilot kell tehát alapul venni, s az állományi profilnak ehhez kell igazodnia.

A *dokumentációs tevékenység* szervezeti kapcsolatát, méreteit és módszereit is hasonlóképpen a hálózat szükségletei szabják meg. Ez az oka és magyarázata annak, hogy a törvény nemcsak a dokumentációs intézmények könyvtárakhoz való kapcsolásáról intézkedik, hanem egyben a megfelelő szakirodalmi tevékenységet szükség esetén ott is kötelezően a könyvtárak és könyvtári hálózatok feladatkörébe iktatja, ahol idáig dokumentálás nem folyt. Ezeknek megfelelően a gyűjtőkörök elhatárolása és a dokumentációs tevékenység meghatározása lényegében a könyvtári hálózatok feladatkörének és funkcióinak megállapításával megoldódik, s ezt a hálózatok egyedi szervezeti és működési szabályzata kellően rögzítheti is. Természetesen a szakfelügyelet feladata marad a hálózatok egyedi szabályzatában foglaltak össze-

hangolása, az indokolatlan vagy párhuzamos funkciók és gyűjtőkörök megszüntetése vagy egyeztetése.

A *külföldi könyv- és folyóirat-beszerzés* és *csere* könyvtárpolitikai szempontok szerinti elvszerű és tervszerű újrendezése is lehetővé válik, és ezzel tudományos könyvtáraink állománygyarapítása során biztosítani lehet, hogy a könyvbehozatalt a hálózatok egymás között kellő egyeztetéssel, tehát tervszerűen és takarékosan végezzék, az eddigi szűkkörű, egyoldalú és jórészt ötletszerű külföldi könyvcserét pedig országosan összeegyeztetett, irányított és ellenőrzött terv szerint kiszélesítsék és rendszeressé tegyék.

Utoljára maradt annak kiemelése, hogy a főbb rendelkezések között kellő helyet kap a *magyar könyvtárügy egész rendszerének* felvázolása és valamennyi jelentős típusának meghatározása is. E szerint nálunk a könyvtárak a fenntartó és a használat szerint lehetnek :

1. közkönyvtárak és
2. más jogi személyek tulajdonában levő könyvtárak.

Közkönyvtáraknak minősülnek

- a) az állami szervek és vállalatok,
- b) a szakszervezetek és egyéb tömegszervezetek,
- c) a szövetkezetek könyvtárai.

Feladatkör és gyűjtőkör szerint viszont a magyar könyvtárügy rendszere az alábbiak szerint alakul ki :

1. nemzeti könyvtár ;
2. általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak, amelyek lehetnek

- a) általános gyűjtőkörű, országos jellegű tudományos könyvtárak,
- b) országos jellegű tudományos szakkönyvtárak,
- c) tudományági szakkönyvtárak,
- d) helyi jellegű (vállalati, intézményi, hivatali) szakkönyvtárak ;

3. közművelődési könyvtárak, amelyek lehetnek

- a) területi (állami) könyvtárak,
- b) szakszervezeti könyvtárak,
- c) egyéb közművelődési könyvtárak ;

4. iskolai könyvtárak, amelyek lehetnek

- a) tanulói könyvtárak,
- b) nevelői könyvtárak.

Ezenkívül az alaptörvény meghatározza a könyvtárakat a könyvtári hálózatban betöltött szerepük szerint is. A hálózatban a könyvtár lehet : hálózati központ, hálózati alközpont és tagkönyvtár. A tagkönyvtár lehet önálló könyvtár, letéti könyvtár, könyvállomás, műhely-, akna- stb. könyvtár.

E rendszerezéssel a magyar könyvtárügy egész felépítése világosan áttekinthetővé vált. Az egyes könyvtártípusok meghatározásával pedig sok eddigi zavar szűnik meg, sok indokolatlan, a szóbanforgó könyvtár, könyvtártípus, könyvtári hálózat feladatkörébe nem illő vagy azzal arányban nem álló törekvést előz meg vagy szerel le. Ezek megadják a lehetőséget arra, hogy

minden könyvtár világos meghatározást nyerjen a fenntartó, a tényleges feladatok, a funkciók és gyűjtőkör és a hálózatban betöltött szerep szerint. És ez a rendszerezés nemcsak a könyvtár típusának és szervezeti kapcsolatainak megállapítására alkalmas, hanem egyben hozzásegít annak az itt-ott mutakozó egészségtelen törekvésnek a felszámolásához is, hogy egyes könyvtárak a könyvtár jellegét, szerepét és elnevezését illetően olyan látszatot igyekezzenek kelteni, ami nincs arányban sem a könyvtár feladatkörével, sem annak tényleges lehetőségeivel.

Kétségtelen, hogy az új könyvtári jogszabály tartalmilag úgyszólván teljes, a könyvtárügy csaknem valamennyi fontos részletét szabályozza, rendszerbe foglalja, illetve felhatalmazást ad a későbbi szabályozására. Néhány lényeges könyvtárpolitikai kérdésről azonban nem tesz említést, és több fontos részlet nem kap benne jelentőségének megfelelő hangsúlyt és szövegezést. Ha ezek a *hiányosságok* az alaptörvény helyes intézkedéseihez képest nem is számottevőek, mégis meg kell említeni őket, hogy a végrehajtás során pótolhatók vagy kiküszöbölhetők legyenek. Mindenekelőtt ki kell emelni azt, hogy a törvény nem foglalkozik sem a nyomdai *kötelezpéldányok* beszolgáltatásával és szétosztásával, sem a központi címjegyzék kiterjesztésével, sem a könyvtárak *belföldi kiadványokkal* való ellátásával, valamint a *Könyvtárellátó* kérdéseivel. Nyilvánvalóan azért, mert ezeket korábbi, érvényben hagyott jogszabályok szabályozzák, újabb szabályozásuk hosszadalmas előkészítést igényel, általában külföldön is külön jogszabályok intézkednek róluk, és különálló rendezésükre a megfelelő külön felhatalmazások biztosítva vannak.¹⁸

Egyes könyvtárakkal kapcsolatban ismételten említést tesz a törvény a könyvtárak *könyvtártudományi* munkájáról, főként bibliográfiai tevékenységéről, annak tudománypolitikai irányításáról és elbírálásáról. A könyvtártudományi munka azonban általánosan, mint a könyvtárak feladatkörének fontos része, hiányzik. Ugyanígy nincs utalás a vidéki egyetemi és megyei (járási, városi) könyvtárak *tájékönyvtári* feladataira, holott a tájanyag rendszeres gyűjtése és feldolgozása egyre inkább előtérbe kerül. Ezek a II. Könyvtáros Konferencián megtárgyalt tervezetben¹⁹ még szerepeltek. Fontos, hogy a végrehajtás ezt a hiányt pótolja, és a könyvtártudományi munka az elkészítendő szervezeti és működési szabályzatban megfelelő hangsúlyt nyerjen, mert egyébként a könyvtárak szakmai tudományos tevékenysége nehézségekbe ütközhet, illetve nem fejlődhet kellőképpen.

A törvény helyesen az Oktatásügyi Minisztérium feladatává teszi a könyvtárosok egyetemi *szakképzését*. Nem tartalmaz azonban semmilyen intézkedést a könyvtárosok alkalmazásánál megkívánható szakképesítésre. A könyvtárak munkájának színvonala nagymértékben függ a könyvtárosok szakmai képzettségétől, ezért lényeges, hogy az általános műveltségi és szakmai ismeretek színvonalának fokozatos emelkedését a továbbiakban könyvtártípusonként megfelelő rendelkezések biztosítsák.

Az általános irányelvek, illetve intézkedések között nem szerepel a korszerűen kialakított könyvtári funkciók, feladatok, gyűjtőkör és szervezeti

¹⁸ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 213/1951. (XII. 18.) M. T. számú rendelete tudományos célokra kötelezpéldány beszolgáltatásáról. Magyar Közlöny, 1951. 177. sz. 1952-es minisztertan. határozat 11. pont.

¹⁹ I. rész 5., X. rész 13–14., IV. rész 1. b., VI. rész 3. pont.

kapcsolatok *tartós jellegére* vonatkozó utalás sem, ami azért volna fontos, mert az eredményes könyvtári munka egyik előfeltétele az, hogy a könyvtár funkciói, feladatai, valamint gyűjtőköre és szervezeti kapcsolatai tartósan összhangban legyenek. Elmaradt a *könyvtári műemlék* fogalmának tervezett beiktatása is, pedig értékes régi könyvtáraink (épülete, felszerelése, állománya és annak eredeti elrendezése) megérdemelnék, hogy eredeti állapotban való megőrzésükről és fenntartásukról gondoskodjunk.

Végül a hiányosságok között rá kell mutatnunk a határozat legaggályosabb intézkedésére, amely kimondja, hogy a könyvtári hálózatok létrehozása és a kisebb állományú közművelődési könyvtárak egyesítése *létszám-emelkedéssel és költségtöbblettel* nem járhat. A könyvtári hálózatok kialakítása éppen úgy, mint a törvény számos más rendelkezésének végrehajtása is (pl. szakirodalmi dokumentáció, külföldi könyvcseré kiszélesítése, rendszeres állományellenőrzés stb.), többlet-feladatokat jelent, amihez a szükséges munkaerőket és költségeket csak kis részben lehet a meglevő keretekből kigazdálkodni. E többletfeladatok ellátása viszont aránytalanul nagyobb előnyökkel járna a könyvtárügy munkájának hatásfoka és minőségi színvonala tekintetében, mint a ráfordítandó munkaerő- és költségtöbblet. Éppen e többletfeladatok kielégítő elvégzése tenné lehetővé annak a viszonylagos lemaradásnak a felszámolását, ami a könyvtárügy terén egyéb művelődési lehetőségek (oktatás, film, rádió stb.) munkájához és támogatásához képest ma még kétségtelenül fennáll. Népgazdaságunk ezt a viszonylag nem nagy megterhelést — ha átmenetileg nem is, de a közeljövőben — feltétlenül elbírná. Éppen ezért aggályos az olyan intézkedés, amely ezt a lehetőséget kifejezetten és tartósan elzárja a könyvtárügy elől. Annál is inkább, mert egyes helyeken ezt a nyilván átmenetinek szánt korlátozást máris úgy igyekeznek értelmezni, hogy a minisztertanácsi határozat tiltja a költségkeret bővítését, a szükséges könyvtárosok beállítását. Holott az egyes tárcáknak megvan a lehetőségük arra, hogy könyvtáraik tényleges szükségleteiről gondoskodjanak.

3. Megvalósítása

A könyvtári törvény kerettörvény jellege, a rendezendő részletkérdések elvi és gyakorlati problémáinak kidolgozása, az elkészítendő különféle rendelkezések, szabályzatok nagy száma, a *megvalósítás, végrehajtás* munkáját számottevő mértékben megnehezíti, de egyben tartalmasabbá és érdekesebbé is teszi. A végrehajtás nem egyszerűen a rendelkezések alkalmazásából és ellenőrzéséből áll, hanem valóban olyan alkotó jellegű megvalósításról van szó, amely az elkövetkező évek során a megadott keretek és távlatok kitöltésével olyanná formálja és fejleszti a magyar könyvtárügyet, amilyent mai társadalmunk valóban igényel. A törvény tehát nemcsak rögzíti és általánosítja az eddigi fejlődés tényleges eredményeit és jó kezdeményezéseit, tehát nemcsak támasz, hanem egyben *megvalósítandó program* is, amely további fejlődésre ösztönöz.

A végrehajtás felülről lefelé *több lépcsőben* szervezhető meg. Mindenekelőtt a Népművelési Minisztériumnak az Országos Könyvtárügyi Tanács bevonásával el kell készítenie azokat a *szakfelügyeleti végrehajtási utasításokat*, amelyek a könyvtárügy egészét vagy nagy részét érintik. Azután az egyes főfelügyeleti szerveknek kell a szakfelügyelettel egyetértésben kiadniuk a

területükön működő könyvtártípusok számára a szükséges *működési* (szervezeti) *típus szabályzatokat*. Ezt követően célszerű lenne, ha az egyes könyvtári hálózatok, majd pedig az egyes könyvtárak készítenék el a szakfelügyelet és a főfelügyelet együttes utasításai alapulvételével a maguk *egyedi működési* (szervezeti) *szabályzatát*, amit a hálózati központok esetében a főfelügyelet és a szakfelügyelet együttesen bírálna felül. A hálózati tagkönyvtáraké pedig a hálózati központi könyvtár vezetője és a felügyeleti szerv elé kerülhetne jóváhagyásra.

Ezzel a lépcsőzetes megoldással lehetővé válik, hogy a kerettörvény a szabályozás teljes rendszerévé terebélyesedjék ki. Így a könyvtárügy jogi szabályozása egészében egységes könyvtárpolitikai célkitűzéseket és irányelveket, azonos alapelveket követhet, ugyanakkor rugalmasan, konkrétan juthatnak érvényre az egyes könyvtárak, könyvtári hálózatok, könyvtártípusok és felügyeleti szervek sajátos szükségletei is.

A *szakfelügyelet* részéről egy *összefogó* és néhány *különálló* végrehajtási utasítás kiadása és a megfelelő *típus szabályzatok* elkészítése látszik szükségesnek. Előreláthatóan külön végrehajtási utasítást kíván a könyvtári gyűjtőkörök meghatározása és a könyvtáraknak a megfelelő kategóriákba való sorolása, valamint a külföldi könyv- és folyóirat-beszerezés és csere szabályozása. Ezek általában részletesebb szabályozást igényelnek, és itt eleve számolni kell bizonyos további változásokkal, kiegészítésekkel. Valószínűleg összefogó végrehajtási utasításba csoportosíthatók a többi állandóbb jellegűnek ígérkező kiegészítő részletrendelkezések, mint pl. az egy helységben működő kisebb könyvtárak összevonásának gyakorlati lebonyolítása, a központi címjegyzékekkel kapcsolatos bejelentési kötelezettség, könyvtárközi együttműködés, belföldi csere és átkölcsönzés kérdései, a szakirodalmi dokumentációs munka konkrét rendezése, a könyvtárak elhelyezésének, áthelyezésének és építkezésének, a könyvtárosok képezésének és alkalmazásának a problémái, a jogi személyek tulajdonában levő könyvtárak felügyeletének szabályozása stb. Működési (szervezeti) típus szabályzatot kell készíteni a könyvtári hálózatok, az egyes könyvtártípusok számára. Szervezeti és ügyrendi szabályzat szükséges az Országos Könyvtárügyi Tanács számára. Ki kell dolgozni a könyvtárak statisztikai rendszerét és fejlesztési (létszám, költségvetési és beruházási) normáit is.

A végrehajtás második lépcsőjeként a *főfelügyeleti szervek* utasításainak kell a szakfelügyelettel egyetértésben elkészülniök, hogy az érdekelt minisztériumok (országos hatáskörű szervek) biztosítsák a könyvtári jogszabályok alkalmazását és végrehajtását a maguk területén. Szerencsés kezdeményezésként kell itt megemlítenünk azt, hogy az Oktatásügyi Minisztérium máris elkészítette és kiadta az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatát,²⁰ úgyhogy egyetemi könyvtáraink idővesztés nélkül összeállíthatták és egymás között egyeztetethették egyedi működési és ügyrendi szabályzatukat.

Végül helyes volna, ha a végrehajtás harmadik lépcsőjében az *egyes könyvtárak* és *könyvtárhálózatok* az egyetemi könyvtárakéhoz hasonlóan kötelezően elkészítenék a *saját működési* (szervezeti) *szabályzatukat*. Ez lesz az illető könyvtár vagy könyvtári hálózat működésének alapja. Rendkívül fontos tehát, hogy az egyes könyvtárak és könyvtárhálózatok úgy készítsék

²⁰ Az Oktatásügyi miniszter 16/1956. (O. K. 4.) O. M. sz. utasítása az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatáról. Oktatásügyi Közlöny, 1956. 4. sz.

el, hogy helyzetüket, lehetőségeiket helyesen tükrözze, feladataikat, funkcióikat, gyűjtőkörüket és szervezeti kapcsolataikat pontosan körülírja, vagyis a könyvtár, illetve a könyvtári hálózat számára világos program, a felügyelet és ellenőrzés számára biztos alap legyen az értékelésnél.

IV. Művelődéspolitikai jelentősége

Mindezek a megállapítások világosan mutatják, hogy a könyvtári törvény elkészítése és megjelenése valóban rendkívül nagy jelentőségű esemény a magyar könyvtárügy történetében. Vele lezáródik könyvtárügyünk forradalmi első, előkészítő évtizede, és megnyílik a tervszerű fejlődés új szakasza.

Könyvtárpolitikai jelentősége abban áll, hogy egyfelől hiánytalanul magában foglalja az első, előkészítő és alapvető fejlődési szakasz minden számottevő eredményét, másfelől világosan felvázolja a további fejlődés célkitűzéseit és lehetőségeit, kereteit és távlatait. Híven tükrözi a szocializmust építő magyar társadalom könyvtári igényeinek és szükségleteinek jelentkezését, a korszerű könyvtárpolitikai célkitűzések és irányelvek kialakulását, a könyvtári munka tartalmának és módszereinek gyökeres átalakulását, a megfelelő könyvtártípusok és szervezeti keretek kiformálódását, a forradalmi kezdeményező lendület mennyiségi eredményeit. Ugyanakkor bátran előrevetíti a további tervszerű, egységes és arányos fejlesztés célkitűzéseit és irányelveit, tartalmi, módszertani és szervezeti követelményeit, szellemi, személyi, anyagi előfeltételeit. Alapvető útmutatásokat és rendelkezéseket ad könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk egésze számára. Kijelöli a kormányzati irányító és ellenőrző, valamint a közvetlen felügyeleti szervek feladatait, jogait, kötelességeit és felelősségét. Hosszú időre világosan kitűzi könyvtárügyünk korszerű szervezeti és működési kereteit. Lehetővé teszi könyvtárhálózataink és könyvtártípusaink sajátos feladatkörének, funkcióinak, gyűjtőkörének, munkamódszerének és az együttműködés szükséges módszereinek meghatározását. A törvénybe foglalt széleskörű felhatalmazások révén végre rendezhetővé válik a könyvtárügy számos, régóta vajdúdó fontos problémája.

Egészben véve tehát egy évtizedes fejlődés sckirányú útkeresése és alapvetése, biztató kezdeményezései és már elért gazdag eredményei alapján sokoldalú, előrelendítő programot nyújt a magyar könyvtárügy korszerű, elvszerű és tervszerű kifejllesztése számára.

Kiemelkedő jelentőségű azonban *közművelődésünk egésze szempontjából* is. Művelődéspolitikánk egyre fokozódó szellemi és anyagi erőfeszítéseket tesz dolgozó társadalmunk rohamosan növekvő művelődési igényeinek a kielégítésére. Mai társadalmunk általános művelődési és szakmai szintjének emelkedésében máris fontos hivatást tölt be, s a jövőben még a mainál is nagyobb jelentőségű lesz a könyv, a könyvtár és a könyvtárügy. Az iskolai oktatás és nevelés, a film és a színház, a sajtó és a rádió mellett a könyvtár és a könyvtárügy az a széles tömeghatású művelődési alkalom és eszköz, amely társadalmunk egyre nagyobb tömegeit hódítja meg, teszi szellemileg gazdagabbá, emeli emberebb emberré és eredményesebb, jobb munkássá. Elvitathatatlan, hogy a dolgozók kultúrált társadalmának mielőbbi és minél magasabb szintű kialakításában korszerűen kifejlesztett könyvtárügyünk mennyiségileg többet, minőségileg jobbat tud nyújtani, így a könyvtári törvény és annak

eredményes megvalósítása művelődéspolitikánk hatásfokát csakugyan jelentős mértékben növeli.

Kétségtelen, hogy mind könyvtárpolitikai, mind művelődéspolitikai szerepének jobban eleget tudna tenni a könyvtári törvény, ha a magyar könyvtárügy hosszabb — mondjuk tíz- vagy húszéves — *távlati fejlesztési tervén* alapulhatott volna. Elvi alapjaiban, célkitűzéseiben ugyan lényegében akkor sem térne el a mostani kidolgozástól, megvalósítása azonban jóval könnyebb, egyszerűbb és gyorsabb lehetne, mert egy ilyen távlati fejlesztési terv a könyvtárügy jelentőségének felismerését és általános elismerését, s ennek egyenes következményeként a szükséges személyi és tárgyi előfeltételek biztosítását jelentené. Sajnos, erre ezúttal még nem volt meg a lehetőség. Nyilvánvalóan azért, mert a magyar könyvtárügy és könyvtárpolitika — vázolt nagy eredményei ellenére — saját maga sem jutott még el fejlődésének arra a fokára, hogy második ötéves tervén túl további távlati tervének kidolgozását is kellő alapoottsággal megindíthatta, és annak indokolt voltát általánosan magától értetődővé tehetné. Társadalmunk könyvtári igényeinek és szükségleteinek tudományos felmérése, a könyv, könyvtár és könyvtárügy társadalmi jelentőségének konkrét elemzése és tudatosítása éppen csak kezdetét vette. Teljes megismeréséhez, általános elismeréséhez még igen sok kutató munkára, a könyvtári munka további erőteljes fejlődésére, számottevő eredményekre és ezek széleskörű megismertetésére van és lesz szükség.

Éppen ezt a további, magasabb fokú korszerű szakmai kifejlődést, ennek alapos tudományos feltárását, valamint ezek nyomán köztudatunk és művelődéspolitikánk szemléletének megfelelő átalakulását alapozza meg és teszi lehetővé a könyvtári törvény. Hozzásegít ahhoz, hogy a könyvtárügy a maga számára és társadalmunk javára kivívhassa azokat az elvi, szellemi, személyi és dologi előfeltételeket, amelyek feladatai sikeres ellátásához nélkülözhetetlenek. Ez a kettős feladatkör teszi a könyvtárügy korszerű szabályozását kiemelkedő jelentőségűvé könyvtárpolitikánkban és művelődéspolitikánkban egyaránt.

KOVÁCS MÁTÉ

MÁTÉ KOVÁCS: THE AIMS, BASIC PRINCIPLES AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF THE HUNGARIAN LIBRARY LAW

Hungarian librarianship has reached an important phase in its development this year. In March, 1956 a new Law and its Enacting Clauses were promulgated, which contain uniform provisions covering all the libraries in Hungary. These rules summarize the achievements hitherto attained and set the aims and extent for the future development of Hungarian librarianship. The Law determines the rights of the authorities exercising the administrative control and charges the Minister of Public Education with the professional supervision over all Hungarian libraries. This uniform supervision is of great importance, in view of the fact that the Hungarian libraries, some 18 000 in number operating at present in the country fall under the administrative control of about 20 different ministerial authorities.

The Library Law defines the concept, types and main tasks of the public libraries. It provides for library accommodation, transfer construction, equipment and budget, it circumscribes library collection fields, regulates the preservation and revision of library stocks, of training, employing and appointing of librarians and determines the drawing up and approval of statutes for the different types of libraries. The Law rules that smaller public libraries in the same locality be merged and so-called depository libraries (removal collections) set up in their place. It appoints the tasks and scope of

activity of the National Széchényi Library and defines the substance and methods of library work.

An important feature of the new Law is the creation of networks. The following networks are appointed : 13 scientific library networks, 20 regional public library networks, 17 trade union networks and one school library network. The more important networks are specified hereunder :

I. Networks of general-scientific and special-scientific libraries :

- A) Library Network of the Academy of Sciences ;
- B) University Library Networks, consisting of the
 - a) Library Network of the Lóránd Eötvös University, Budapest,
 - b) Library Network of the Lajos Kossuth University, Debrecen,
 - c) Library Network of the University of Szeged,
 - d) Library Network of the University of Pécs,
 - e) Library Network of the Karl Marx University of Economic Science, Budapest ;
- C) Network of the technical higher-educational libraries ;
- D) Network of technical libraries operated in the field of industrial production ;
- E) Network of agricultural and forestry libraries ;
- F) Network of medical science libraries ;
- G) Network of museum and art libraries ;
- H) Network of archival libraries ;
- I) Network of libraries operated in the field of physical culture.

II. Network of School Libraries.

III. Networks of Public Libraries, consisting

- A) of the Network of the Regional Libraries,
 - a) Municipal Library Network,
 - b) County Library Network ;
- B) of the Network of the trade-union libraries.

The Law authorizes the Minister of Public Education to organize additional library networks, if necessary. To support the Ministry of Public Education in its professional supervisory activity, a National Council of Librarianship has been assigned to the Ministry to act as an advisory organ, whose members, numbering 25, shall be appointed from among the country's leading librarians. An important chapter of the Law rules that documentary work should be more closely attached to that particular library to which it lies nearest in scope of activity.

The new Library Law terminates the first decade of democratic library policy in Hungary and opens up new vistas for the planned development of librarianship. From now on it seems to be warranted that Hungarian libraries, on the one hand closely allied to the domains whose library requirements they are assigned to meet, will — at the same time — be able to develop under uniform, centralized professional guidance and control.

Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata

I

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyidős magával az Akadémiával, s története szorosan kapcsolódik az Akadémia történetéhez.¹

Az Akadémiai Könyvtár alapítása kevéssel az Akadémia alapítása után, 1826. március 17-én történt, s gróf TELEKI Józsefnek, az Akadémia első elnökének nevéhez fűződik. TELEKI 30 000 kötetes családi könyvtárát az országgyűlés előtt tett nyilatkozatával, mint elidegeníthetetlen alapítványt ajánlotta fel a Tudós Társaság céljaira.²

Az Akadémiai Könyvtár azonban — e nagylelkű alapítvány ellenére is — meglehetősen nehezen bontakozott ki. Történetének első időszakát (1826—1864) a gátló tényezők ellen folytatott küzdelmek töltik ki.

Az első időkben az Akadémia szűkös pénzügyi helyzete miatt nem igen gondolhatott könyvtárának megszervezésére. Nehezen gyarapodó alaptőkéjének kamataiból a legszükségesebb költségeket (az akadémikusok és tisztviselők honoráriumát, a kiadványok előállítását és a kitűzött pályadíjakat) is csak ügyel-bajjal lehetett fedezni.³ Hivatalos helyiségei egy városi bérleti szállás keretei között különben sem nyújtottak lehetőséget könyvtár felállítására.⁴ Így a TELEKI-könyvtárt több mint egy évtizedig nem lehetett az adományozótól átvenni. A reménytelennek látszó viszonyok között TOLDY Ferenc, akit 1835-ben választottak az Akadémia titkárává,

¹ Tanulmányunk célja kettős: egyrészt vezérfonal akar lenni az Akadémia Könyvtár történetének készülő monográfiájához, másrészt régen esedékes tájékoztató könyvtárosaink számára. Megállapításai főleg nyomtatott forrásanyagra (az *Akadémia Évkönyvében*, *Névkönyvében*, *Almanachjában* és *Értesítőjében* foglalt jelentésekre és egyéb közlésekre) támaszkodnak, de sok vonatkozásban a levéltári anyagot (igazgatósági, nagygyűlési, kisgyűlési jegyzőkönyveket, aktákat) is figyelembe veszi. A mélyebbre hatoló részletkutatások feladata lesz a hiányzó vagy homályos kérdéseket megvilágítani, illetőleg korrigálni. Mint általános áttekintést, szem előtt tartottuk MELICH Jánosnak e tárgyban készült, az akadémiai levéltárban levő kéziratos dolgozatát is (*Az Akadémiai Könyvtár megnyitásának százados évfordulójára*. 1844. dec. 23. — 1944. dec. 23.), de adatgyűjtésünk és előadásunk a maga egészében az említett forrásokra támaszkodik.

² Az alapítólevél latin szövegét l. *Acta Comitiorum Regni Hungariae* 1825—1827. Tom. I. p. 281. — Egykorú kéziratos másolata az Akadémiai Levéltárban 73/1838.

³ *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról* 1832-re. Pest, 1832. 34—36. l.

⁴ Az Akadémia első szállása a Dunasoron, az ún. DERON-házban volt, amely a mai GRESHAM-palota helyén állt. V. ö. *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról* 1832-re. 20. l. — A második szállás a ma is meglevő TRATTNER—KÁROLYI-ház utcai frontjának I. emeletén volt (ma Petőfi S. u. 3. sz.). Ugyanezen ház egyik II. emeleti udvari részében, hét helyiségben rendezkedett be 1838-ban a Könyvtár. L. Akad. Lt. 140/1855. és Ig. Tan. jkv. 1836. szept. 10-i ülés.

vállalkozott a könyvtár megszervezésére.⁵ Első alapvető ténykedése folyóirattár és periodika-gyűjtemény létrehozására irányult. A TELEKI-féle pénz-alapra támaszkodva, rendszeressé tette a legfontosabb külföldi tudományos folyóiratok járatását, s megszervezte a kölcsönző szolgálatot. Ezzel párhuzamosan gyors ütemben s egyre növekvő körben kapcsolatot létesített Európa és Amerika kiemelkedő jelentőségű akadémiaival és tudományos társulataival a kurrens jellegű kiadványsorozatok állandó kicserélése érdekében. A legelső csereviszonyokat a berlini akadémiaival, a philadelphiai természettudományi társasággal, a cseh tudományos társasággal, a müncheni akadémiaival, az edinburghi királyi társasággal és a florenzi akadémiaival sikerült megteremteni.⁶ Alapvető jelentőségű volt másfelől TOLDYnak az a törekvése, hogy ellássa az Akadémiai Könyvtárt a hazai friss nyomdatermékekkel is. Vásárlásokra csak igen szűk keretek között lévén lehetőség, akciót indított a hazai nyomdatermékeknek kötelespéldány-szolgáltatás formájában való megszerzésére. 1836-ban rendeletileg, 1840-ben törvényhozási úton sikerült is biztosítani a kötelespéldány-jogot.⁷ Ilyen módon lassanként megindult az Akadémiai Könyvtár könyv- és folyóiratgyűjteményének kialakulása. Mindezen túl fontos szerepet játszottak a könyvtár létrejöttében azok a nagyarányú, általában több ezer kötetre menő könyv- és könyvtárajándékok, amelyek egyes magángyűjtők (KRESZNERICS Ferenc, MARCZIBÁNYI Livius, Gr. BATTHYÁNY Gusztáv és Kázmér és SÁNDOR István) birtokából kerültek az Akadémiához, bár ezek inkább csak muzeális anyaggal szaporították az állományt.⁸

Ezt a sokoldalú gyűjtőtevékenységet néhány év múlva nyomon kellett követnie az anyag használhatóvá tételének. Miután sikerült a könyvtár számára egy külön bérleti szállást szerezni, 1839 nyarán TOLDY egy írrok segítségével hozzáfogott a rendezéshez, a felállításhoz és katalogizáláshoz. Három éven át tartó szakadatlan munka után, 1842 őszére a gyűjtemény használható állapotba került, s ettől kezdve rendelkezésére állt az akadémikusoknak. Most már nem volt akadály a TELEKI-alapítvány átvételének sem. Erre 1844 nyarán került sor, s miután a felállítás tüneményes gyorsasággal végbement, 1844. dec. 23-án megtörténhetett az ünnepélyes megnyitás.⁹

Ettől az időponttól kezdődik az Akadémiai Könyvtár szervezett működése. A TELEKI-alapítványból és a fentemlített szerzeményező tevékenységből létrejött állományát a megnyitáskor legalább 50 000 kötetre becsülték.¹⁰ Az anyag hét teremben volt felállítva, külön a TELEKI-rész, külön a szabadrendelkezésű rész. A TELEKI-alapítvány három csoportra tagolódott: külföldi tudományos irodalomra, magyar tudományos irodalomra, kézirat-, térkép- és incunabulum-gyűjteményre. Az incunabulumok száma 356, a kéziratkötegeké 600, az atlaszoké 480 volt.¹¹ A nem alapítványi anyag is három főcsoportból állt: folyóiratok és periodikák, könyvek, kéziratok és ritkaságok csoportjából. A könyvek egy ma már fel nem deríthető szakrendszerben

⁵ A Könyvtár kialakulását az 1844. dec. 23-án történt megnyitásig maga TOLDY mondja el. SCHEDEL Ferenc: *Az akadémiai könyvtár rövid története s mibenléte*. A M. Tudós Társaság Évkönyvei. VII. köt. 1842–1844. 86–91. l.

⁶ Uo. 87. l.

⁷ Akadémiai Levéltár (rövidítése ezután: AL. 1/1837.)

⁸ SCHEDEL: i. m. 87–89. l.

⁹ Uo. 88–91. l.

¹⁰ Uo. 91. l.

¹¹ Uo. 90. l.

voltak felállítva. A könyvtárban külön olvasó vagy tisztviselői helyiségek nem voltak; olvasásra és könyvtári munkára csupán a könyvvállványok között elhelyezett asztalok szolgáltak. A használatot eleinte csak egy betűrendes szerzői kötetkatalógus támogatta.¹² A helybeli olvasás (naponta 9-13 óráig) és a kölcsönzés egyaránt akadémiai tagokra korlátozódott; rajtuk kívül legfeljebb más elismert tudósok kaphattak engedélyt helyben dolgozásra.¹³ A könyvtárnak saját költségvetése nem volt; a könyvbeszerzésre, köttetésre és egyéb kiadásokra szükséges összegeket az Akadémia elnöke utalványozta. A könyvtári rendes folyókiadások évi összege a megnyitás után jó ideig nem igen haladta meg az 500 forintot.¹⁴ A könyv- és folyóiratbeszerzés rendszerint az akadémiai szakosztályok kívánsága alapján történt. A könyvtári személyzet — elvileg — két könyvtárosból, egy alkalmilag kirendelt írnokból és egy altisztból állt; a vezető könyvtárnokot a TELEKI-alapítványból, a többieket az Akadémia pénztárából fizették. Gyakorlatban hosszú ideig csak egy könyvtáros és egy altiszt működött. Az első könyvtárkezelési és rendtartási utasítás 1848-ban készült, s nyomtatásban is megjelent.¹⁵

A könyvtárnak eképpen kialakult rendje 1865-ig nem sokat változott. Az 1848—49-es politikai események átmenetileg válságos helyzetbe hozták az Akadémiát. A levert szabadságharc nyomában járó abszolutizmus nemcsak az Akadémia működését korlátozta (1857. évi oktrojált alapszabályok), hanem közvetve anyagi alapjait is megrendítette.¹⁶ Ez a körülmény természetesen nem volt kedvező a könyvtár további fejlődésére. A gyarapodás forrásait nem lehetett a fokozódó tudományos igényeknek megfelelően bővíteni. A nagy ajándékozások folyama megállt, a vásárlások továbbra is szerény keretekben mozogtak és egyidőre a kötelezpéldányszolgáltatás is bizonytalanná vált. A külföldi csere volt az egyetlen eszköz, amellyel továbbra is nagy mennyiségű értékes anyaghoz juthatott a könyvtár.¹⁷

Az 1850-es években mégis többrendbeli fontos változás ment végbe a könyvtárban. 1851-ben TOLDY Ferenc, a könyvtár érdemekben gazdag adminisztrátora leköszönt megbízatásáról, s helyét átadta az első szabályszerűen kinevezett könyvtárnoknak, HUNFALVY Pálnak.¹⁸ HUNFALVY személyében a könyvtár vezetése a legjobb kezekbe került. A jeles szaktudós, a magyar etnográfia és az összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítója, TOLDYHOZ hasonló ügyszeretettel és rátermettséggel folytatta a könyvtárfejlesztés nehéz munkáját. Egy emberöltőre nyúló hosszú szolgálata alatt számos alapvető reformot hajtott végre, amelyeknek eredményei részben ma is fennállnak. Működésének kiemelkedő tényei ebben az első időszakban főleg két vonatkozásban mutatkoznak meg. Egyrészt kiváló tudományos hagyatékok (JANCsó- és CZECH-könyvtár, DÖBRENTEI- és GAÁL György-

¹² Kisgyűlési jegyzőkönyvek (rövidítése a következőkben: KGy.): 1842. nov. 26., 1844. jún. 24., 1844. okt. 12.

¹³ *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára*. Buda, 1848. 22—23. l.

¹⁴ Adatok: a M. Tudós Társaság pénztári jelentéseiben (*Névkönyv* 1844—48.) Igazgatósági jegyzőkönyvek (rövidítése ezután Ig.): 1850—63. Költségvetések.

¹⁵ Akadémiai Kéziratár Tört. 2° 23. — továbbá: *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár stb.* 27—28. l.

¹⁶ *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831—1881*. Bp., 1881. 16—25. l.

¹⁷ KGy. 1850—1864.

¹⁸ AL. 6/1851, 56/1851, 92/1851.

féle kéziratgyűjtemény, Somssich-könyvtár) megszerzésében,¹⁹ másrészt a könyvtár gazdag kéziratgyűjteményéről való gondoskodásban. Ezzel a tevékenységgel kapcsolatban — mintegy belőle folyó következményként — sikerült a személyi státust is kibővíteni. Az alkönyvtárnokság megszervezésén kívül az Akadémia hozzájárult a kéziratári őr állás rendszeresítéséhez is.²⁰

Nagy veszteség volt a könyvtárra nézve TELEKI József akadémiai elnöknek 1855-ben bekövetkezett halála. TELEKI — az alapítványból folyó kötelezettségein túl — 30 éven át rendkívül bőkezű mecénása volt a könyvtárnak. Nemcsak hivatalból támogatta a könyvtár fejlődését, hanem haláláig magánpénztárából fedezte a külföldi folyóiratok előfizetését, s finanszírozta több jelentős könyvgyűjtemény megszerzését. Végrendeletében saját személyi könyvtárával s egy újabb nagyszegű (24 000 forintos) pénzalapítvánnyal gazdagította az Akadémia Könyvtárát.²¹

2

Az 1860-as évtized első felében lezárult a könyvtár történetének kezdeti korszaka. Ekkoriban mind határozottabban rajzolódtak ki egy kedvező változás körvonalai. A fordulat a politikai viszonyok alakulásával függ össze: az abszolutizmus fokozatos felszámolásával és az önálló magyar államiség helyreállításával. A változás döntően hatott ki az Akadémiára. A nemzeti társadalom — az Akadémiában a magyar önállóság jelképét tisztelve — országos adakozással és új nagyszegű alapítványokkal erősítette meg a pénzügyi kűszködő és még mindig bérszálláson szorongó intézményt. Az országos akció nemcsak az alaptőkét emelte, hanem egy önálló székház felépítését is biztosította.²²

1864—65-ben Budapest egyik legszebb helyén, a lipótvárosi Dunaparton épült fel az Akadémia nagyszerű palotája. Harmincöt évi várakozás után a Társaság végre saját hajlékában rendezkedhetett be. Ez az áttelepülés a könyvtárra nézve különösen nagy jelentőségű volt. A megnyitás óta eltelt két évtized során ugyanis a gyűjtemény annyira megszaporodott, hogy az 1840—44-ben berendezett könyvtári helyiség — amely már annak idején is szűkös volt — teljesen alkalmatlanná vált rendeltetésének betöltésére. Az újabb gyarapodásnak pedig csak úgy lehetett helyet biztosítani, hogy át kellett térni az egymás mögött, kettes-hármas sorokban való felállításra. Így a 60-as évek elején a könyvtár rendje és használata már roppant nehézségekkel küszködött.²³

Az új palotába való átköltözéssel a helykérdés a legkedvezőbbben oldódott meg. A könyvtár a dunaparti szárny földszintjén előre megállapított tervek szerint épült, s a fennálló igényeket teljesen kielégítő helyiségeket kapott. Főraktára egy 41×10,5 m terjedelmű, 6 m magas, középen kettős oszlopsorral tagolt, fent boltozattal záruló, templomhajóhoz hasonló csarnok lett. Ezenkívül még két mellékraktár épült az udvari részen. A használat

¹⁹ KGy. 1853. márc. 14. — AL. 70, 74/1856. 619/1860, 23, 24/1861.

²⁰ KGy. 1857. máj. 15., jún. 6. 1858. máj. 29. — Akad. Kéziratár: Tört. 2° 251.

²¹ Ig. 1855. ápr. — AL 40/1856.

²² *Vázlatok a M. Tud. Akadémia felszázados történetéből.* 143—165. l. és a csatolt táblázat. — Ig. 1853. márc. 14.

²³ SCHEDEL: i. m. 90. l.

céljára két egymásba nyíló, összesen 70 személyt befogadó olvasóterem épült. Nem hiányzott a könyvtárnoki dolgozószoba sem; e célra egy külön kis helyiség szolgált.²⁴

Ebben a keretben kellett az ekkoriban kb. 60 000 kötetre menő könyvtárt — a régi rendszer figyelmen kívül hagyásával — korszerű elvek szerint újra rendezni, felállítani és katalogizálni. A biztos szaktudást és rendkívüli testi-szellemi megerőltetést kívánó munkát HUNFALVY könyvtárnok két kollégájával, BUDENZ József alkönyvtárnokkal és RÓMER Flóris kézírattáros-sal, valamint három hivatalsegével 1865 tavaszán kezdte meg. Az anyagot egyelőre a régi (TOLDY-féle) rendben állították fel. Már készen volt ugyan egy új, külföldi mintákat nem követő, hanem a gyűjtemény sajátos jellegének megfelelő szakrendszer terve is,²⁵ de ezt a könyvtár folyamatos használhatóságának követelménye miatt csak fokozatosan lehetett megvalósítani. Az új rendszer leglényegesebb újítása a könyvtár maradéktalan egyesítése volt, a TELEKI-alapítvány különállásának felszámolásával.²⁶ Ugyancsak fontos volt a könyvtár kiegészítő részét alkotó, de a könyvanyagtól elválasztva kezelt kézírattár megszervezése.²⁷ Egy év alatt — 1866 nyaráig — sikerült az ideiglenes felállítást végrehajtani. A főraktárban a hossz tengelyre merőlegesen, fülkeszerűen felállított, stílusosan kiképzett 4 méter magas faállványokon, közel 2500 m-nyi polcsonon foglalt helyet a könyvtár, az egyik udvari raktárban pedig a kézírattár. 1867 elején — a régi katalógus által nyújtott lehetőségek mellett — megnyiták az olvasótermek, és megkezdődött a könyvtár használat.²⁸

A munka javát jelentő feladatokat, az új rendszer létrehozatalát és az új katalógusok elkészítését természetesen csak fokozatosan lehetett végrehajtani. Ez a feladat — a napi könyvtárosi funkciók állandó ellátása mellett és az újszerzeményi anyag előnyben részesítése miatt évtizedekre elhúzódott.

A vezető könyvtárnok még a megnyitás előtt kidolgozta az új használati szabályzatot. E szerint az olvasótermek minden héten öt napon, naponta délelőtt 10-től déli 13 óráig voltak használhatók; az akadémikus-olvasóterem ülések napján még délután 15 és 17 óra között is. Az előző évtizedek hagyományát követve, meglehetősen sok volt a szünnapok száma; zárva volt a könyvtár minden ünnepen és hétfőn, továbbá az akadémiai nagygyűlés hetében és a nyári akadémiai szünet két hónapjában. Az akadémikusok és egyetemi tanárok olvasását messzemenően megkönnyítették; a friss folyóiratokat és hírlapokat szabad használatra bocsátották, a raktárból kikért könyvek számát nem korlátozták, a kölcsönzés egy-két hónapra terjedt, s még a nyári szünidőben is lehetséges volt. A közönség számára a könyvtár használatát viszont erősen korlátozott volt: senki sem kapott az olvasóteremben egyszerre egy könyvnél többet (szótárt és egyéb segédmunkákat nem számítva), s kölcsönzés nem volt.²⁹ Ez a rend 1875-től kezdve annyiban módosult, hogy a délelőtti könyvtárhasználat (11 és 13 óra között) csak akadémikusok számára volt lehetséges, a közönség csak délután 15–19 óra között látogat-

²⁴ KGy. 1865. márc. 20. és 1866. ápr. 9.

²⁵ KGy. 1863. febr. 23. és ápr. 27.

²⁶ AL 161/1863. és 240/1863.

²⁷ AL 809 és 814/1865.

²⁸ Akad. Ért. 1868. 33–35. l. HUNFALVY Pál jelentése.

²⁹ AL 1382/1865.

hatta a könyvtárat, az akadémikusok a délutáni időt is igénybe vehették.³⁰

Új rend alakult ki a könyvtár és az Akadémia közötti viszonyban is. A legfontosabb változás ebben a vonatkozásban a rendszeres könyvtári ellátmány biztosítása volt.³¹ 1865 után a könyvtári költségek állandó tételként szerepeltek az Akadémia költségvetésében. Az évi költségkeret — nem tekintve azt a 15 000 forintos egyszeri államsegélyt, amelyet az elnökség 1864-ben szerzett a nyilvános könyvtárrá való átalakulás előmozdítására³² — 1865-től kezdve néhány évig 1000 forint volt, 1869-től pedig — a kormány által biztosított állandó államsegéllyel — 5000 forintra emelkedett, s ezen a szinten maradt a 90-es évekig.³³ — A másik fontos rendezés a könyvtárvezetést az Akadémia részéről támogató és ellenőrző szaktestületnek (az ún. állandó könyvtári bizottságnak) 1865-ben történt létrehozása volt. Ez tett javaslatot a könyvtárat érintő minden lényeges (kezelési, rendezési, gyarapítási, feldolgozási) kérdésben az Akadémia vezető szerveinek.³⁴

Az adott új keretben és szabályozottságban megindult könyvtári élet 1914-ig, az első világháború kitöréséig folytonosan felfelé ívelő fejlődésben volt, bár a századfordulótól kezdve éppen a nagyarányú gyarapodás következtében már súlyos válságtünetek (hely- és személyzeti kérdés) is megfigyelhetők. A fejlődést mind a beszerzés és feldolgozás, mind a raktározás és használat területén beszédes statisztikai adatok bizonyítják.

Az évi gyarapodás 1885-ig 1500 egység körül mozgott, 1897-ig 2300-ra emelkedett, ettől kezdve 1914-ig pedig minden évben elérte a 10 000-et. A könyvtár tehát a szóbanforgó, csaknem félszázadra terjedő időszakban (1865—1914) mintegy 230 000 művel gyarapodott, ami — a folyóiratoknak, különböző periodikáknak és egyéb füzetes anyagnak kötetekbe foglalásával — kb. 160 000 kötetet tett ki. Vagyis az összállomány, figyelembevée az első időszak (1831—1864) 60 000-nyi állományát is, 220 000 kötet körül lehetett.³⁵

A beszerzés forrásai — bőségi sorrendben — kötelezpéldány-szolgáltatás, külföldi csere, külföldi vétel, illetve előfizetés és ajándék. Ezek aránya abszolút átlagszámokban:³⁶

1865—1885-ig	500 : 400 : 350 : 250 egység
1886—1897-ig	850 : 700 : 350 : 300 „
1898—1914-ig	8500 : 850 : 450 : 200 „

A nagyobb könyvgyűjtemények ajándékozása ebben az időszakban már ritkábbá vált; jelentékenyebb csak alig egy-kettő akadt, az 1200 kötetes PULSZKY-féle archeológiai gyűjtemény, az 1600 kötetes HADIK Gusztáv-könyvtár, a WALDSTEIN-féle gyűjtemény, a SZILÁGYI Dániel-féle orientalisz-

³⁰ M. Tud. Akad. Almanach 1876-ra. 240—422. l.

³¹ Az eddigi állapotra l. Ig. 1850—65. Költségvetések.

³² KGy. 1864. márc. 14.

³³ KGy. 1869. jan. 9. — Ettől kezdve l. az Akad. Ért.-ben évente közölt akadémiai költségvetési táblázatokat.

³⁴ AL 1382/1865.

³⁵ A számadatokat évről évre közlik az Akad. Ért.-ben közzétett könyvtári jelentések.

³⁶ Uo.

tikai könyvtár, valamint a SISKOVICS-, REINER- és KATONA Lajos-féle gyűjtemény.³⁷

A kötelespéldányok megtízszereződése 1898-tól fogva az előző évi új kötelespéldány-törvénnyel áll összefüggésben, amely a korábbi hézagoss, hanyag nyomdai beszolgáltatást szigorúan megrendszabályozta. — A külföldi csere fokozatosan, de mégis számottevően fejlődött: 1865-ben közel 100, 1880-ban mintegy 150, 1890-ben több mint 160, 1900-ban több mint 190 és 1910-ben több mint 230 akadémiai és tudományos intézettel folyt a kiadványok kicserélése. A vétel 1898 utáni fokozódását a költségvetési keretnek előbb 5000 forintról 6500 forintra (= 13 000 koronára), majd 18 000 koronára való emelése, továbbá ennek 1901-től újabb évi 2000 koronás állami dotációval való megtoldása tette lehetővé.³⁸

Ezzel a jelentős mértékű gyarapodással párhuzamosan megfelelő ütemben haladt a feldolgozás. A régi és új anyag rendezése, felállítása és katalogizálása szakcsoportok szerint történt. A használat érdekeihez igazodó sorrend szerint, minden évben 2—3 szakot képeztek és katalogizáltak az 1863-ban készült, de később lényegesen módosított, teljességében 54 szakcsoportból álló új szakrendszer keretében. A háromtagú könyvtáros gárda (főkönyvtárnok és két alkönyvtárnok) időnként 2—3 írnok bevonásával évente átlag 2000 művet tudott feldolgozni. Feladatuk a gyarapodási (ún. járulék-) napló vezetésén kívül előbb kétféle (helyrajzi és szak-), utóbb 1888-tól háromféle (helyrajzi, szak- és általános) katalógus készítésében állt. 1865-től 1898-ig 58 000 műről készült címfelvétel. A helyrajzi katalógus főlíó alakú kötetekből állt, az általános és a szakkatalógus negyedréte alakú cédulákból. A szakkatalógus (amely egy-egy szak anyagát a szerzők betűrendjében tartalmazta) a közönség katalógusa volt. Az általános katalógus csak a könyvtárosoknak állt rendelkezésükre.³⁹ A könyvtár legjelentősebb gyűjteményeiről (a folyóiratokról és periodikákról, a diplomatáriumokról és incunabulumokról) a századforduló körül nyomtatott tájékoztatók is megjelentek.⁴⁰ Az évtizedeken át kiegyensúlyozott feldolgozás, az 1897. évi kötelespéldány-törvény nyomán hirtelen felszökött gyarapodás miatt, komoly válságba került. A háromtagú tisztviselői kar nem tudott megbirkózni a megnövekedett feladatokkal: a feldolgozási átlag 1905-ig megmaradt a régi 2000-es szinten, s csak a világháború előtti utolsó tíz évben (alkalmi munkaerők fokozott bekapcsolásával) emelkedett 2900-ra. Ez annyit jelentett, hogy a korszak utolsó másfél évtizedében rengeteg feldolgozatlan anyag gyűlt fel a raktárakban.⁴¹

A feldolgozásnak fontos eredménye volt ez időszakban a különgyűjtemény jellegű kéziratár elrendezése, felállítása és katalogizálása. Ezt a munkát még RÓMER Flóris (1861—1869-ig kéziratár) indította meg, majd az ő nyomán folytatta 1876—1891 végéig JAKAB Elek akadémikus történettudós

³⁷ DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp., 1917. 96—98. l.

³⁸ Vö. Évi könyvtári jelentésekkel az Akad. Ért.-ben 1865—1913.

³⁹ Évi könyvtári jelentések az Akad. Ért.-ben. — Mindhárom katalógus még ma is megvan, sőt használatban van.

⁴⁰ JAKAB Elek: *A M. T. Akadémia Kézirat-tárának ismertetése*. Bp., 1892. HELLEBRANT Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke*. Bp., 1886. HELLEBRANT Árpád: *Diplomatáriumok és monumenták a M. T. Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1909. *Folyóiratok és időszakos kiadványok a M. T. Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1906. Katona Lajos *könyvtárának címjegyzéke*. Bp., 1911.

⁴¹ Könyvtári jelentések 1898—1913.

mint megbízott. A 2400 kötetet, illetve tékát magába foglaló anyagot a kor rendszerező divatja szerint könyvek módjára, szakrendszerben, tizenhat osztályban állították fel, az egyes szakokon belül négy nagyságcsoportban. Az anyaghoz (amely kötetes kéziratokon, analectákon és leveleken kívül mintegy 11 000 darab oklevelet is tartalmazott) általános és helyrajzi katalógus készült.⁴² Néhány év múlva azonban kitűnt, hogy sem az elrendezés, sem a katalógus nem felel meg a jogos igényeknek, és 1904-től új rendezés, illetve katalógizálás kezdődött, amely megint évtizedekig tartott.⁴³

A kéziratár mellett a századfordulón — magánosok ajándékaiból — egyéb különgyűjtemények is kialakultak. Ilyen volt az Akadémia első alapítójának, SZÉCHENYI Istvánnak kézirateit, könyveit és egyéb emlékeit tartalmazó SZÉCHENYI-Múzeum (1880 körül),⁴⁴ az ELISCHER Boldizsár-féle, 4100 egységből álló GOETHE-gyűjtemény (1895),⁴⁵ RÁTH György 2364 kötetes XVI—XVII. századi hungarica-gyűjteménye (1905),⁴⁶ amely az Akadémia hasonló jellegű és nagyságú állományát egészítette ki, végül KAUFMANN Dávid 2620 kötetes, világhírű kódexeket tartalmazó hebraica-gyűjteménye (1906).⁴⁷ Valamennyiről nyomtatott katalógus készült.

Ami a raktárviszonyokat illeti, a raktárak felszerelése sokáig hiányos volt (a főraktárba 1875-ben vezették be a központi gőzfűtést, a villanyvilágítást 1895-ben), férőhely tekintetében azonban 30 éven át (1895-ig), úgy látszik, kielégítő volt a helyzet, bár a szakok száma ekkoriban már elérte az 52-t. Helyhiány miatti panaszok először a 90-es évek közepén hangzottak el, de a helyzet csak az 1898-ban meginduló kötelespéldányozón következtében vált tűrhetetlenné. A raktár bővítés égető szükség lett. Az első világháború kitöréséig négy nagy bővítés történt. 1898-ban — lemondva a hírlapok további gyűjtéséről — a nagy udvari raktárban tárolt hírlapanyagot részben a Nemzeti Múzeum könyvtárának adták át, részben az alagsorba telepítették, s a felszabadult termet könyvraktárrá alakították.⁴⁸ 1901-ben a főraktár 52 állványának tetejére toldalékpalcokat építettek, ezzel újabb 9—10 000 kötet számára sikerült helyet nyerni.⁴⁹ 1909-ben a palota egyik elsőemeleti ötszobás szolgálati lakását szerezte meg a könyvtár, s korszerű vasállványokkal beépítve, mintegy 25 000 kötetet befogadó új raktárt teremtett.⁵⁰ Végül 1911-ben a palota földszintjén levő négyszobás főkönyvtárnoki lakást rendezték be raktárnak.⁵¹ Mindez azonban csak ideig-óráig segített a bajon.

A magyarányú fejlődés az olvasóforgalomban mutatkozott meg legkevésbé. Az újrarendezett Nemzeti Múzeumi könyvtár és az újonnan felépült Egyetemi Könyvtár nagy befogadóképességű olvasótermének 1875. évi megnyitása az egyetemi városrésztől kissé távolabb eső Akadémiai Könyvtár

⁴² *Jelentés a Kéziratár rendezéséről. Kivonat Jakab Elek ... előterjesztéséből.* Akad. Ért. 1892. 132—139. l.

⁴³ Akad. Ért. 1897. 231. l. Akad. Ért. 1905. 356—358. l.

⁴⁴ SZILY Kálmán — VISZOTA Gyula: *A Magyar Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumának tárgyjegyzéke.* Bp., 1905.

⁴⁵ HELLER Ágost: *Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa.* Bp., 1896.

⁴⁶ Ráth György régi magyar könyvtára. Bp., 1905.

⁴⁷ WEISZ Miksa: *Kaufmann Dávid könyvtárának héber kéziratai és könyvei.* Bp., 1906.

⁴⁸ Akad. Ért. 1898. 104, 231—232. l. — 1899. 224—225. l.

⁴⁹ Akad. Ért. 1902. 243. l.

⁵⁰ Akad. Ért. 1910. 254. l.

⁵¹ Akad. Ért. 1912. 266. l.

kezdetől fogva mentesítette a túlforgalomtól. A 70 személyt befogadó két olvasóterem⁵² — úgy látszik — nem is volt kihasználva, mert az akadémikusok olvasóját valószínűleg a századvégi raktárszűke idején felerészben elfalazták és raktárrá alakították át. Az olvasóforgalom a szóbanforgó félszázad (1865—1914) folyamán alig változott. A látogatók száma 1910-ig évi 6000—10 000 között mozgott, ettől kezdve azonban, valószínűleg a Fővárosi Könyvtár és más szakkönyvtárak megnyitása következtében — 3500—5500-ra apadt. Valamivel több volt (6000—14 000) a használt művek száma. A kölcsönzési forgalom — a tudósok körére korlátozódván — természetesen jóval szűkebb keretek között mozgott, de ez is feltűnően egyenletes volt. Évente 130—200 személynek 400—1200 művet kölcsönzött a könyvtár. A kéziratárat évente 60—100 helyben kutató és 20—30 kölcsönző szaktudós vette igénybe. Az olvasóterembe kezdetől fogva bevezették a gázvilágítást, 1875-től a központi fűtést is.⁵³

Az Akadémiai Könyvtár fentvázolt nagyarányú kibontakozása legnagyobb részben HUNFALVY Pál főkönyvtárnok érdeme. Minden, ami 1851 és 1891 között történt, tulajdonképpen az ő műve, mert az ő tervei, az ő irányítása, az ő ellenőrzése alatt ment végbe. Segítőtársai közül különösen kiemelkedik HELLEBRANT Árpád alkönyvtárnok, aki 1879-től állt a könyvtár szolgálatában, és nemcsak nagy könyvtártechnikai és elméleti szaktudásával, hanem a könyvtárt ismertető tudományos publikációival is megörökítette nevét. HUNFALVY után a könyvtár először FRÖHLICH Róbert (1892—1893), később HELLER Ágost (1894—1902), majd SZILY Kálmán (1905—1924) vezetése alá került. A két utóbbi nevéhez fűződik a raktárkérdés megoldása és a feldolgozás részleges reformja.

3

Az első világháború kitörésével véget ért az Akadémiai Könyvtár egyenes vonalú, nagyarányú fejlődése. 1914-től 1949-ig — a meg-megújuló súlyos politikai-gazdasági válságok következtében — a könyvtár többnyire igen kedvezőtlen körülmények között volt kénytelen funkcióit ellátni, s fejlődési vonala ehhez képest széles, mély hullámvölgyeket és rövid, alacsony emelkedőket mutat.

Az 1914—18-iki világháború romboló hatása a könyvtár életében fokozatosan mutatkozott meg. A pénzügyi helyzetben jó darabig nem állt be számottevő változás, 1918-ig az évi ellátmány csökkenése nem volt katasztrófális (19 800 koronáról 12 000 koronára csökkent), s nem esett hirtelen a pénz vásárló ereje sem, de a külföldi kapcsolatok megszakadása és a belső könyvtermelés visszaesése folytán a pénzerő egyre kevésbé volt célszerűen felhasználható. A külföldi csere és vásárlás csupán Németországra és Ausztriára korlátozódott. A cserekapcsolatok száma 1918-ig — az 1913-i állapottal szemben — 287-ről 87-re, a kapott csereanyag mennyisége 770 műről 320-ra, a külföldi vásárlás, illetve előfizetés mennyisége pedig 520-ról 150-re esett vissza. Jelentékeny volt a kötelesepéldányok apadása is: amíg 1913-ban 8900 mű érkezett be, 1918-ban csak 5700.⁵⁴

⁵² Magyar Minerva. V. köt. 1912—1913. Bp., 1915. 52—53. l.

⁵³ Vö. az Akad. Ért. egyes évfolyamaiban foglalt könyvtári jelentésekkel.

⁵⁴ Akad. Ért. 1914. 295—297, 1915. 307—310., 1916., 346—349, 1917. 280—282. 1918. 220—221., 1919. 162—163. l.

A bajt, amelyet a nagyértékű periodikák sorának megszakadása és egyáltalában a külföldi tudományosságtól való elszakadás jelentett, növelte a feldolgozás nagyarányú visszaesése és a raktárbővítés teljes megállása. A katalogizálás mértéke — mivel a tisztviselői kar továbbra is a hagyományos 3—4 főből állt, a kisegítő írások alkalmazása viszont megszűnt, — évi 2900 műről 1000-re esett. 1918-ig fokozatosan megállt a kéziratár rekatalogizálása is.

Betetőzte ezt az általános visszafejlődést az olvasóforgalom csökkenése. Az egyre fokozódó szénhiány miatt az olvasótermet 1917-től kezdve a téli hónapokban zárva kellett tartani. Így a látogatók száma az 1913. évi 4500-ról 1918-ban 1100-ra, a használt művek száma 6300-ról 1800-ra fogyott. Ugyanekkor a kölcsönzési forgalom érthető módon némileg emelkedett: a kölcsönzők száma 150-ról 330-ra, a kölcsönzött művek száma 700-ról 800-ra nőtt.⁵⁵

Ez a válságos állapot hosszan átnyúlt a háború utáni évekre is. A háború okozta kiesések és mulasztások kellő ütemű pótlását sokáig gátolta az óriási méreteket öltött pénzügyi infláció. A könyvtár költségvetési kerete az 1918. évi 12 000 koronáról 1926-ig 78 500 000 koronára növekedett.⁵⁶ Az aggastyán SZILY főkönyvtárnok — aki 1905-ben mint nyugalmazott akadémiai főtitkár csaknem 70 éves korában lépett hivatalba — és közel 70 éves segítőtársa, HELLEBRANT alkönyvtárnok tétován állt a forgatagban. A külföldi vásárlásokat és folyóirat-előfizetéseket az értéktelen pénzzel nem sikerült megindítani; nem igen tudták felvenni a cserekapcsolatokat sem, mert — a magyar akadémiai könyvkiadás elakadása miatt — nem volt mivel cserélni.⁵⁷ Kívételszámba mentek azok a külföldi akadémiák (London, Edinburgh, Róma), amelyek önkéntesen, ellenszolgáltatás nélkül is megküldték kiadványaikat. Így sokáig egyedül a kötelespéldány-szolgáltatás volt az a forrás, amely a könyvtár állományát gyarapította. A katalogizálás is akadoz a, csupán a háborús mértékben (évi 1000 mű) folyt, s ennek következtében tovább szaporodott a feldolgozatlan anyag. Fűtés híján folytatódott a pangás az olvasóforgalomban is.⁵⁸

A fordulat SZILY főkönyvtárnok halála (1924) és HELLEBRANT alkönyvtárnok csaknem egyidejű nyugalomba vonulása (1925. jan.) után bontakozott ki. 1925 elején a 69 éves FERENCZI Zoltán személyében a budapesti Egyetemi Könyvtárnak évtizedeken át volt igazgatója került a könyvtár élére. Az új főkönyvtárnoktól mint országoshírű könyvtári szaktekintélytől várta az Akadémia rendkívül lehangolt, a korszerű igényektől messze elmaradt könyvtárának felemelését. FERENCZI működése — az infláció tomlásának ellenére — két év alatt valóban jelentős eredményekkel járt. Hat főnyi, többnyire fiatal emberekből álló tisztviselői karával, akik közül ötöt 1923—24-től kezdődőleg — a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló 1923. évi I. t. c. értelmében — a Köznevelésiügyi Minisztérium bocsátott az Akadémia rendelkezésére, és 3 altiszttel⁵⁹ a következő tervszerűen megfontolt reformokat valósította meg. Alapvetésként még 1925-ben részben a palota újabban kiürített helyiségeiben, részben a szomszédos bérházban

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Akad. Ért. 1927. 64. l.

⁵⁷ Akad. Ért. 1922. 84. l.

⁵⁸ Akad. Ért. 1920. 21—22., 1921. 187—188., 1922. 84—85. l.

⁵⁹ M. Tud. Akad. Almanach 1924. 77—78. l., 1925. 75—76. l. 1926. 74—75. l., 1927. 76—77. l.

megszerzett üzlethelyiségek sorában sikerült három új raktárt biztosítani, mintegy 1700 folyóméter rakterülettel; ezáltal az ekkor 54 szakban csoportosított 262 000 kötetre menő állományt maradéktalanul elhelyezhette. Második lépésként újjáélesztette a tíz év óta teljesen lehanyaglott szerzeményezést. Megfelelő devizák biztosításával 1925-ben újból megindult a külföldi folyóiratok előfizetése, s a megújuló akadémiai könyvkiadás alapján széles körben elkezdődött a régi cserekapcsolatok újrafelvétele. Az eredményt az évi gyárapodás mennyiségének 6500—7000 műre való emelkedése jelzi, szemben az előző évek 2500—3500-as mennyiségével. Harmadik lépés a feldolgozás reformja volt. Ez egyrészt az egységes növedéknaplózás megindításában állt (eddig ugyanis szerzeményi csoportonként külön-külön történt a naplózás), másrészt az írógéppel való katalogizálás bevezetésében. Sor került végül az olvasószolgálat megjavítására is. A forgalom csakhamar a háború előtti színvonalra emelkedett, sőt könyvhasználat tekintetében még magasabbra (3000—4000 olvasó, 10 000—13 000 mű).⁶⁰

A nagy lendülettel megindult hasznos reformtevékenység FERENCZINEK 1927 tavaszán történt halála miatt sajnálatosan épp akkor maradt abba, amikor az új, értékálló valuta létrejöttével az Akadémia évi 120 000 pengő állandó államsegélyt nyert, s amikor, egészen váratlanul, egy tudománykedvelő arisztokrata, VIGYÁZÓ Ferenc végrendeletileg olyan hatalmas vagyont hagyott az Akadémiára, amilyennel az fennállása óta még nem rendelkezett. A VIGYÁZÓ-vagyon nagyszerű lehetőségeket kínált az Akadémiai Könyvtár gyökeres újjászervezésére.⁶¹ Ilyen átfogó jellegű, a századforduló óta esedékes korszerűsítésre azonban több okból nem került sor. Elsősorban azért, mert az Akadémia más célokat kívánt a VIGYÁZÓ-vagyonnal szolgálni, a könyvtárnak általában csak 6000—9000 pengős évi ellátmányt biztosított; másodsorban, mert alig néhány évi prosperitás után 1931-ben a világgazdasági válság következtében a jövedelmek megcsappantak; végül mert a könyvtárvezetés nem folytatta FERENCZI általános jellegű, újjászervező munkáját.⁶²

Az 1928-ban kinevezett új főkönyvtárnok, SZINNYEI József, jeles finn-ugor nyelvész mint nyugalmazott egyetemi tanár 71 éves korában vállalta el a könyvtár vezetését. Az adott problémákat — elődjével ellentétben — nem párhuzamosan, hanem egymásután kívánta megoldani. Először a háború és infláció okozta nagy könyv- és periodikahiányok pótlásában látta főfeladatát (1928). E vonalon megkezdett tevékenységétől azonban hamarosan eltért, s 1929—1935-ig, részben külső munkaerők bevonásával, katalogizálási munkákat végeztetett, úgyszólván teljesen mellőzve a külföldi vásárlásokat és előfizetéseket. Célkitűzésének megváltoztatására főleg az indította, hogy 1929-ben az említett nagy örökség részeként átvette az Akadémia a VIGYÁZÓ-család mintegy 17 000 kötetből álló, kódexekben, ősnymtatványokban, régi hungaricumokban és egyéb ritkaságokban gazdag könyvtárát, amelynek feldolgozása mellőzhetetlennek látszott. Ugyancsak katalogizálást kívántak az ugyanezen időben megszerzett más, értékes nagy könyvajándékok is (STEIN Aurélnak mintegy 1200 kötetes kasmiri könyvtára, KÉGL Sándornak kb. 2800 művet magában foglaló orientalisztikai gyűjteménye), nem is szólva

⁶⁰ Akad. Ért. 1927. 20—23. l.

⁶¹ Akad. Ért. 1928. 175—178. l., 1929/30. 88—100. l., 1931. 88—107. l., 1932. 303—312. l. stb.

⁶² Akad. Ért. 1929/30. 76. l., 1931. 60. l., 1932. 296. l. stb.

a régi ajándékokról és a kb. 40 000 kötetre menő kötelespéldány-maradványokról. A munka meghozta az eredményt: mintegy 134 000 műre terjedő anyagot sikerült katalogizálni, ami gyakorlatilag nemcsak a különböző ajándék-könyvtárak és a kurrens gyarapodás feldolgozását jelentette, hanem az évtizedek óta felgyülemlett roppant mennyiségű hátralékok felszámolását is. Szépen egészítette ki ezt a nagy jelentőségű teljesítményt az 1904 óta folyó kéziratári rekatalogizálás befejezése.

1936-tól kezdve a könyvtár ismét a külföldi vásárlások útjára tért vissza. Ezzel a programmal azonban elkésett: a beszerzéseknek 1939-ben lényegében véget vetett a második világháború kitörése. Az idáig beszerzett művek száma mindössze 765 volt. Ettől kezdve 1941-ig már csak a háborúnyújtotta szűk lehetőségek között tudott a könyvtár (évi 150—180 kötetet) beszerezni. Szerencse, hogy az 1925—26-ban megindított cserekapcsolatok — mivel jelentősebb pénz- és munkabefektetést nem kívántak — a katalogizálási időszakban is fejlődtek, s közel 190 állandó relációt eredményeztek.⁶³ Jórészt megoldatlanok maradtak a könyvtár alapvető fontosságú kérdései is. Számbajövő javulás csupán személyzeti vonatkozásban következett be, de ez is külső tényező segítségével. 1934-től 1943-ig a Közoktatásügyi Minisztérium összesen 4 gyakornokot, illetve középiskolai tanárt rendelt szolgálattételre a könyvtárba. Velük együtt 10-re emelkedett a könyvtárosok száma. Az altisztek száma viszont 3-ról 2-re csökkent.⁶⁴ A raktárkérdés terén lényeges változás nem történt. Az 1925—26-ban létesített új raktárak néhány év alatt megteltek; az újból fellépő helyhiányon 1932-ben nagyarányú anyagátrakással, illetőleg tömörítéssel és a főraktári fülkékben elhelyezett pótállványokkal próbáltak segíteni. A raktári s egyszersmind a feldolgozó munka megkönnyítését szolgálta a régi központi fűtőberendezésnek a főraktárban 1940 folyamán történt kicserélése. Munkaszobák híján ti. a megszaporodott tisztviselőket a raktárban kellett elhelyezni.

Ennyiben álltak azok az eredmények, amelyeket a század eleje óta s főképp az első világháború alatt a fejlődésben elmaradt Akadémiai Könyvtár színvonalának emelése érdekében másfél évtized alatt sikerült elérni. Jóformán még csak egy-két vonatkozásban állt elő többé-kevésbé megfelelő helyzet, s már ismét háborúba kerültünk, mégpedig olyan háborúba, melyben hadszínterré vált az egész ország.

1943 nyarán, amikor a harcér Magyarországot határai közelébe került, a könyvtár új vezetőt kapott. Az elhalt SZINNYEI Józsefet MELICH János, a szláv filológia nyugalmazott egyetemi tanára váltotta fel. Az új főkönyvtárnok hivatalbalépésekor — 71 éves korát megcáfoló frissességgel — terjedelmes reformprogramot dolgozott ki a könyvtár korszerűsítésére. A reformok ideje azonban elmúlt, most már egyetlen feladatra kellett minden erőt összpontosítani: a könyvtár állományának a háborús pusztulástól való megmentésére.⁶⁵

1943 elején — tekintettel a bekövetkezett légiveszélyre — a budapesti nagy közgyűjtemények megkezdték legértékesebb anyaguk elcsomagolását, illetve biztonságba helyezését. Példájukat az Akadémiai Könyvtár is követte.

⁶³ Akad. Ért. 1929/30. 14—25. l., 1931. 30—45. l., 1935. 310—321. l., 1936. 137—147. l., 1937. 200—209. l., 1938. 163—172. l., 1939. 163—172. l.

⁶⁴ Magy. Tud. Akad. Almanach 1928. 82—83. l., 1929. 86—87. l., 1930. 89—91. l., 1931. 96—99. l., 1932. 101—103. l., 1935. 108—111. l., 1938. 115—118. l.

⁶⁵ AL. MELICH János: *Jelentés a Könyvtár 1943—44. évi állapotáról.*

Az elvégzendő munka igen sokrétű és felelősségteljes volt; ki kellett válogatni a könyvtár hatalmas anyagából azokat a darabokat, amelyek pótolhatatlan értéknek számítottak, ezekről jegyzéket, illetve mikrofilmet kellett készíttetni, s aztán mindent vízhatlan ládába csomagolva, kijelölt óvóhelyre szállítani. Az elrejtés több szakaszban zajlott le, s 1944 tavaszán zárult. A kódexek, a magyar irodalom és tudomány klasszikusainak kéziratai, az ősnymtatványok, a régi hungaricumok, a GOETHE- és KAUFMANN-gyűjtemény válogatott darabjai s más ritkaságok 30 ládába csomagolva részben a Nemzeti Bank veszprémi bombabiztos óvóhelyére, részben a budai Várhegy alatti fedezékbe, s innen később a Nemzeti Múzeum pincéjébe kerültek. Ezenkívül még rengeteg anyag (a kézirat- és academica-gyűjtemény, a katalógus) jutott az Akadémia saját pincéjébe is. A Budapest ellen intézett első nagy légitámadás (1944. április 3.) után sor került az olvasóterem bezárására, majd gyors egymásutánban megszűnt a többi életműködés is: a kölesönzés, a feldolgozó munka, a vásárlások, az előfizetések. 1944 nyarától kezdve korlátozott felügyeleti szolgálat keretében már csak két funkciót végzett a könyvtár: a kötelespéldányok átvételét és az akadémikusok kutatómunkájának támogatását.⁶⁶

A Budapesten 1944 karácsonyától 1945. február 14-ig lezajlott harcok alatt az Akadémia dunaparti épülete és vele a könyvtár rendkívül erős tűzhatásnak volt kitéve. A palotát számos romboló és gyújtóbomba érte, a könyvtárnak azonban sikerült a tűzvésztől megmenekülnie. Károk enélkül is bőven keletkeztek. Épület és berendezés majd minden helyiségben megrongálódott. Egyes mellékraktárak romok alá kerültek, másokban az állványok összedőltek, s több mint 1000 könyv szétroncsolódott, de sokat szenvedett maga a főraktár is, amely két hónapon át ablaktalanul tárva-nyitva állt az utca felé.⁶⁷

A romok eltakarítása és a földredölt anyag felállítása rendkívül nehéz körülmények között (fűtés, világítás, víz nélkül) s csökkent létszámú személyzettel 1945 késő tavaszán kezdődött. Néhány hónap alatt a főraktárt és a tisztviselői dolgozószobát nagyjából sikerült annyira rendberakni, hogy az akadémikusok számára való kölcsönzést meg lehetett indítani, de az olvasótermet — mennyezetének megrongálódása miatt — zárva kellett tartani. Egyéb munkák megindításáról nem lehetett szó, mert a könyvtár semmiféle pénzalappal nem rendelkezett, és sem a szükséges javításokat nem tudta elvégeztetni, sem a szükséges anyagokat (fűtőanyag, papíros, írószer) nem tudta beszerezni, sőt sokáig — a portókölttség miatt — a kötelespéldánycsomagokat sem tudta kiváltani. A Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott segélynek nem lehetett hasznát venni a devalváció és a nyomában járó hallatlan méretű infláció miatt.⁶⁸

Az 1946. augusztusi pénzügyi stabilizáció után lassú javulás kezdődött, de az Akadémia vagyoni tönkremenetele miatt, még évekig nem tudott ellátmányt nyújtani. A könyvtárvezetés a legszükségesebb kiadásokra szükséges anyagiakat hulladékpapíros eladásából teremtette elő. 1946-ban 960, 1947-ben 5169 Ft volt az összebevétel. Ezekkel a szerény összegekkel is megpróbált okszerűen gazdálkodni a könyvtár. Elvégeztette a legszükségesebb

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ AL. 372/1948. és MELICH J.: *Jelentés a Könyvtár 1945–47. évi állapotáról.*

⁶⁸ Uo.

javítási munkálatokat (ablakozás, kisebb bútorkárok, írógépjavítás), sőt vásárlást és köttetést is megkísérelt.⁶⁹

A nehézségek ellenére 1946–47-ben két jelentős eredményt sikerült elérni. A fontosabb ezek közül kétségtelenül az 1943–44-ben elrejtett anyag feltárása és visszahozatala volt. A Veszprémbe került 10 láda anyagot csak hosszas nyomozás után sikerül megtalálni Ausztriában (Spital am Pyhrn-ben), ahová a háború alatt a Nemzeti Bank saját anyagával együtt kivitette. Ez 1946 őszén érkezett vissza, sértetlenül. Ugyancsak hiány és kár nélkül került elő a Nemzeti Múzeumban elhelyezett 20 láda anyag és az Akadémia pincéjében elrejtett részleg. De jelentős volt az a váratlan gyarapodás is, amelyre az 1945-ben feloszlott Nemzeti Casino könyvtárának átvételével tett szert a könyvtár. A mintegy 45 000 kötetnyi anyagot — pénzfedezet híján — két részletben (1946 tavaszán, illetve 1947 nyarán) középiskolás diákok szállították be az Akadémiára. A helyreállító jellegű munkák közül ezekben az években kiemelkedik a főraktár szakjainak újrarendezése és a nemzetközi cserekapcsolatok újrafelvétele (65 intézmény, 208 kiadvány). Nagyjában ugyanezek a munkák folytatódtak a következő (1948) évben is, de egyre erősebb ütemben és egyre szélesebb körben, mert a Köznevelési Minisztérium ismételtén új munkaerőket bocsátott a könyvtár rendelkezésére. Az összlétszám 1948 nyaráig 17 tisztviselőre és 3 altisztre emelkedett.⁷⁰

1948 őszétől kezdve megindult a nagyobbarányú, építkezésekre is kiterjedő helyreállítás, sőt ezen túl a könyvtárnak a népi demokratikus állami és társadalmi berendezéshez igazodó átszervezése is. E program végrehajtását az Akadémia új főkönyvtárnokra, KERESZTURY Dezsőre bízta. Mintegy félszázad óta KERESZTURY volt az első főkönyvtárnok, aki nem 70 év körüli életkorban, s nem a gróf TELEKI-család könyvtáralapító ágának kinevezése alapján nyerte el tisztét. Az átszervezés alapvető feladataként az új vezetés törekvése arra irányult, hogy a századforduló óta meglehetősen önmagába zárkózott könyvtárt az életbe eleven szálakkal visszakapcsolja. Mindenekelőtt a kormányhatóságokkal és társadalmi szervekkel igyekezett állandó jellegű érintkezést felvenni. Az új könyvtárpolitikai tájékozódás kedvező eredményei csakhamar megmutatkoztak, mégpedig éppen a legdöntőbb jelentőségű kérdésekben: a személyzet és a pénzügyi költségkeret kérdésében. A Köznevelési Minisztérium, mint az utóbbi időben ismételtén történt, saját költségvetése terhére újabb 17 tisztviselőt bocsátott az Akadémiai Könyvtár rendelkezésére. Így 1948–49 folyamán a könyvtári alkalmazottak száma elérte a 29-et: közülük 24 tudományos képesítésű tisztviselő volt, 2 adminisztratív munkatárs és 3 hivatalsegéd. Ugyanekkor a különböző kormány-szervek segítségével sikerült jelentős (250 000 Ft) pénzügyi alapot teremteni az újjáépítésre.⁷¹

Ezekre a személyi és pénzügyi lehetőségekre számítva, készült el a könyvtár munkaterve, amely az országos újjáépítés 3 éves tervéhez kapcsolódva nemcsak a megrongálódott olvasóterem és raktárak helyreállítását tűzte ki céljául, hanem új raktárak és munkahelyek építését és berendezését is.⁷²

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ AL. KERESZTURY Dezső: *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1948. okt. 1. — 1950. márc. 1-ig végzett munkájáról.*

⁷² Uo.

Az 1949 elején megindult munkálatok valóban szép eredményekhez vezettek. Először az olvasóterem és a hozzácsatlakozó, folyóirat-olvasóvá átalakított terem helyreállítása és új berendezése történt meg.⁷³ Majd megépült a különgyűjtemények (kézirattár, régi hungarica- és ősnymtatvány-gyűjtemény) új helyisége. Ez a palota első emeletén, három teremben nyújtott férőhelyet mintegy 400 folyóméternyi anyag számára. A raktárnövelés programjából is megvalósult néhány fontos részlet. Sikerült a palotában levő akadémiai könyvkiadóvállalati készletraktárt berendezésével együtt megszerezni, s ezzel 850 folyóméternyi új rakterületet biztosítani. Ezenkívül egy új, üveg-födémrel kettéosztott kisebb vasállványos raktár is készült 460 folyóméter férőhellyel. Mindez azonban még távolról sem elégítette ki a szükségleteket.

Az épülő új raktárak, a megnövekedett személyzet és az új pénzügyi keretek biztosították a bátrabb szerzeményezést. 1949-ben mintegy 7000 művel gyarapodott a könyvtár; ezek közül 2400 volt kötelespéldány, 2300 külföldi cserepéldány (240 intézettől), 1200 külföldi vétel és 1200 hazai ajándék. Ezenkívül 530 külföldi folyóirat és 170 hazai folyóirat, illetve periodika járt a könyvtárnak.

Az olvasóforgalom fellendülése szempontjából nagy jelentőségű volt az életbeléptetett új olvasótermi szabályzat, amely reggel 9 órától esti 20 óráig tette lehetővé az olvasást, és ezzel egy több mint 80 éven át fennálló gyakorlatot helyezett hatályon kívül. S valóban 1949/50 fordulóján az olvasók száma havi 350-ről 970-re ugrott fel, az olvasott művek száma 1100-ról 2400-ra. A kölcsönzési forgalmat ugyanekkor havi 130-as személyi és 200—300 kötet-átlag jellemezte.

Az átszervezési tervek közül egy akadémiai bizottság közreműködésével elkészültek egy országos jellegű orientalisztikai gyűjtemény felállításának tervei, sőt a létrehozására szükséges hitelkeret egy részét is sikerült biztosítani.⁷⁴

Mindezek a jelentős építkezések és reformok azonban csak bevezetői voltak egy küszöbönálló még szélesebbkörű és mélyebbreható változásnak, amely az 1949. évi új akadémiai törvény értelmében 1950 elején indult útjára.

BERLÁSZ JENŐ

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta

Az 1949. december 15-én kiadott 1949. évi XXVII. törvénnyel kormányzatunk újjászervezte a Magyar Tudományos Akadémiát, amely ettől kezdve a Magyar Népköztársaság legfőbb tudományos szerve, a magyar tudományos élet vezetője és irányítója lett. Egyben pontosan körvonalazta feladatait, és biztosította ezeknek ellátásához a szükséges anyagi fedezetet is.

Az újjászületett Akadémia kialakította kutatóintézeti hálózatát, melyben legrégibb intézete, az Akadémiai Könyvtár is elfoglalhatta az őt megillető helyet.

Az Akadémia feladatainak megállapítása nagymértékben meghatározta könyvtárának alapfeladatát is. Nyilvánvalóvá tette azt, hogy intézetünket az Akadémia keretében folyó munka könyvtári bázisává kell fejleszteni, és tevékenységét minden vonatkozásban a tudományos kutatás szolgálatába kell állítani.

Ennek megvalósítása a könyvtár teljes átalakítását és korszerűsítését kívánta meg. Ilyen irányban azonnal meg is indult a munka, de természetesen nem vezethetett hirtelen változáshoz, és nem történhetett meg egyenletesen, zökkenők nélkül. Az elmaradott és elhanyagolt könyvtár életrekeltéséhez, zárkózottságának felszámolásához és modern tudományos nagykönyvtárrá való alakításához évek kellettek. A fejlődés még így is ugrásszerű volt.

Az átalakulásra az elvi célkitűzéseknek az akadémiai törvényben és az új alapszabályokban való tisztázása mellett elsősorban az anyagi, gazdasági alap megteremtése adott lehetőséget. Az Akadémiai Könyvtár több mint 120 éves fennállása óta most jutott először önálló költségvetéshez, most biztosítottak számára nagyobb létszámkeretet is. (1950 : 29, 1952 : 59, 1955 : 63 fő.) A munkahelyek, a raktárak, a korszerű berendezés legalább részleges biztosítása még évek nehéz munkájába került ugyan, az elmúlt évtizedek mulasztásainak helyrehozása is rengeteg — egyetlen más hazai könyvtárban sem jelentkező — nehézséget okozott, de ezeknek megoldásával párhuzamosan, az új anyagi és személyzeti ellátottságra támaszkodva mégis egyre nagyobb arányokban bontakozott ki a könyvtár új alapokon való megszervezésének munkája. Ez különösen 1952 után vett erős lendületet, amikor egy akadémiai és könyvtári szakemberekből álló bizottság az addigi fejlődés eredményeit és hibáit feltárva, igen helyes és meggondolt utat mutatott a további fejlődés számára. E segítő jellegű vizsgálat egyik fontos ered-

ménye volt az is, hogy az Akadémia Elnöksége a könyvtárvezetés elvi ügyeinek támogatására akadémikusokból és könyvtárosokból álló Könyvtári Tanácsot hozott létre.

*

A Könyvtár feladatának lényege — mint láttuk — már az Akadémia újjászervezésekor kialakult. De a fejlődés követelte új célkitűzések megállapítása, a részletek pontos meghatározása és a gyakorlatban való megvalósítása csak hosszabb idő elteltével és megfelelő tapasztalatok alapján kristályosodhatott ki. Így a főfeladatok végleges megfogalmazására 1953 elején került sor, amikor az Akadémia Elnöksége — az akkori könyvtárvezetés javaslatára — a könyvtár működési körét megállapította. Ennek alapján az Akadémiai Könyvtár főfeladatai:

1. A magyar tudományos kutatásnak hazai és külföldi könyvvel és tájékoztatással (bibliográfiával) való támogatása.

2. A magyar tudományos kutatás eredményeinek, mindenekelőtt az akadémiai kiadványoknak rendszeres csere formájában való eljuttatása a külföldi tudományos intézetekhez.

3. Az akadémiai intézeti hálózat könyvtárainak a személyzeti viszonyoktól függő támogatása a könyv- és folyóiratbeszerzés, a kiadványcsere, a mikrofilm és a könyvtári módszertani munka területén.¹

A három főfeladatnak megfelelően fejlődtek a könyvtár funkciói is. A hagyományosnak számítók (állománygyarapítás, nemzetközi cseretevékenység, feldolgozás, raktározás, használat biztosítása, a magyarországi orientálistika könyvtári feladatai) megújultak, átalakultak, s egyben új funkciók kibontakozása indult meg (tájékoztató és bibliográfiai szolgálat, mikrokönyvtári és laboratóriumi munkák, a központi könyvtári helyzetből adódó teendők ellátása). Emellett többi tudományos nagykönyvtárunkhoz hasonlóan az Akadémiai Könyvtár mint önálló tudományos intézet is fokozatos — személyzeti lehetőségeitől és aktuális feladataitól függő — munkába kezdett, s így közvetlenül is segítette és segíti a magyar tudomány, elsősorban a könyvtártudomány fejlesztését.

Említésre méltó az is, hogy 1953-tól kezdődően — a feladatok és funkciók kibontakozásával párhuzamosan — az Akadémiai Könyvtár korábbi elszigeteltségét megszüntetve, belekapcsolódott a hazai könyvtárügyi csúcsszervek (Könyvtártudományi Főbizottság, Országos Könyvtárügyi Tanács) s nemzetközi szervezetek (UNESCO, ASLIB) munkájába.

Természetesen a funkciók gyakorlásának biztosítására megfelelő, korszerű szervezeti keretet kellett találni, és ezt az évek folyamán állandóan fejleszteni, az élet követelményeihez alakítani. Az Akadémiai Könyvtár munkaterülete egyrészt akadémiai helyzetéből következő sokrétű feladatainál, másrészt gyűjteményei speciális tagozódottságánál fogva erőteljesen differenciált, így az egyéni sajátosságokat figyelembevévő, de mégis egyöntetű szervezet kialakítása mindig gondot okozott a könyvtárvezetésnek. Csak többszöri átszervezés, kísérletezés után jutott a könyvtár mai — megfelelőnek látszó — szervezeti formájához. Jelenleg az intézetnek a következő önálló

¹ A központi könyvtári feladatot 1953-ban az Elnökség nem rögzítette le írásban, de egyrészt a könyvtári gyakorlat, másrészt az Akadémia elnökének ilyen vonatkozású rendelkezései ténylegesen kialakították azt.

részlegei vannak: szerzeményezési osztály, nemzetközi kapcsolatok csoportja, feldolgozó osztály, olvasószolgálati osztály (ide tartozik a raktári részleg és a folyóiratkezelés is), tájékoztató és bibliográfiai osztály, különgyűjtemények osztálya. Utóbbi négy részre tagolódik: kézirattár, régi könyvek gyűjteménye, Keleti Könyvtár, mikrofilmtár és laboratórium.² Több mint öt évig, míg 1956 elején az Irodalomtörténeti Intézethez nem csatolták, szervezetileg az Eötvös Könyvtár is az Akadémiai Könyvtárhoz tartozott, mint annak egyik osztálya, bár lényegében önálló könyvtárként működött.

Amint a könyvtár feladatainak végleges tisztázásához is évek kellettek, úgy gyűjtőkörének megnyugtató kialakítása is hosszabb időt vett igénybe. A könyvtár 1950 előtt beszerzett anyaga — főleg könyvanyaga — túlnyomórészt társadalomtudományi volt, a természettudományi szakok kevésbé voltak képviselve. Ezért az Akadémia újjáalakítása előtt pár hónappal akadémiai és könyvtári körökben még az a gondolat is felmerült, hogy a meglevő természettudományi szektort — minthogy annak méltó fejlesztésére nem volt fedezet — teljesen meg kell szüntetni. E terv szerencsére nem valósult meg, hanem úgy határoztak, hogy az eddig gyűjtött természettudományi anyagot sértetlenül meg kell tartani, és a további fejlesztés kereteit ki kell jelölni. Ezzel azonban nem záródott le a probléma, sőt 1950-ben egészen más módon és sokkal nehezebb formában újra jelentkezett. Az újjászervezés előtt három osztályból álló Akadémia most nyolc osztályra tagolva kezdte meg működését, amelyek közül az eddigi eggyel szemben hat volt a természettudományi. Hogyan lássa el ezeket a Könyvtár, melynek feladata az akadémiai munka minden területen való támogatása, eddigi gyűjteményei és érvényben levő gyűjtési politikája alapján kutatási anyaggal? Az akkor kialakult felfogás szerint csak az eddigi gyakorlat módosításával és olyan profiltervezet elkészítésével, amelynek segítségével az intézet minél előbb éppen olyan alapkönyvtárrá fejlődik, mint amilyen a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő két nagy könyvtár is. A következő évek gyűjtése elvben tehát általános, igen sok tudományterületre részleteiben is kiterjedő volt. A gyakorlatban azonban — már csak anyagi okokból is — megszorításokat kellett alkalmazni, amelyeknek szabályozására a profiltervezetek egész sora készült el. Ezek azonban nem hozhattak végleges megoldást már csak azért sem, mert még nem számoltak eléggé két, időközben jelentkező lényeges tényezővel. Felmerült ui. ekkor már egyrészt az a szempont, hogy az Akadémiai Könyvtár nem önmagában, hanem az egyre-másra alakuló kutatóintézetek könyvtáraival alkot egységet, profilját tehát az intézetek gyűjtőkörének tekintetbevételével kell meghatározni, másrészt az is, hogy a könyvtár profilját az ország más nagy tudományos könyvtárainak gyűjtőkörével is szükséges egyeztetni. Ezeknek figyelembevételével a könyvtár gyűjtőkörének végleges meghatározása

² Az ötvenes években a különgyűjteményi csoportok önállósulásával és a kutatók munkáját szolgáló beruházások végrehajtásával párhuzamosan következett be a jelzett szervezeti differenciálódás: 1951 februárjában a Keleti Könyvtár új termei nyíltak meg, 1951 márciusában a kézirattári dolgozó- és kutatóhelyiségek használatbavételével az újjászervezett kézirattár kezdte meg működését, 1953 januárjában indult meg a tájékoztató és bibliográfiai osztály munkája, 1953 áprilisában a mikrokönyvtár és a laboratórium kezdett el dolgozni. 1954 februárjában a régi könyvek gyűjteménye és az önálló cserecsoport (ma nemzetközi kapcsolatok csoportja) szervezése történt meg, majd 1954 júliusában az olvasószolgálaton belül a nagyértékű és meglehetősen elhanyagolt folyóiratanyag rendezésére külön folyóiratosort alakult.

1953 elején, a feladatok tisztázásával egyidőben történt meg. Az ekkor hozott elnökségi határozat alapján az Akadémiai Könyvtár gyűjti minden tudomány területéről azokat a segédkönyveket, melyek a magasfokú tájékoztatószolgálathoz szükségesek; a világ összes tudományos akadémiainak hivatalos kiadványait; a marxizmus—leninizmus irodalmát, valamint a módszertani és tudománytörténeti szempontból szükséges egyéb filozófiai irodalmat; a természettudományok terén — a segédkönyvek mellett — csak az alapvető, átfogó jellegű műveket (a természettudományi kutatást közvetlenül szolgáló műveket az intézeti könyvtárak gyűjtik); a társadalmi tudományok területén elsősorban az országos viszonylatban reáharuló szakokat (ezek számára tudományági szakkönyvtár): az egyetemes történet ókori részét, világirodalmat, a világirodalomtörténet egészét, beleértve a klasszika filológiát, az orientalisztikát és a nyelvtudomány minden ágát.

A gyűjtőkörnek ez a meghatározása három évi gyakorlat tapasztalatai alapján lényegében helyesnek bizonyult. Részleteiben azonban természetesen felmerült még egy-két probléma. Ezek közül mint a legfontosabbat kell megemlítenünk azt, hogy hatféle területen *egyetlen* könyvtár képtelen a tudományági szakkönyvtári funkciókat megfelelően ellátni, viszonylagos teljességre törekedni a szakirodalom begyűjtése terén. Különösen két terület átfogása vált számunkra lehetetlenné, mégpedig a világirodalom és a hozzá kapcsolódó irodalomtörténet viszonylagosan teljes gyűjtése. Az Akadémiai Könyvtár a szépirodalom és irodalomtörténet *egészét* önmagában, az ország könyvtári hálózatának többi tagjától elszigetelten, egyedül nem gyűjtheti, ezt gyakorlatilag képtelen keresztülvinni. Saját területünkön, a hálózaton belül már tisztáztuk a kérdést: a Központi Könyvtár szépirodalmi vonatkozásban a klasszikus és kiemelkedő műveket, kritikai kiadásokat gyűjti, a részleteket az Eötvös Könyvtárnak engedi át, irodalomtörténet területén pedig — a kötelező összefoglaló és átfogó művek gyűjtése mellett — állandóan egyeztetési beszerzéseit az Eötvös Könyvtárral. A szépirodalmi és irodalomtörténeti gyűjtés országos szinten való rendezése még a mai napig sem történt meg. Illetékes könyvtárügyi hatóságainknak ezt a problémát haladéktalanul napirendre kell tűzniök.

Az Akadémiai Könyvtár gyarapodása elég egyenletes, évi beszerzési átlaga kb. 16 000 kötet. A kurrensen járó folyóiratok számában — a sikeres cseretevékenység eredményeként — állandó emelkedés tapasztalható. 1955-ben a könyvtárba járó kurrens periodika-féleségek száma 2833 volt.

Devizaellátásunk 1955 végéig nemcsak központi könyvtári, de hálózati viszonylatban is kielégítő volt, s színvonalas könyvbeszerzést tett lehetővé. 1956-tól a jelentkező nehézségeket s a növekvő igényeket figyelembevéve arra összpontosítottuk erőfeszítéseinket, hogy a mintegy két éve már tervszerűen folyó könyvcserét egyre inkább a tudományos könyvek szerzeményezésének jelentős tényezőjévé építsük ki. Ma már világos, hogy a tervszerűen szervezett könyvcserét nem nélkülözhetjük, s értékes anyaghoz jutunk általa. Egyrészt olyan kiadványokhoz, amelyek könyvtárusi forgalomba nem kerülnek, vagy ott már hozzáférhetetlenek, mint az Örmény Akadémia által küldött unikumszámba menő XVIII. századi és XIX. század eleji petrográdi kiadványok, vagy a British Museum ősnymtatványkatalógusa, vagy a Harvard Egyetem Könyvtárától küldött sorozatok (*Harvard Studies in Classical Philology*), másrészt olyan könyvekhez, amelyeknek megszerzése egyébként devizát igényelne.

A különgyűjtemények anyagának kiegészítése állandóan folyamatban van. A Keleti Könyvtár fejlesztése egyik legnagyobb gondunk, de a kéziratok beszerzésével és értékes régi-könyvgyűjteményünk kiegészítésével is törődünk. Különösen fontos számunkra a tudománytörténeti anyag begyűjtése: akadémikusaink levelezésének megszerzése, az országos szempontból is a legjelentősebb ilyenemű gyűjtemények közé tartozó régi magyar, ősnymtatvány és vetustissima anyagunk lehetőség szerinti kiegészítése. Az utóbbi évek folyamán e területeken számottevő eredményeket értünk el (ADY- és MÓRICZ-levelezés, SZEKFŰ- és DOMANOVSKY-hagyaték állományba iktatása, ősnymtatványok, RM-művek, Aldinák megvásárlása).

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy az akadémikusok kézíratainak és levelezésének megszerzése — mely elsősorban az Akadémiai Könyvtár feladata — egyáltalában nincs biztosítva, s inkább egyéni „összeköttetéstől”, mint rendszeres és intézményes tevékenységtől függ.

Fiatalkorú könyvtárunkat értékes kézírataink és ritkaságaink mikrofilmzése mellett különösen két irányban fejlesztjük tovább: egyrészt az Akadémia keretein belül folyó kutatómunkát támogatjuk legtöbbször nálunk hiányzó folyóiratcikk mikrofelvételének külföldről történő megszerzése útján, másrészt a vidéken, de elsősorban külföldön elérhető s a magyar irodalomtörténeti és orientalisztikai kutatást elősegítő kézíratos és régi magyar anyagot mikrofilmzettetjük. Ilyen volt pl. az 1955 folyamán a kolozsvári Egyetemről és a Román Tudományos Akadémiától érkezett, 144 művet kitevő anyag, mely Erdélyből származó régi magyar könyveket, vers- és drámakéziratokat tartalmaz.

Összefoglalva a könyvtár gyarapításának eredményeit, az állomány megállapítható kötet-, illetve darabszáma 1955 végén a következő volt: mintegy 500 000 kötet könyv és folyóirat (ebből 1100 ősnymtatvány, 6200 RM-mű), továbbá 13 612 kézíratos kötet, 230 461 db kis kézirat, 15 291 db keleti tárgyú kézirat és 1079 mű mikrofilmje.³

A könyvtár korszerű és színvonalas feldolgozó munkájáról szólva mindekelőtt meg kell mondani, hogy a feldolgozás a háborús évek rendkívüli munkái és elégtelen személyzeti ellátottsága miatt nem tudott a beszerzéssel lépést tartani, ezért a könyvtárban még ma is van feldolgozatlan anyag. Ennek jelentősebb része a különgyűjtemények állományából kerül ki, elsősorban a kézírattári, akadémiai levéltári, ősnymtatvány- és keleti anyagból. Emellett még rekatalógizálásra vár a könyvállomány igen jelentős része, amely ma is a régi szak szerinti felosztásban áll. Jobb a helyzet a periodikák területén, mert ezeknek nagyobb része már átment modern katalógizálási folyamaton. Az utóbbi munkával párhuzamosan a részcímes periodikák könyvszerű feldolgozása is folyamatban van.

Könyvtárunkban a rekatalógizálás problémája tehát elég súlyos formában vetődik fel, amit nagyrészt a modern feldolgozási rendszerre való késői áttérés magyaráz. Csak 1950 második felében kezdte meg a könyvtár a korszerű katalógizálást, a decimális szerű szakozás alkalmazását, nemzetközi mé-

³ Meg kell jegyezni, hogy egyes forrásokból — melyeknek eredetét nem ismerjük — az a tévhit terjedt el, hogy a MTA Könyvtárának kötetszáma millió körül van. Lehetséges, hogy a kézírati egységeket is figyelembe vették e magas kötettség megállapításánál. Ezt a hiedelmet az 1955 nyarán végzett hozzávetőleges állományfelmérésünk megcáfolta. Természetesen szükség lesz a kötetszámpontosságú állományszámálásra is.

retű kartonkatalogusok felállítását, a numerus currens szerinti raktározás megvalósítását.

A feldolgozó munka nagy feladatai meghaladják a feldolgozással foglalkozó részlegek kapacitását, végzésük így nem lehet egészen egyenletes, és nem történhet minden vonalon egyforma erővel. Súlypontjait ott kellett kialakítani, ahol jelentős és még feltáratlan anyag volt, ezért az új beszerzések mellett elsősorban az ősnymtatványok (ezeknek katalógusa elavult és hiányos), kéziratok, akadémiai iratok és részcímes periodikák feldolgozása áll előtérben.

A korszerű feldolgozási rendszerre való késői áttérés az előbb említett szempontból hátrányos helyzetbe hozta ugyan a könyvtárat, de katalógus-rendszerének kidolgozásánál és felállításánál viszont előnyt biztosított számára. Megkímélte a kísérletezés bizonytalanságától és veszélyeitől, és a legmegfelelőbb, a hazai gyakorlatban már részben kipróbált katalógushálózat kiépítését tette lehetővé.

A feldolgozó munka eredményeként így differenciált, a tudományos igényeknek megfelelő korszerű katalógusok alakultak ki, amelyek az állomány több oldalról való megközelíthetőségét biztosítják. A modern könyvanyagot betűrendes katalógusok,⁴ tizedes rendszerű — földrajzi katalógussal kiegészített — szakkatalógus és sorozati katalógus teszik hozzáférhetővé, a periodikák feltáráására pedig minden részletadatra kiterjedő katalógus készül. A különgyűjtemények anyagát speciális katalógusok foglalják össze.

Az Akadémiai Könyvtár használatát egyrészt hivatása, a tudományos kutatók anyaggal való ellátása, másrészt az intézet külső körülményei, szűk helyiségviszonyai szabták meg. E két tényező egyértelműen határozza meg az olvasók összetételét: az akadémiai helyzetünkből következő feladataink és a rendelkezésre álló olvasótermek befogadóképessége ui. nem teszik lehetővé azt, hogy a tudományos kutatók mellett a művelődni kívánók is nagyobb mértékben használják a könyvtárat. Ez a körülmény az olvasószolgálat feladatkörét is megszabja, és annak sajátos, a kutatók igényeihez alkalmazkodó jelleget kölcsönöz.

Az olvasószolgálat ellátása a felszabadulás óta épített olvasótermekben decentralizáltan folyik. A már 1949-ben elkészült nagyobb olvasóterem és folyóiratolvasó mellett 1951 óta a kéziratári és keleti könyvtári olvasóterem, 1953-tól pedig mikroolvasószoza áll négy olvasógéppel a használók rendelkezésére. Ezekben a helyiségekben a férőhelyek száma összesen 60.

A tudományos kutatók egyre nagyobb mértékben vették igénybe a könyvtárat, az olvasók száma évről évre egyenletesen növekedett. A használat az utóbbi öt év alatt több mint kétszeresére emelkedett, bizonyítva azt, hogy az Akadémiai Könyvtár régi elszigeteltségétől eltérően, egyre inkább bekapcsolódott a tudományos kutatás aktív támogatásába. A könyvtárat 1955-ben, az Eötvös Könyvtár forgalmát nem számítva, 26 354-en keresték fel, a használt egységek száma 78 703 volt.

Az olvasott anyag megoszlását vizsgálva, azt látjuk, hogy a társadalom-tudományi művek igénybevétele sokkal nagyobb mértékű, mint a természet-tudományiaké. Ezt a tényt a könyvtár adottságai mellett természetesnek mondhatjuk, hiszen régi anyagunk túlnyomórészt humán jellegű, az

⁴ Az egyik betűrendes katalógus az olvasóközönség rendelkezésére áll, a másik pedig a feldolgozó munka segédeszköze, s egyúttal alapkatalógusnak is tekinthető, mert a címfelvételek mellett a tizedes jelzeteket is feltünteti.

újonnan beszerzett pedig profilunknak megfelelően kb. 60 százalékban társadalomtudományi. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy különgyűjteményeink majdnem kizárólag a társadalomtudományok művelőinek szolgáltatnak kutatási anyagot. Az utóbbi évek erőteljesebb természet-tudományi beszerzései azonban egyre inkább éreztetik hatásukat, ezek olvasottsága állandóan emelkedik. Különösen jelentős a természettudományi anyag igénybevétele abból a szempontból, hogy kitűzött céljainknak megfelelően e tudományágakból alapvető, összefoglaló, a fundamentális kutatást előmozdító műveket szerzünk csak be. A folyóiratállomány igénybevétele egyenletesen nagymértékű.

Olvasószolgálati tevékenységünk jelentős mennyiségi emelkedést mutat ugyan, de a könyvtár teljes kihasználtságának biztosítását mégsem érte el. Nem is érhetne el, mert eddigi helyiség- és raktárviszonyaink között, a megfelelő olvasói helyek és hozzáférhető raktárak hiányában nem gondolhattott olvasótáborának erőteljesebb kiszélesítésére. Ennek csak az utóbbi hónapokban — elhelyezésünk némi javulása következtében — teremtdött meg reális alapja. Ekkor kezdetetett hozzá a könyvtár propagandájának kiépítéséhez, melynek keretében a saját helyiségeiben rendezett kiállításokon túl, sajtóközleményekben, folyóiratcikkekben, rádióriportokban ismertette meg értékeit és szolgáltatásait a nyilvánossággal. Természetesen csak raktárviszonyaink és dolgozóhelyiségeink⁵ állapotának alapvető megjavítása után szélesíthetjük ki megfelelően a könyvtár propagandáját.

Az Akadémiai Könyvtárnak a modern könyvtári gyakorlattól való elmaradása élesen jelentkezett a tájékoztató és bibliográfiai szolgálat késői megindításában is. 1950 után alkalomszerűen vállalta ugyan intézetünk már az ilyen feladatok elvégzését, de szervezeten ezzel a területtel csak 1953-ban, a tájékoztató és bibliográfiai osztály felállítása után kezdett foglalkozni. E munkában a szervezeti keret kialakítása azonban nem jelentette egyben a felmerülő elvi problémák megoldását is, évek teltek el addig, amíg kikristályosodhatott könyvtárunk bibliográfiai tevékenységének lényege, lehetségessé vált ennek helyes megoldása és színvonalas keresztülvitele a gyakorlatban.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján világossá vált, hogy e szolgáltatásunk alapvető vonásait az általános tudományos nagykönyvtári gyakorlat mellett sajátos *akadémiai* könyvtári helyzetünk szabja meg. Ezért a mi feladatunk elsősorban az Akadémia keretében folyó kutatás bibliográfiai eszközökkel való támogatása, a Magyar Tudományos Akadémia életéhez és munkásságához kapcsolódó megnyilvánulások — főként a külföldi akadémiák tudománypolitikai célkitűzéseivel, működésével, elvi és szervezeti problémáival kapcsolatos anyag összegyűjtése és a magyar tudományos körökkel való megismertetése.

Ezek a feladatok a gyakorlatban két területen valósultak meg: a tájékoztató szolgálat, ezen belül az aktív figyelőszolgálat ellátásában és bibliográfiai összeállításában.

Tájékoztató szolgálatunk keretében — amelyet leggyakrabban az akadémiai elnökség, akadémikusok, aspiránsok, magyar és külföldi tudományos intézetek vesznek igénybe — profilunknak megfelelő kérdésekre adunk felvilágosítást. Ez a mindenütt szokásos nagykönyvtári eszközökön kívül egy,

⁵ Pl. folyóirat-olvasótermünket még ma sem bocsáthattuk olvasóink rendelkezésére, mert dolgozóinknak nem tudunk máshol helyet adni.

a gyors tájékoztatást elősegítő tárgyszókatalógus útján is történik. A közel-múltban kiépített figyelőszolgálatunkkal, amelyet jelenlegi személyzeti viszonyaink között csak szűk körben láthatunk el, akadémiai érdekű feladatot végzünk. Ez elsősorban az akadémiai kiadványok (*Actá*-k és könyvek) külföldi visszhangjának figyelemmel kísérésére és jelzésére terjed ki. Emellett számontartja az egyes tudományágak magyarországi fejlődéséről, tudományos intézetek munkájáról, tudósaink működéséről szóló cikkeket. Ezeknek megjelenéséről az illetékes tudósokat és szerveket a könyvtár értesíti, továbbá előbb az *Akadémiai Értesítő*, ujabban a *Magyar Tudomány* számára is ad közleményeket e témáról. Meg kell azonban ezzel kapcsolatban jegyezni, hogy ezt az országos érdeklődésre számotartó feladatot könyvtárunk csak saját periodikaállományára támaszkodva végezheti, a magyar tudomány külföldi visszhangjának teljes számontartását csak szervezett könyvtárközi együttműködés oldhatná meg.

Az Akadémiai Könyvtár bibliográfiai és dokumentációs tevékenysége négyféle területen mozog. Először is egyik hónapban társadalomtudományi, a másokban pedig természettudományi új beszerzéseinek jegyzékét, „élő bibliográfiáját” teszi közzé. Másodszor minden évben kiadja a Magyar Tudományos Akadémia előző évi működését felölelő bibliográfiai összeállítást. Harmadszor kb. négyhavi időközben megjelenteti a *Tájékoztató a külföldi tudományos akadémiák működéséről* c. dokumentációs kiadványát, melyben a külföldi társintézmények elvi és gyakorlati tevékenységének minden lényeges megnyilvánulását számontartja. Végül pedig időszerű bibliográfiákat állít össze, melyekkel a tudományos kutatást kívánja segíteni. (*Rádióaktív izotópok, Az atomenergia békés felhasználása* stb.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csaknem 130 éves múltra visszatekintő cseretevékenysége a második világháború után lassan indult meg, s jelentőségéhez mérten csak az Akadémia újjászervezésével, az idegen nyelvű akadémiai *Actá*-k megjelenésével bontakozott ki. Az *Acta*-évfolyamok 1950-től kezdve a könyvtári cseretevékenység révén bejárták az egész világot, felkeresték a régi cseretársakat, eljutottak új intézményekhez is, és általában mindenütt szíves fogadtatásra találtak. Ezekben az években ugrásszerűen megnövekedett a cserekapcsolatok száma, és lassabb ütemben, de azóta is állandóan emelkedik. A fejlődés mértékére jellemző az, hogy amíg 1945-től 1949-ig 254 intézettel álltunk csereviszonyban, és tőlük 456-féle periodikus kiadványt kaptunk, addig 1955 végén már 70 állam 1230 tudományos intézetével folytattunk kiadványcserét,⁶ amelynek keretében külföldi cseretársaink 2304-féle periodikus kiadványt és 6308 kötet könyvet juttattak el hozzánk.

A mennyiségi fejlődéssel párhuzamosan alapvető minőségi fejlődés is következett be. Egyrészt azokat a cseréket, melyek a tudományos kutatás szempontjából nem bizonyultak értékesnek, fokozatosan megszüntettük, s a könyvcserét az előzetes kiválasztás alapjára helyeztük, másrészt a cseretevékenység elvi alapjait az Akadémia elnökének személyes irányításával kimunkáltuk, s megállapítottuk a kiadványcsere szerzeményezési („üzleti”)

⁶ Nem érdektelen e megoszlás területi képe: Európa 27 ország 845 intézmény, Ázsia 18 ország 113 intézmény, Afrika 7 ország 25 intézmény, Amerika 15 ország 226 intézmény, Ausztrália 3 ország 21 intézmény. A 23-féle akadémiai *Actá*-ból 3380 sorozatot küldünk csereképpen külföldre, a hálózat intézményei további 304 sorozatot cserélnek, a tisztelet- és referálópéldányok 949 sorozatban jutnak el a külföldi tudósokhoz.

és kulturális, a magyar tudomány eredményeit propagáló tevékenységének kényes és érzékeny határterületeit s e területek érintkező pontjait. Ez az elvi munka — a Magyar Népköztársaság külpolitikájának irányvonalára támaszkodva — valóban új távlatokat nyitott meg a cseretevékenység számára, s egyúttal olyan komplex könyvtári feladattá vált, amely nemcsak a szerzeményezés egyik igen fontos forrását jelenti, hanem egyúttal a nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítésének hatékony eszköze és ezen keresztül a népek békés egymás mellett élésének egyik munkálója és egyúttal látható eredménye is.

Ilyen elvi célkitűzéseket követve könyvtárunk cseretevékenységének főfeladatai egyrészt az akadémiai kiadványok (elsősorban az *Acta*-, másodsorban a könyv-kiadványok) kétoldalú megegyezésen alapuló cseréjének lebonyolítása, másrészt a népi demokráciákkal az államszerződésekből biztossított kulturális csere számunkra előírt részének végrehajtása.

E főfeladatok ellátása mellett koordinálja a hálózat könyvtárainak akadémiai kiadványcseréjét, külön megállapodás alapján — kívánságra — cseretársai számára nem akadémiai kiadású tudományos munkák cseréjét is végzi, ideiglenesen gondoskodik az ajándék-, tisztelet- és referálópéldányként külföldre menő *Acta*-k kiküldetéséről, végül a későbbi évek cseréjének tartalékanyagát is gyűjti. Általában lebonyolítja az Akadémiai Könyvtár nemzetközi kapcsolatainak intézését, s így működésének elvi és gyakorlati határai a régi típusú cseretevékenység területéről áttolódtak az új típusú nemzetközi könyvtári kapcsolatok aktív gondozásának területére.

Az akadémiai intézetek 1949-től, az újjászervezéstől kezdődően egymás után alakultak meg, vagy kerültek az Akadémia fennhatósága alá. A speciális területeken dolgozó kutatóintézetek mindegyikében volt, vagy már kezdetben létesült az ottani tudományos munkát támogató szakkönyvtár, melynek állományát az intézetek fejlesztették és gondozták. Ezek a könyvtárak teljesen önállóan, csak saját érdekeiket tekintve, minden összehangoltság nélkül végezték munkájukat. Intézetünk kezdetben nem ismerte fel sem a szakkönyvtárak jelentőségét, sem saját központi egyeztető és szakmai irányító szerepének fontosságát, így semmit sem tett a terület problémáinak feltárása és megoldása érdekében. Csak évek múlva, 1952 második felében kezdett az intézeti könyvtárak kérdésével foglalkozni, és a hálózati szervezés kialakításán gondolkodni. A tényleges munkát így csak 1953 folyamán lehetett megindítani.

Ekkor azonban — személyzeti viszonyaihoz képest — az Akadémia elnökének a központosítást mindenben támogató rendelkezéseire támaszkodva erőteljesen látott a hálózati feladatok megoldásához.

Az akadémiai könyvtári hálózat, amely 1953-ban még csak 11 tagból állt, ma 33 — összesen 320 000 kötettel rendelkező (235 000 könyv, 85 000 periodika) — könyvtárat foglal magában. Ezek állományukat, hagyományait, funkcióikat és gondozottságukat tekintve a legnagyobb változatosságot mutatják. Különösen nagyok az eltérések az állományok nagyságát illetően, itt a néhány száz kötetes kiskönyvtáraktól kezdve a 100 000 kötetes könyvtárig minden fajta képviselve van.

A hálózati munka 1953-ban az állománygyarapítás területén indult meg. Ettől kezdve a központi könyvtár elvégzi az intézetek külföldi könyv- és folyóirat-rendeléseinek központi egyeztetését és a rendelésekkel kapcsolatos teendők lebonyolítását. Igényli számukra a nemzeti tulajdonba vett könyv- és

periodikaanyag őket illető részét, folyamatosan szétosztja köztük a központi könyvtár állományából kikerülő duplumokat, és rendszeresen részesíti őket a cserében érkezett anyagából is.

Mikrofilmtárunk megalakulásától, 1953-tól kezdve szintén lát el központi feladatokat. Saját anyagunk és külföldről kölcsönzött művek filmjeinek elkészítésével segíti az intézeteket amellet, hogy most már az ASLIB útján külföldi mikrofilmeket is szerez be számukra.

1954-ben az Akadémia elnöke a csere központosítását rendelte el. Ennek az a lényege, hogy a központi könyvtár látja el az akadémiai *Actá*-k és kiadványok cseréjét, a kutatóintézetek pedig csak saját kiadványaikkal cserélhetnek önállóan. Amennyiben egyes esetekben mégis szükségessé válik, hogy kutatóintézet *Actá*-val vagy akadémiai kiadvánnyal cseréljen, ehhez a központi könyvtár hozzájárulása szükséges. Így egyrészt biztosított a koordináció, másrészt a rég kialakult cserekapcsolatok zavartalansága.

Hálózati munkánk továbbfejlesztésének tervét a könyvtárak helyzetének felmérése után a múlt évben kidolgoztuk és az idei évtől kezdve a könyvtári törvény segítségével támaszkodva meg is valósítjuk. Nagyobb feladatok — pl. a központi katalógizálás — végzésére létszámunk és körülményeink miatt még nem vállalkozhatunk, de a rendszeres módszertani segítségnyújtás megszervezését vagy a központi katalógus felállítását előkészítő hálózati jegyzék kiadását már tervbe vettük.

Az Akadémiai Könyvtár saját tudományos munkásságával — mindenekelőtt a könyvtártudomány művelésével — az önálló tudományos intézet funkcióit is betölti. Ez igen sok akadály leküzdése árán s még így is csak részben valósulhatott meg. Gyakorlati feladataink tömege, több évtizedes elmaradásunk pótlása, a modern nagykönyvtár kötelező funkcióinak gyakorlása elvonja tudományos munkatársainkat az alkotó munkától. Nem állunk egyedül e problémánkkal, de talán súlyosabban éreztük e kérdések megoldatlanságát akadémiai helyzetünkben következő tudományos feladatainknál fogva.

Ennek ellenére egyes kutatási területeken történt előrehaladás. Elkészült az orosz—magyar könyvészeti szótár,⁷ nyomtatás alatt van a KAUFMANN-gyűjtemény 422. sz. kódexének a szakkörökben világszerte érdeklődéssel várt facsimile-kiadása. Emellett több területen értékesnek mondható anyaggyűjtő munka is folyt, melynek eredményeként megindult a feldolgozó munka is (az Akadémiai Könyvtár történetének első fejezete, ARANY János főtítkári működésének a könyvtárral kapcsolatos része, a mikrofilmre és a mikrokönyvtárra vonatkozó ismeretek). A *Magyar Könyvszemlélt* tudományos dolgozóink egyre nagyobb számban keresik fel cikkeikkel, közleményeikkel.

Szakkbibliográfiai tevékenységünk egy részét beépítettük tájékoztató és bibliográfiai osztályunk munkájába (akadémiai vonatkozású bibliográfiák, atomenergia békés felhasználásának bibliográfiája), másik szektorát pedig — a magyar könyvtártudomány bibliográfiájának összeállítását — szintén munkatervünkbe iktatva, de munkaközösségi alapon folytatjuk.

Kutatónapok megadásával egyéb tudományok (irodalomtörténet, nyelvtudomány, klasszika-filológia, történettudomány, archeológia, turkológia, fizika) művelésére is nyújtottunk lehetőséget. Akadémiai helyzetünk ezen a területen szintén többre kötelezett bennünket, mint társkönyvtárainkat.

⁷ MORAVEK Endre akadémiai prémiumban részesített munkája.

Könyvtárunk munkáját, működésének feltételeit és fejlődésének ütemét az elhelyezési és raktárviszonyok döntő mértékben befolyásolták, sőt sokszor alapvetően határozták meg. Ezek az elmúlt években kedvezőtlenül alakult tényezők a könyvtár fejlődésében károsan és gátlóan hatottak.

1950-ben, amikor az ostrom alatt megrongálódott akadémiai palota modernizálása, restaurálása és belső átépítése erős iramban indult meg, a könyvtár elhelyezési körülményei — az addig folyt átalakítási munkák ellenére is — igen kedvezőtlenek voltak. Ezért szükségessé vált az Akadémia épületének átalakítása keretében a könyvtár helyiségeinek további újjáépítése is. Az épület adottságait figyelembevevő és a könyvtári célokat is lehetőség szerint kielégítő terv elkészítése alapján indult meg az építkezés, melynek során elkészültek a különgyűjtemények ízléses és célszerű termei, a könyvtárosok munkahelyei és a 167 000 kötetet befogadó raktár.⁸

Az elmúlt öt év alatt azonban igen sok nehézséggel kellett a helyhiány és az ezt még súlyosbító építkezések következtében a könyvtár dolgozóinak megküzdenniük. Sok súlyos rendezési munka elvégzése — állományrészek összezsomagolása, ide-oda költöztetése, raktárrészlegek teljes átrakása — vált szükségessé egyrészt az átépítésre kerülő helyiségek kiürítése, másrészt a beérkezett új anyag elhelyezése érdekében. 1953-ban pl. csak 7591 polcméternyi könyv átrakásával lehetett a könyvtár működését biztosítani. Még ma is kettes, sőt hármas sorokban vagyunk kénytelenek raktározni az emelet magasságú, régi divatú fapalcokon anyagunk egy részét. A megfelelő dolgozóhelyiségek biztosítása még a mai napig sem sikerült mindenütt.

E bajok egy része kétségkívül átmeneti, de nagyobb távlatban fel kell vetni önálló akadémiai könyvtári palota építésének a gondolatát.

Sok évtizedes elhanyagolás és a vázolt raktározási nehézségek miatt régi könyveink, különösen az ősnymtatványok igen rossz állapotba kerültek, és a teljes tönkremenés veszélyének voltak kitéve. Ezt a folyamatot 1955-ben sikerült megállítani, 50 000 Ft felhasználásával 66 ősnymtatvány restaurálását, penészkezelését, tisztítását, kisebb javítását lehetett elvégezni. Ez a munka tanácsadók bevonásával, az ide vonatkozó tudományos irodalom felhasználásával, jó szakemberek közreműködésével ment végbe. Természetesen több éven át további összegeket kell biztosítani a restaurálások folytatására, s fel kell vetni az Akadémiai Könyvtár önálló restauráló műhelye és könyvhigiéniai laboratóriuma megszervezésének szükségességét is.

A könyvtár fejlődését és mai munkáját tanulmányozva, a további tennivalók egész sokasága bontakozik ki előttünk. Elegendő utalni arra, hogy az akadémiai kutatómunka támogatása további, még nagyobb erőfeszítéseket követel tőlünk. Erőteljesebben kell az Akadémia célkitűzéseivel lépést tartanunk; szükséges, hogy eddigi gyakorlatunk alapján az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletére és a Minisztertanács határozatára támaszkodva hálózati munkánkat kiszélesítsük, és létrehozzuk az akadémiai hálózat központi katalógusait. Gyarapítási munkánkat is egyre erőteljesebben a fenti szempontokhoz kell igazítani. Nemzetközi cserénket szélesedő külpolitikai kapcsolatainknak megfelelően kell továbbépítenünk olyan módon, hogy egyúttal biztos alapot nyújtson az akadémiai kutatás színvonalas támogatására. Különösen fontos különgyűjteményeink fejlesztése, köztük is elsősorban a Keleti Könyvtár és a mikrokönyvtár további megerősítése. Katalógus-

⁸ Ennek beállványozására csak 1956 folyamán kerülhet sor.

hálózatunk fejlesztése, anyagunk minél teljesebb feltárása lényeges tennivalóink közé tartozik. A már említett hálózati központi katalóguson kívül meg kell valósítanunk a Keleti Könyvtárban az országos orientalistikai központi nyilvántartást. Szükséges az is, hogy kódexeink, kézirateink, ősnymtatványaink és mikrofilmjeink korszerű nyomtatott katalógusát kiadásra előkészítsük, és majd nyomtatásban megjelentessük. Lényeges, hogy olvasószolgálatunk — az eddigi úton járva — biztosítsa a könyvtár tudományos könyv- és periodika-anyagának még erőteljesebb kihasználását. Tájékoztató és bibliográfiai szolgálatunk munkáját — különösen az aktív figyelőszolgálat területén — fokoznunk kell.

Raktáraink és dolgozóhelyiségeink lényeges fejlesztése nélkül sem olvasószolgálatunk, sem egyéb könyvtári célkitűzéseink nem érvényesíthetik hatáskukat; könyvvállományunk megóvására (könyvkötés, restaurálás, könyvhigiénia elméleti és gyakorlati problémái) különféle — s véleményünk szerint halaszthatatlan — javaslatokkal kell fordulnunk hatóságainkhoz. Feladataink nélkülözhetetlenné teszik mikro- és fotolaboratóriumunk további fejlesztését, optikai másológépekkel és mikrokard-felvevőgéppel való ellátását. Általában anyagi-személyzeti gondjaink megoldása nélkül nem tudunk eleget tenni célkitűzéseinknek és funkcióink színvonalas ellátásának.

Mint önálló tudományos intézet is csak abban az esetben leszünk képesek szándékainknak, akadémiai helyzetünknek, tudományos munkatársaink képességének megfelelő eredményeket felmutatni, ha a gyakorlati munkák a tudományos tervvel helyes egyensúlyba kerülhetnek.

Feladataink tehát bőven vannak. Hagyományaink és célkitűzéseink egyaránt arra ösztönöznek bennünket, hogy az akadémiai tudományos munka egyre biztosabb, egyre színvonalasabb könyvtári bázisává fejlődjünk a második öt éves terv folyamán.

Sz. NÉMETH MÁRIA

JENŐ BERLÁSZ — MÁRIA SZ. NÉMETH : LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

(*Abrégé historique à l'occasion du 130e anniversaire de sa fondation*)

Les fondements de la Bibliothèque de l'Académie furent posés par le comte Joseph TELEKI, premier président de l'Académie, lorsqu'en 1826 il fit don à l'Académie de sa collection privée de 30 000 volumes. Ce noble geste était suivi par d'autres mécènes, de sorte que les donations devinrent aussitôt la source principale de l'agrandissement de la Bibliothèque. Mais ce facteur seul n'aurait pu suffire à la création d'une grande bibliothèque scientifique capable de satisfaire les exigences variables selon les époques. Il a fallu aussi pourvoir à l'acquisition régulière des livres et des périodiques récemment parus. L'acquisition des ouvrages hongrois a été garantie par la loi du dépôt légal, promulguée en 1836. Quant à l'acquisition des livres étrangers, elle était assurée par des achats et surtout par des relations d'échange établies à partir de 1831 entre l'Académie Hongroise et les Académies et Instituts scientifiques étrangers.

La Bibliothèque, installée dans des locaux provisoires, ouvrit d'abord ses portes aux membres de l'Académie seulement. En 1867, elle reçut, dans le palais de l'Académie, son emplacement actuel, et devint en même temps accessible au grand public. Le nombre des volumes qu'elle possédait alors était d'environ 60 000. Les magasins furent construits avec des rayonnages en bois richement décorés sur lesquels les livres furent disposés en ordre systématique. Aussi y eut-il deux catalogues : l'un systématique, l'autre alphabétique et topographique. Dès l'origine, la Bibliothèque renfermait — à côté des livres modernes — de riches collections de manuscrits, d'incunables et de hungarica anciens. Dans

la salle de lecture, 70 places sont réservées aux lecteurs. Les services des entrées, du cataloguement et de la référence étaient effectués, pendant plus de cinquante années, par trois bibliothécaires diplômés et deux à trois employés spécialisés. Le développement de la Bibliothèque suivait une courbe ascendante ininterrompue jusqu'à la première guerre mondiale. En 1914, son fonds s'élevait déjà à 220 000 volumes.

Dans l'histoire de la Bibliothèque, 1914 marque le début d'une période de crises. Les deux guerres mondiales interrompirent deux fois ses relations d'échange étrangères (300 partenaires environs!), relations qui avaient pourtant joué un rôle fondamental dans la vie de la Bibliothèque. Les guerres firent réduire le budget, rendant ainsi impossible l'augmentation du nombre du personnel, l'agrandissement des magasins, et empêchant les travaux de cataloguement; tout cela entraînait de graves troubles fonctionnels.

Pendant la deuxième guerre mondiale, le bâtiment de la Bibliothèque a subi de sérieuses détériorations. Après avoir achevé, en 1948, les travaux de reconstruction, on dut procéder immédiatement à la réorganisation générale de la Bibliothèque, possédant désormais environ 420 000 volumes. Cette réorganisation fut réalisée en 1949, à la suite de l'acceptation par le Parlement hongrois d'une loi spécifiant les buts, l'organisation et les ressources matérielles de l'Académie des Sciences et créant un réseau d'Instituts de recherche autour d'elle. La même loi contenait des dispositions concernant le fonctionnement et les cadres budgétaires de la Bibliothèque qui se trouvait alors aux prises avec de graves difficultés.

A partir de ce temps-là, la Bibliothèque de l'Académie devint de plus en plus la base bibliographique des travaux et recherches scientifiques organisés par l'Académie. Elle a graduellement comblé les lacunes du passé en organisant de nouveaux départements, notamment un service spécial d'information et de bibliographie, une microbibliothèque, ainsi qu'un laboratoire de microfilms. Elle s'est chargée de la direction technique des bibliothèques des Instituts scientifiques affiliés à l'Académie, et exerce, par conséquent, les fonctions d'une bibliothèque centrale. La Collection Orientale est, depuis quelque temps, une section indépendante de la Bibliothèque: avec ses 27 621 volumes et 15 291 manuscrits, elle est devenue le foyer des recherches orientalistiques en Hongrie. — Les riches collections de manuscrits et de livres anciens de la Bibliothèque sont systématiquement complétées; quant aux livres et périodiques modernes, la continuité de leur acquisition est assurée. Les relations d'échange internationales s'étendent sur un terrain de plus en plus vaste: actuellement la Bibliothèque est en relation d'échange avec 1230 Institutions scientifiques de 70 pays différents. Ses fonds comprennent 500 000 volumes imprimés, 13 612 volumes et 230 461 pièces manuscrits.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei. Bártfa már a XV. század végén a Felvidék gazdaságilag fejlettebb városai közé tartozott; a népesebb és nagyobb áruforgalmat lebonyolító Kassa és Pozsony után — a bányavárosokat figyelmen kívül hagyva — Bártfa fizette a legtöbb királyi adót¹. A város gazdasági erejét jelentős iparán kívül elsősorban a Lengyelország és Magyarország közti kereskedelemben játszott szerepe biztosította.

A nemzetközi összeköttetések és a gyorsan gazdagodó patricius réteg fokozódó művelődési igényei ösztönzően hatottak a város kulturális és művészi fejlődésére. A könyvkészítés és könyvkultúra helyi hagyományairól a bártfai számadáskönyvek elég részletes tájékoztatást nyújtanak. A XV. század első felében Bártfán dolgozó könyvmásolókról², 1457-ben helyben készült kötéstáblákról emlékeznek meg a hivatalos feljegyzések.³ A XIII. század végén alapított Sz. Egyed templom kezdetben meglehetősen szerény könyvtára nagyobb mértékben általában bártfai polgárok hagyatékából gyarapodott.⁴ A könyvtár állománya a XV. század végére annyira megnövekedett, hogy a városi tanács a korábban leláncolva tartott könyvek megőrzéséhez gazdagon díszített könyvszekrényt készíttetett.

A könyvtár kéziratok szerkönyveinek egy részét Bártfán másolták, díszítették és kötötték; a polgári hagyatékokból átvett könyveket azonban tulajdonosaik rendszertől külföldön vásárolták. A XV–XVI. században Bártfa Krakkóval állt a legszorosabb gazdasági és kulturális összeköttetésben. A bártfai lelkészek, presbiterek és a város vezetői közül többen a krakkói egyetem hallgatói voltak. A krakkói egyetemen végzett Eck Bálint, a kiváló német humanista, a bártfai iskola tanára, majd igazgatója. Eck működése a városi polgárság körében jelentős mértékben elősegítette az egyházi kötettségek alól felszabadult szemléletmód, a világi gondolkodás, a humanizmus elterjedését. Az ő irányítása alatt nevelkedett Stöckel Lénárt, az iskola későbbi híres rektora, Felsőmagyarország reformátora.

A város fejlett gazdasági viszonyai, a könyvkultúra korai hagyományai s a reformáció gyors elterjedése ellenére Bártfán magyarországi viszonylatban is feltűnően későn indult meg a könyvnyomtatás. A nyomdászat iránti érdeklődés és a vállalkozó kedv a felvidéki ifjakból már előbb sem hiányzott. Száz évvel előbb, 1477-ben egy bártfai származású nyomdász, PETRUS DE BARTUA már Velencében dolgozott, a XVI. század

¹ MOLNÁR Erik: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig.* Bp., 1949. 131. l.

² ÁBEL Jenő: *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp., 1885. 2–3. l.

³ Uo. 8. l.

⁴ Uo. 40, 78–79. l.

közepén pedig az eperjesi Johann CREUTZIGER folytatott könyvnyomtató és kereskedő tevékenységet a sziléziai Neisseben⁵.

A helyi könyvnyomtatás megindulását valószínűleg az a körülmény késleltette, hogy Bártfán a lakosság könyvszükséglete elég kedvező feltételek között biztosítva volt. Az iskolamesterek és a külföldön tanuló ifjak könyvvásárlásait Krakkóban vagy a reformáció centrumában, Wittenbergben bonyolították le. A külföldi könyvbeszerzést megkönnyítette, hogy a város lakóinak többségét kitevő német nyelvű polgárság a német kiadványokat nyelvi nehézségek nélkül forgathatta.

A felvidéki városok magyar ajkú lakossága legszükségesebb könyveit Debrecenből és Kolozsvárról hozathatta. Azok a kassai és más városbeli felvidéki kereskedők, akik a krakkói posztót Nagyváradon és Debrecenben adták el kolozsvári és brassói kereskedőknek,⁶ minden bizonnyal beszerezték a Felvidék magyar nyelvű könyvszükségletét is.

A felvidéki városok fejlett bel- és külkereskedelme oly mértékben pótolta a helyi könyvbeszerzést, hogy könyvkereskedő is csak nehezen tartotta fenn magát ezekben a városokban. Az első bártfai könyvkereskedő, „Cristoff Dudlig, puchfirer vonn Bartfell” működéséről – többek között – GOLTZ Móric wittenbergi könyvkereskedőnek való tartozásával kapcsolatban értesülünk.⁷ Hasonlóképpen nehezen boldogult GÜTLER Gáspár eperjesi könyvkereskedő, aki könyveken kívül posztó árusításával is foglalkozott. Számítását így sem találhatta meg; 1575-ben már a boroszlói könyvkereskedők beadványán olvasható a neve.⁸

GUTGESELL Dávid, az első bártfai nyomda megalapítója is foglalkozott egy ideig könyvkereskedéssel. GUTGESELL a könyvnyomtatást Bécsben tanulta, s szülővárosában való letelepedése előtt külföldi városokban nyomdászkodott.⁹ 1570-ben Boroszlóban Crispin SCHARFFENBERG könyvnyomtatóval állt kapcsolatban, aki az ő megrendelésére adta ki STÖCKEL Lénárt *Apophthegmata illustrium virorum* című munkáját (RMK. III. 607). 1578-ban már Bártfa városának tekintélyes polgára, centumvir, akinek a városi tanács 40, majd a következő évben 50 forintot kölcsönzött, hogy felállítandó nyomdája számára, illetőleg a nyomdai felszerelés kiegészítéséhez betűtípusokat vásároljon. A városi tanács nemcsak anyagiakban támogatta GUTGESELL vállalkozását, hanem az uralkodónál is közbenjárt érdekében. Mikor RUDOLF császár 1579. február 8-i körrendelete a császári privilégiummal nem rendelkező nyomdák haladéktalan megszüntetését rendelte el, a tanács GUTGESELL érdemeinek, hithűségének felemlítése és a helyi nyomda szükségességének hangoztatása mellett, saját felügyeletét is biztosítésként ajánlotta fel a nyomda megmaradása érdekében. A városi közbenjárás után GUTGESELL nyomdája zavartalanul működött, sőt 1584-ben – magyarországi nyomdáink közül elsőként – a császári privilégiumot is megkapta.¹⁰

Még GUTGESELL életében (1597) állította fel Klösz Jakab a második bártfai nyomdát.¹¹ GUTGESELL halála után Klösz vezetése mellett egyesült a két üzem. Klösz

⁵ BENZING Josef: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts (Deutsches Sprachgebiet)*. Frankfurt a. M. [1952] 125. l.

⁶ KERÉKES György: *A kassai kereskedelmi társaság főljegyzései 1502. és 1503.* Magy. Gazd. tört. Szle. IX. évf. (1902) 106–108. l.

⁷ ÁBEL: *i. m.* 113–114. l.

⁸ KIRCHHOFF, Albrecht: *Hausirer und Buchbinder in Breslau im 16. Jahrhundert*. Arch. f. Gesch. des Deutschen Buchhandels. Leipzig, 1879. 37. l.

⁹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1931. 197–206. l. – FITZ József: *A vándornymdák*. Magyarságtud. II. évf. (1943) 13–35. l.

¹⁰ GULYÁS: *i. m.* 200. l.

¹¹ Uo. 230–236. l.

nyomdaalapítása előtti tevékenységéről úgyszólván semmi bizonyosat nem tudunk. Valószínűleg német családból származott; a magyar nyelvet azonban olyan mértékben elsajátította, hogy TILÉNUS György sziléziai lelkésznek a vasár- és ünnepnapok evangéliumi szöveghez írt summáit és tanulságait magyar nyelven saját fordításában adta közre (RMK. I. 459).

Dolgozatunk — a XVI. századi magyarországi könyvdisztítés részeként — a KLÖSZ-nyomdának is csak a XVI. században megjelent kiadványait tárgyalja. Az a néhány nyomtatvány, amely ebből az időszakból reánk maradt, a KLÖSZ család vezetése alatt 1664-ig működő nyomda termékeinek csak elenyésző hányada.

GUTGESELL ma ismert kb. félszáz kiadványában gondos metszésű betűtípusok váltogatják egymást. A gazdag betűtípus-állományhoz viszonyítva a nyomda fametszet-készlete szerény. Illusztráció egyetlen GUTGESELL-nyomtatványban sincs,¹² díszítésként csupán iniciálék és zárómetszetek ismétlődnek. A címlapot rendszerint keskeny keret veszi körül, amit négyféle klisével állított elő a nyomda¹³ (*I. tábla 2–3. és 5–6. kép*). Egy-egy kereten mindig azonos klisé ismétlődik. Ugyanezek a motívumok XVI. század végi külföldi és magyarországi nyomtatványokon is gyakoriak.¹⁴

Kliséről készült az iniciálék többsége is. A XVI. századi bártfai nyomtatványokat — néhány eltérő típusú iniciálén kívül — négy iniciálékészlet betűi díszítik. Mind a négy típusnál sávozott sematikus levelek veszik körül a betűtestet. A 26 × 26 mm méretű iniciálék (*I. tábla, 7–10. kép*) és a második készlet 17 × 17 mm nagyságú iniciáléinak (*I. tábla, 11–14. kép*) mindenben megegyező másait lipcei, frankfurti és helmstedti kiadványokban ismertük fel.¹⁵ A 17 × 17 mm nagyságú iniciálékból két változat volt használatban. A negyedik készlet (méret: 23 × 21 mm) betűi eredetibbnek tetsző, de valószínűleg ugyancsak kliséről készült iniciálék (*I. tábla, 15–18. kép*).

A zárómetszetek között sem igen akad helyi mestertől származó tetszetős darab: legtöbbjük kliséről készült, külföldön is gyakran használt könyvdísz (*II. tábla*).¹⁶ Sokszorosított dísz az a két arabeszkéből összeállított zárómetszet is, amely a vizsolyi nyomda készletében is megvolt.¹⁷ Ma már aligha dönthető el, hogy e metszetek közvetlenül Vizsolyból,¹⁸ vagy a többi klisével együtt külföldről kerültek-e a bártfai nyomda fametszet-állományába.

Bizonyára Bártfán készült az a fametszet, amellyel GUTGESELL egyik legszebb nyomtatványának, Stöckel Lénárt *Postilla*-kötetének (Bártfa, 1596. RMK. II. 260) címlapját díszítette. A fametszet babérkoszorúban Bártfa címerét ábrázolja (*I. tábla, 4. kép*). A mester közepes képzettsége leginkább a babérkoszorút tartó két férfiat bántó elrajzolásából tűnik ki. Ugyanez a fametszet díszíti első nyilvános városi könyvtárunk, a bártfai könyvtár exlibrisét is.

¹² A GUTGESELL-nyomdában megjelent kalendáriumok jelentéktelen kis fametszeteit figyelmen kívül hagytuk.

¹³ A címlapkeretek felsorolását a függelék I. fejezetében közöljük.

¹⁴ A magyar fametszetes könyvdisztítés kezdeteinek vizsgálata során ezeket a XVI. század eleje óta egész Európában elterjedt, betűszerűen alkalmazott „szedhető ornamenseket”, „körzetekeket” (fleurons, vignettes de fonte, printers flowers, Röslein) általában csak keretdíszként való alkalmazásuk miatt említjük. Az egyes motívumok eredetét, elterjedtségét és a nyomtatott díszítményekre vonatkozó szakirodalmat SZENTKUTY Pál *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* (Bp., 1940. 94–110. l.) című tanulmányában elég részletesen ismerteti.

¹⁵ Az azonos iniciálékkal díszített külföldi nyomtatványokat a függelékben V/1. szám alatt ismertetjük.

¹⁶ Az azonos záródíszekkel ellátott külföldi kiadványokat a függelék III. fejezetében — az egyes zárómetszetek ismertetése után — közöljük.

¹⁷ Független III/2–3. sz.

¹⁸ GULYÁS: i. m. 231. l.

Lehetséges, hogy Bártfa város címerét is az a G. C. jegyű fametsző készítette, aki KLÖSZ JAKAB *Fortuna* című sorsvető könyvéhez¹⁹ számos illusztrációt metszett. A *Fortuna* a leggazdagabban díszített XVI. századi bártfai kiadvány; a mű ma ismert csonka példányában két lapnagyságú fametszet, 12 Szibilla-ábrázolás és 38 négyszög alakú fametszet maradt fenn. Az utóbbiak közül egyetlen egy sem ép, s így pontos méretük sem állapítható meg. A négyszög alakú metszetek a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolják;²⁰ a négyszög sarkait reneszánsz levéldísz tölti ki.

A mester néhány illusztráción a kézjegyét, illetőleg a metszetek készítésének idejét is feltüntette. A mű második levelét díszítő fametszet (150 × 116 mm) a felirat szerint a „*Szerenczenec avagy szerenczetlenségnec kereke*”-t ábrázolja (IV. tábla, 2. kép). A kerék tengelyében álló bekötött szemű, lobogó hajú, ruhátlan ifjú nő Fortunát jelképezi, a négy szimbolikus figura pedig — a keréken felkapaszkodó ifjú, a kerék legmagasabb pontján trónoló király, az egyensúlyát veszített, lezuhanó ifjú és a földön heverő fiatalember — a szerencse forgandóságát szemlélteti. A keréket felhőből kinyúló kéz forgatja. Az illusztráció jobb alsó sarkában pajzs zárja magába a fametsző horgonnyal egybekapcsolt G. C. betűkből álló mester-jegyét.

A másik szignált fametszet az erytreai Szibillát ábrázolja. Itt a Szibilla bal kezében tartott nyitott könyvben olvasható G. C. betűkből álló jegy, valamint az 1594-es évszám utal a fametszet mesterére és keletkezési idejére (III. tábla, 1. kép). A szignálatlan Szibilla-képeket és a címkép nagyméretű Fortuna-alakját is G. C. mester metszette (III. tábla, 3., 5. és IV. tábla, 1. kép); valamennyi illusztrációt azonos fametszői technika, kezdetleges arc- és kézábrázolás, a ruházat sematikus érzékeltetése jellemzi. Bizonyára G. C. mester készítette a sorsvetésnél használt négyszög alakú fametszeteket is.

A mester az illusztrációkat külföldi sorsvető könyvek fametszeteinek ismeretében metszette. A címképet díszítő Fortuna természetes, könnyed mozdulata, alakjának arányos felépítése sokkal fejlettebb művészi felkészültségről tanúskodik, mint amilyennel a lábfejet hibásan rajzoló G. C. mester rendelkezett. Hasonlóképpen az sem valószínű, hogy a Szibillák elég természetes beállítását, a XVI. századi női divatot tükröző öltöztét és változatos hajviseletét G. C. mester saját elképzelése alapján ábrázolta. A szerencsekeréken és a Fortuna-illusztráción Georg WICKRAM 1557-ben Strassburgban megjelent *Loosbuchjának* hatása érezhető.²¹

G. C. mester korának ismertebb magyarországi fametszői közé tartozott. Valószínűleg ő metszette azt a kisebb keretet, amely BOCATIUS *Hungaridos libri poematum* V. (Bártfa 1599. RMK. II. 287.) c. művét díszíti. A kézjegyével ellátott fametszetek tanúsága szerint nemcsak KLÖSZ JAKAB számára dolgozott, hanem a kolozsvári HELTAR-nyomdával is összeköttetésben állott. A *Salamon és Markalf* című népkönyv (Kolozsvár, é. n. RMK. I. 133) címképének S. G. C. kézjegye szerint már 1577-ben dolgozott a kolozsvári nyomdának. Ő készítette ÁDÁMI János *Az igaz, jámbor és tökéletes barátságról* című művének (Kolozsvár, 1599. RMK. I. 309) G. T. C. vagy G. C. monogrammal ellátott kezdetleges illusztrációját, valamint ENYEDI György *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* című munkájának (Kolozsvár [1598], RMK. II. 281) G. C. T. jegyű

¹⁹ A sorsvető könyvet felfedezője, MAJLÁTH Béla *A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna* c. tanulmányában (Magy. Könyvszle 1887. 1–36. l.) részletesen ismerteti. A Fortunát az Országos Széchényi Könyvtár RMK. I. 361b szám alatt őrzi.

²⁰ E metszeteket MAJLÁTH behatóan tárgyalja. Magy. Könyvszle 1887. 40–41. l.

²¹ Magy. Könyvszle, 1887. 30–31. l.

tetszetősebb címképét.²² A kolozsvári nyomda felhasználta az ismertetett Szibilla-sorozat Sybilla Delphicát, Sybilla Libicát és Sybilla Hellesponticát ábrázoló illusztrációit is (RMK. I. 293. és RMK. I. 311).

A mester különböző változatokban használt kézjegyében az S. G. T. C. betűk fordulnak elő. Az S minden bizonnyal a „sculpsit”, a T betű pedig a „Transylvanus” szó rövidítése.

A bártfai könyvdíszítés emlékeinek számbavételekor foglalkoznunk kell még azzal a Szibilla-képekkel díszített, erősen csonka sorsvető-könyvvel, amelyet SZABÓ Károly (RMK. I. 350, Országos Széchényi Könyvtár) és GULYÁS Pál²³ kolozsvári nyomtatványként ismertetett, MAJLÁTH Béla pedig bártfai kiadásnak vélt.²⁴ A csonka műben megmaradt 11 illusztráció G. C. mester Szibilla-képeinek tükörkép-változata (III. tábla, 2., 4. és 6. kép). A Szibillák legtöbbje balkezes, amiből kétségtőlül következik, hogy az illusztrációk készítője mintakép után dolgozott.

Ennek a Szibilla-képekkel díszített és a Szibillák jövődölését tartalmazó töredéknek a meghatározását számos körülmény nehezíti meg. A *Fortuna* előszavából félreérthetetlenül kiderül, hogy e művet KLÖSZ „egy néhány esztendővel ez előtt” kiadta már; a ránk maradt csonka példány tehát a mű második, javított kiadásából való. E szerint a XVI. század végén három sorsvető könyv jelent meg hazánkban: a *Fortuna* ma már egy példányban sem ismert első kiadása, a *Fortuna* (RMK. I. 361b) és a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredék (RMK. I. 350). Az 1594-ben keltezett Szibilla-ábrázolásokból arra következtethetünk, hogy az első kiadást KLÖSZ Jakab 1594-ben hozta forgalomba. Minthogy KLÖSZ bártfai nyomdájáról 1597-től kezdve vannak adataink, csak feltevésekkel oldható meg az a kérdés, hogy az első kiadás hol jelent meg.

GULYÁS a három sorsvető könyv megjelenésére vonatkozólag a következő megállapításokra jutott: KLÖSZ a sorsvető könyv első kiadását Kolozsvárt, HELTAI művezetőjeként adhatta ki, ahol a kiadványt díszítő Szibilla-képek még 1597–1599-ben is használatban voltak.²⁵ A *Fortuna* Bártfán vagy Lőcsén jelenhetett meg; a kiadáshoz KLÖSZ Kolozsvárról magával vitte az 1594-ben metszett dúcokat. A harmadik kiadás, a Szibillák jövődöléseit tartalmazó mű, kolozsvári nyomtatvány, amelyhez HELTAIÉK a KLÖSZ-féle dúcok pótlásaként kénytelenek voltak az 1594-ben készült illusztrációk alapján új képeket készíttetni.

E megállapítások előtt — amelyeknek egyik fontos feltevése, KLÖSZ kolozsvári művezetői tevékenysége, ma még nem eléggé bizonyított, — MAJLÁTH Béla már rámutatott arra, hogy a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredék zárómetszeteit a kolozsvári nyomda nem használta, bártfai kiadványokban azonban két zárómetszet is gyakran előfordul.²⁶

A töredék — MAJLÁTH által nem említett — harmadik záródíszét BORNEMISZA alkalmazta hazánkban (RMK. I. 207 43b lev.). Ez a BORNEMISZA-nyomdából MANTSKOVIT birtokába kerülő metszet még torzulásaiban is pontosan egyezik a Szibilla-kiadás záródíszével. A könyvdíszetből levonható tanulságokat megerősíti a kis füzet betűtípusainak és a papiros vízjegyének vizsgálata. Sós Kristóf *Postillájának* 1598. évi bártfai kiadása (RMK. I. 299) ugyanezzel a betűtípussal készült. A papiros vízjegye ovális

²² GULYÁS: *i. m.* 235 l. — CZAKÓ Elemér további kolozsvári fametszeteket tulajdonít G. C. mesternek (*Az iparművészet könyve*. Szerk.: RÁTH György. Bp., 1902. I. köt. 479–481. l.).

²³ GULYÁS: *i. m.* 107–108. és 234–236. l.

²⁴ MAJLÁTH: *i. m.* 37–39. l.

²⁵ GULYÁS: *i. m.* 234–236. l.

²⁶ *I. m.* 38. l.

keretben patkóba vagy patkóra helyezett keresztet ábrázol. A bártfai és a vizsolyi nyomda gyakran használt e vízjegy-típus változataival jelzett papírost (pl. RMK. I. 236, RMK. I. 533, RMK. II. 450. Az Országos Széchényi Könyvtár példánya).

Fentiek alapján a Szibillák jövendöléseit tartalmazó füzetet bártfai nyomtatványnak véljük, a három sorsvető könyv megjelenési körülményeit pedig a következőképpen képzeljük: az első, ma már nem ismert kiadást KLÖSZ Jakab 1594-ben Vizsolyban vagy Bártfán nyomtatta. A XVII. század elején Bártfán használt vizsolyi fametszetek arról tanúskodnak, hogy KLÖSZ kapcsolatban állt a vizsolyi MANTSKOVIT-nyomdával.²⁷ GULYÁS szerint KLÖSZ a KÁROLI-Biblia kinyomtatása idejében MANTSKOVIT segédjeként Vizsolyban tartózkodott. A mű második kiadása, a *Fortuna* valószínűleg már KLÖSZ saját nyomdájában jelent meg, legkésőbb 1597-ben, mert ebben az évben a Szibilla-képek egy részét már a kolozsvári HELTAI-nyomda használta (RMK. I. 293). Az 1594-ben keltezett Szibilla-képek G. C. mester közvetítésével kerülhettek Kolozsvárra, aki – mint láttuk – több metszetet készített HELTAIÉKNAK. A harmadik kiadásnak tekintett Szibillás-könyv (RMK. I. 350) 1597 után vagy a XVII. század elején jelenhetett meg Bártfán. Minthogy az eredeti illusztrációk a HELTAI-nyomdába kerültek, KLÖSZ kénytelen volt a harmadik kiadáshoz az 1594-ben keltezett Szibilla-képek alapján új illusztrációkat metszteni.

A könyvdiszkek tanúságtétele szerint bártfai nyomtatványnak véljük SZTÁRAI Mihály *História az zsidó Ákhdáb királynak bálványozásáról* című munkájának második kiadását is. A nyomtatási hely és év feltüntetése nélkül megjelent kis füzetet SZABÓ Károly (RMK. I. 355) – valószínűleg az első kiadás után – debreceni nyomtatványként ismertette. A könyv két iniciáléja a bártfai nyomtatványokban gyakran használt 23 × 21 mm méretű iniciálé-készlet darabja.²⁸ Debreceni kiadványokban hasonló típusú iniciálé sincs.

Hasonlóképpen bártfai nyomtatvány TORKOS János *História az Absolonról* című művének hely és év feltüntetése nélkül megjelent XVI. századi kiadása. SZABÓ Károly a kis füzetet kolozsvári nyomtatványként tartotta nyilván (RMK. I. 352). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött példányt egy iniciálé (A 1a lev.) és egy zárómetszet díszíti. Az iniciálé bártfai fametszet;²⁹ méretben és típusban is eltér a kolozsvári nyomda ismert iniciáléitól. Az E 1b levelet díszítő záródísz kliséjét sem használta a HELTAI-nyomda; GUTGESELL Dávid azonban címlapkereteket és záródíszeket állított össze ezzel a klisével.³⁰

E három tévesen nyilvántartott könyvnek a bártfai nyomtatványokhoz való sorolása azt igazolja, hogy még a bártfai iniciálékhoz és záródíszekhez hasonló, hazai viszonylatban is igénytelen könyvdiszkek számbavétele is hasznos és szükséges feladat, mert a legegyszerűbb könyvdísz is nyomdászattörténeti dokumentum.

Összegezve a XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdiszeinek vizsgálatából levonható tanulságokat, a következő megállapításokra jutunk: a könyvdiszkek (iniciálék és zárómetszetek) többsége kliséről készült. A kliséket GUTGESELL – a korabeli magyarországi nyomdavezetőkhez hasonlóan – Jakob LUCIUS rostocki és helmstedti nyomdásztól szerezte be, aki II. Jakob LUCIUS néven ismert fiával együtt hivatásszerűen

²⁷ A vizsolyi *Biblia* puttófejjel díszített fejlécét, valamint egyik záródíszét ([8]b lev.) KLÖSZ Jakab 1608-ban használta (RMK. I. 410. 238. és 237. l.).

²⁸ Az A 1a levél M iniciáléja a következő bártfai műveket díszíti: RMK. I. 267. 3, RMK. I. 317. A 1a, RMK. II. 213. A 2a, RMK. II. 260. 22b. A C 3b levél H iniciáléját az alábbi bártfai művekben ismertük fel: RMK. I. 267. 4, RMK. II. 260. 4a lev.

²⁹ RMK. II. 237. a 2a, RMK. II. 260. 34a lev.

³⁰ Keretté összeállítva: RMK. II. 292., RMK. II. 155., RMK. II. 259., RMK. II. 289. stb. Záródíszként: RMK. I. 267., RMK. II. 171. stb.

foglalkozott könyvdíszek sokszorosításával.³¹ A klisék meglepően korai magyarországi alkalmazása — 1560-ban a kolozsvári HELTAI-nyomda használt hazánkban először könyvdísz-klisé³² — arról tanúskodik, hogy nyomdavezetőink jól ismerték az európai könyvdíszítésben elterjedt technikai eljárásokat és művészi stílusokat. A magyarországi gazdasági viszonyoknál rendszerint sokkal kedvezőbb körülmények között működő külföldi nyomdák könyvdíszítő gyakorlatából azonban csak azt vehették át, ami adott anyagi és egyéb lehetőségeik között megvalósítható volt. A LUCIUS-féle könyvdísz-klisék áráról nincsenek adataink. A klisék elterjedtségéből azonban arra következtethetünk, hogy a sokszorosított díszek nemcsak tetszetősebbek voltak, mint a kezdetleges felkészültségű fametszők díszei, hanem feltétlenül olcsóbbak is lehettek. Ezt bizonyítja a klisék bártfai alkalmazása is. GUTGESELL Dávid, aki hosszabb ideig nyomdászkodott német városokban, és könyvkereskedőként is jó összeköttetéseket tartott fenn, külföldön is készíttethetett volna fametszeteket, ha nem a LUCIUS-féle klisék alkalmazását véli leggyakoribbnak.

A könyvdísz-klisék különösen azokon a vidékeken jelentettek nagy segítséget a nyomdavezetőknek, és ott emelték a könyvek kiállításának színvonalát, ahol — mint nálunk is — a helyi fametszés meglehetősen kezdetleges volt. A megfelelően képzett fametszők hiánya XVI. századi könyvillusztrációinkon tükröződik leginkább. Különösen a népszerű kiadványokban gyakori az olyan illusztráció, amely a mű mondanivalóját szerény eszközökkel tolmácsolja. Az illusztrációs lehetőségek korlátai, nehézségei mutatkoznak abban is, hogy a fametszet érdeklődést keltő, propagatív hatását jól ismerő nyomdavezetőink — pl. özv. HELTAINÉ és ifj. HELTAI Gáspár — ugyanazt az illusztrációt több mű szemléltetéséhez is felhasználták. E speciális magyarországi viszonyok következtében jutott jelentős szerephez XVI. századi könyvdíszítésünkben a bártfai és kolozsvári illusztrációkból megismert G. C. mester, akit közepes képességei ellenére két nyomda is rendszeresen foglalkoztatott.

E Szibilla-képekkel díszített könyv tanulsága, hogy a könyvnyomtatás — mint Európa-szerre mindenütt — Bártfán is serkentőleg hatott a helyi fametszés fejlődésére. A töredék Szibilla-ábrázolásai a GUTGESELL- és KLÖSZ-kiadványok legtöbb könyvdíszével ellentétben már kétségkívül hazánkban készültek, hiszen mesterük az alakok beállításában, arctípusában, öltözetében, mozdulataiban híven követte G. C. mester korábbi fametszeteit. A későbbi, méretben is eltérő Szibilla-képek azonban az arckifejezés és a mozdulatok életszerűségében, a ruházat érzéletes ábrázolásában és a részletek gondosabb kidolgozásában felülmúlják mintaképeiket.

E Szibilla-képek nemcsak a magyarországi fametszés korai, kvalitásos emlékei, hanem a bártfai könyvdíszítés fejlődésében is jelentős előrehaladást képviselnek; azt tanúsítják, hogy a kezdetben kizárólag klisékkel díszített bártfai könyvek szemléletes és tetszetős kiállításán a század végén már nemcsak G. C. mester, hanem egy képzetesebb, tehetségesebb fametsző is dolgozott.

³¹ THIEME — BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1929. XXIII. Bd. 438 — 439. l. — HUSUNG, Max Joseph: *Der Zeichner und Formschnneider Jakob Lucius Erstdrucker von Helmstedt*. Gutenberg-Jahrbuch, Leipzig, 1940. 335 — 355. l.

³² Max Joseph HUSUNG szerint LUCIUS 1588 táján kezdhette sokszorosítani fametszeteit (*Die neun Musen des Zeichners und Formschniders Jakob Lucius von 1579*. Gutenberg-Jahrbuch, Leipzig, 1941. 170. l.).

1

2

3

4

5

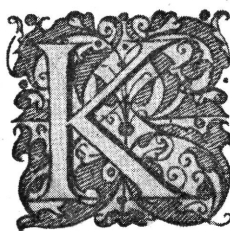
6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

II. TÁBLA

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

1

2

Sybilla Erythrea

3

4

Sybilla Hellespontica

5

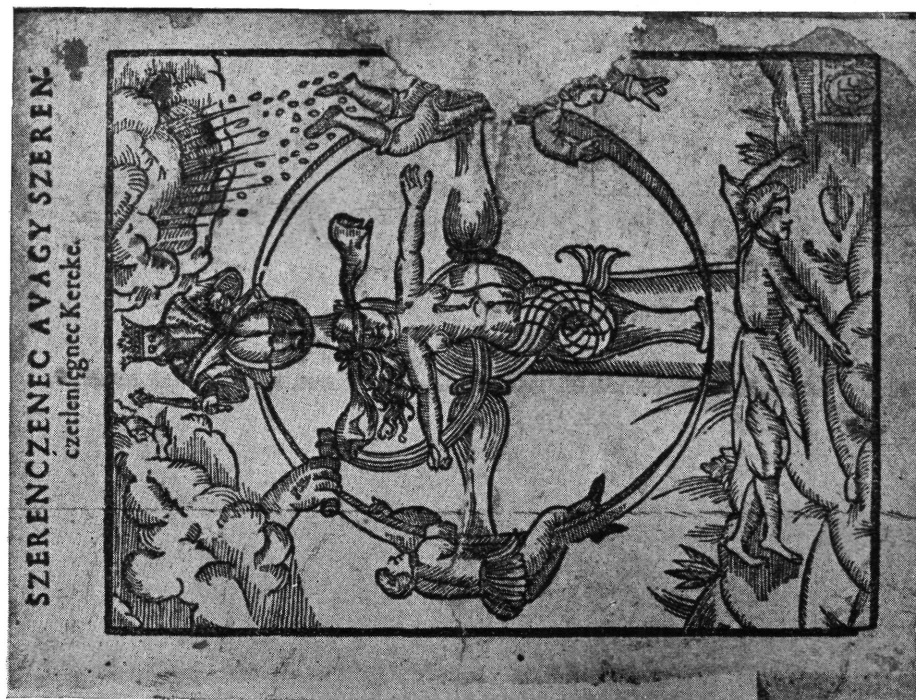
6

Sybilla Samica

1., 3. és 5. Szibillák képei a Fortuna (Bártfa, é. n.) c. műből, a 2., 4. és 6. Szibillák képei a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredékből (Bártfa é. n.).

1. A Fortuna (Bárta, é. n.) címképe.

2. Szerepcsekerek a Fortunából (Bárta, é. n.)

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei

I. Címlapkeret.

A bártfai nyomtatványok valamennyi keretdisze négy klisével készült. Egy-egy kereten mindig azonos klisé ismétlődik.

1. RMK. II. 275., RMK. II. 276., RMK. II. 278. (I. tábla 6. kép).
2. RMK. I. 150., RMK. I. 288., RMK. II. 155., RMK. II. 259., RMK. II. 289., RMK. II. 292. (I. tábla 3. kép).
3. RMK. I. 298., RMK. I. 318. összes lev. (I. tábla 5. kép).
4. RMK. II. 143., RMK. I. 267. (I. tábla 2. kép).

Fenti klisék fejlécként és záródíszként is számtalanszor ismétlődnek a bártfai nyomtatványokban.

II. Címer.

Bártfa címere (51 × 58 mm). A babérkoszorúba zárt címerpajzsot két zászlót tartó ruhátlan férfi fogja közre. A címerben keresztbe fektetett fokosok felett nyitott korona, az alatt az ANJOUK lilioma és négy vízszintes vágás látható. A pajzs mögött szemből ábrázolt címertartó angyal áll. RMK. II. 260. címlap (I. tábla 4. kép).

III. Záródísz.

1. Méret: 16 × 68 mm. Stilizált szőlőlevelek között női maszkot ábrázoló lécszerű dísz (II. tábla 1. kép). RMK. II. 256. címlap, RMK. II. 260.* 2a, RMK. II. 267. A 7a, RMK. II. 280. A 6a, RMK. II. 289. címlap verzó, RMK. II. 292. a 2a, RMK. II. 297. A 2a.

Sokszorosított könyvdísz. Ugyanez a metszet díszíti Melchior JUNIUS *Epistolae ex historicis* című művének 1595. évi kiadását (Montebelgard, impensis L. ZETZNERI, 1595.) (2a lev.).

2. Méret: 34 × 39 mm. Arabeszkékből összeállított záródísz (II. tábla 2. kép). RMK. II. 255a. címlap, RMK. II. 296. címlap.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Vizsolyban (RMK. I. 236. II. rész 48b lev.) és Neustadtban (STRIGEL, Victorinus: *Secunda pars locorum theologicorum*. Neapoli Nemetum, MDLXXXIII. Matthaeus HARNISCH. 384. l.).

3. Méret: 36 × 42 mm. Arabeszkékből összeállított záródísz (II. tábla 5. kép). RMK. II. 258. B 8a, RMK. II. 267. C 3a, RMK. II. 289. címlap verzó.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Vizsolyban (RMK. I. 236. címlap verzó) és Neustadtban (STRIGEL, Victorinus: *Loci theologici*. Neapoli Nemetum, MDLXXXII. Matthaeus HARNISCH. 439. l.).

4. Méret: 36 × 40 mm. Arabeszkékből összeállított szívalakú dísz (II. tábla 7. kép). RMK. II. 288. címlap, RMK. II. 297. címlap.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Kolozsvárt (RMK. I. 120. címlap) és Heidelbergben (PITHOPOEUS [HELM], Lambertus Ludolfus: *Oratio de astronomia*. Heidelbergae, 1589. Typis Abrahami SMESMANNI).

5. Méret: 42 × 57 mm. Stilizált levelekből összeállított, keret nélküli dísz (II. tábla 3. kép). RMK. I. 321. címlap, RMK. II. 255. A 4b, RMK. II. 259. G 3a, RMK. II. 288. C 4a, RMK. II. 292. c 4b, RMK. II. 296. C 5b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Ingolstadtban (GREGORIUS NAZIANZENSUS: *Selectarum epistolarum libri quatuor Graecolatini*. Ingolstadii, MDXCVIII. Ex typographia Adami SARTORII. 2. l.) és Lipcsében (*Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum, voluminis tertii pars altera*. Lipsiae, MDXCV. Ex officina typographica Abrahami LAMBERG. 117. l.).

6. Méret: 29 × 35 mm. Arabeszekből képzett záródísz (II. tábla 4. kép). RMK. II. 268. L 1b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Frankfurtban (EOBANUS, Helius: *Saluberrima bonae valetudinis tuendae praecepta*. Francofordiae, MDLXVIII. Apud haeredes Christiani EGENOLPHI. címlap).

7. Méret: 20 × 20 mm. Hat párosával szembeforduló, madárfejhez hasonló dísz (II. tábla 10. kép). RMK. II. 255. címlap. RMK. I. 317. B 2b.

Sokszorosított dísz. L. még Kolozsvárott (RMK. I. 219. M 2b lev.) és Lipcsében (BABST, Michael: *Artzney Kunst und Wunderbuch*. Gedruckt zu Leipzig, durch Zachariam BERNWALD, Im Jahr 1592).

8. Méret: 35 × 38 mm. Sávozott stilizált levelekből összeállított záródísz (II. tábla 9. kép). RMK. II. 254. A 6b, RMK. II. 289. 4b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Kölnben (MOLANUS, Ioannes: *De fide haereticis servanda tres, De fide rebellibus servanda* ... Coloniae, MDLXXXIII. Apud Godefridum KEMPENSEM) (3b lev.).

9. Méret: 28 × 31 mm. Sávozott levelekből képzett záródísz (II. tábla 8. kép). RMK. II. 257. címlap, RMK. II. 275. C 2a, RMK. II. 276. a 4b, RMK. II. 287. 336. l.

10. Méret: 35 × 30 mm. Volutákból képzett keretben maszk látható (II. tábla 11. kép). RMK. I. 299. 504. l., RMK. II. 287. (?) 8b.

Valószínűleg kliséről készült ez a dísz is. Ugyanez a motívum kidolgozásbeli és méretbeli eltérésekkel számos külföldi kiadványban is megvan (*Letzte Ungrische auch Canissische Schlacht und Zeitung welcher massen die Ungrischen freybeüter die Stadt Pest ... erstiegen*. Gedruckt zu Wien im Jahr MDCL. címlap és BOISSARDUS, Janus Jacobus: *Vitae et icones sultanorum Turcicorum*. Francf. ad Moen. A° MDXCVI. ZZ 2a).

11. Méret: 47 × 47 mm. Arabeszekből összeállított négyzet alakú záródísz (II. tábla 6. kép). RMK. II. 256. F 3b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Frankfurt am Mainban (BOISSARDUS, Janus Jacobus: *Vitae et icones sultanorum Turcicorum*. Francf. ad Moen. A° MDXCVI. 337. l.).

12. Méret: 20 × 16 mm. Makkot ábrázoló kis dísz (II. tábla 12. kép). RMK. II. 287. 296 l.

13. Méret: 30 × 70 mm. Szalagfonatokból képzett könyvdísz. RMK. I. 350. H 1b L. még a BORNEMISZA-nyomdában (RMK. I. 115. 253b lev.).

14. Méret: 36 × 40 mm. Arabeszekből összeállított sokszorosított könyvdísz. RMK. I. 350. I 2b.

Ugyanezt a díszet a vizsolyi MANTSKOVIT-nyomda kiadványában (RMK. I. 236. címlap verzo), a metszet tükörkép-változatát bátfai, kolozsvári nyomtatványokban ismertük fel (függelék III/4. sz. alatt).

15. Méret: 30 × 59 mm. Szalagfonatokból képzett záródísz; valószínűleg kliséről készült. RMK. I. 350. H 4a.

IV. Zárókeret.

1. Méret: 25 × 61 mm. A „BARTPHAE” megjelölést közbezáró keskeny keretet középen fent és lent egy-egy puttófé, két szélén maszk díszíti (I. tábla 1. kép). RMK. II. 287. utolsó lev.

2. Méret : 62×57 mm. Keret a függelék I/4. sz. alatt ismertetett címlapkeretek kliséiből, mely a kolofon adatait zárja magába. RMK. I. 162. E 12a.

3. Méret : 78×68 mm. A kolofon adatait közbezáró keret a függelék I/2. sz. alatt ismertetett címlapkeretek kliséiből. RMK. II. 143. Kk 2a.

V. Inicialék.

1. Az inicialék mérete : 26×26 mm. Az inicialék keretezetlenek, díszítésük sávozott levelekből áll (I. tábla 7–10. kép).

A inic. RMK. I. 288. * 2a ; B inic. RMK. I. 288. Z 6a ; C inic. RMK. II. 260. 359a ; D inic. RMK. II. 260. * 2a ; E inic. RMK. I. 288. C 7a ; G inic. RMK. II. 296. A 2a ; H inic. RMK. I. 288. N 6b ; I inic. RMK. I. 288. A 8b ; K inic. RMK. I. 288. D 5a ; L inic. RMK. I. 288. E 7b ; M inic. RMK. I. 288. A 1a ; N inic. RMK. II. 292. O 3b ; Q inic. RMK. II. 260. 385b ; R inic. RMK. II. 292. L 2b ; S inic. RMK. I. 288. Mm 8a ; T inic. RMK. II. 292. F 2b.

Ugyanezek az inicialék Jakob LUCIUS nyomtatványain kívül – többek között – frankfurti és lipcei kiadványokban is megvannak (BORCHOLTEN, Iohannes : *Commentaria in quatuor institutionum Iustiniani imperatoris libros*. Helmaestadii. Excudebat Iacobus LUCIUS, MDXCIX.) (2a lev. N inic ; FRISCHLINUS, Nicodemus : *P. Virgilij Maronis Bucolica et Georgica*. Francofurti ad Moenum, imprimebat Joannes SPIES, Anno MDXIC. A 2a A inic ; *Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumen tertium*. Recensente Nicolao REUSNERO, Lipsiae, ex officina typographica Abrahami LAMBERG, Anno MDXCV. 1 l. C inic, 152. l. D inic.).

2. Az inicialék mérete : 17×17 mm. A keretezetlen inicialékat sávozott sematikus levelek díszítik (I. tábla 11–14. kép).

C inic. RMK. II. 260. 412a ; D inic. RMK. II. 260. 510a ; E inic. RMK. II. 260. 292b ; H inic. RMK. II. 260. 229b ; I inic. RMK. II. 260. 235b ; M inic. RMK. II. 260. 345a ; N inic. RMK. II. 260. 482b ; O inic. RMK. II. 255a. B 1a ; P inic. RMK. II. 260. 372a ; Q inic. RMK. II. 260. 391a ; S inic. RMK. II. 260. 366b ; T inic. RMK. II. 255a. A 3b.

Ezeket az inicialékat az első inicialé-készlettel kapcsolatban említett helmstedti, frankfurti és lipcei nyomdászok teljesen azonos formában használták.

3. Az inicialék mérete : 17×17 mm. E készlet betűi a 2. számú inicialé-készlet betűinek kevésbé eltérő változatai.

A inic. RMK. I. 299. 175 ; B inic. RMK. I. 299. 229 ; C inic. RMK. I. 299. 260 ; D inic. RMK. I. 299. 32 ; E inic. RMK. I. 299.) (2a ; F inic. RMK. I. 299. 290 ; G inic. RMK. II. 292. E 3a ; H inic. RMK. I. 299.) (2b ; I inic. RMK. I. 299. 89 ; K inic. RMK. I. 299. 98 ; L inic. RMK. I. 299. 283 ; M inic. RMK. I. 299. (?) 2a ; N inic. RMK. I. 299. 119 és 143. l. ; O inic. RMK. I. 299. 320 ; P inic. RMK. I. 299. 241 ; Q inic. RMK. II. 275. C 2b ; R inic. RMK. II. 287. 3 ; S inic. RMK. I. 299. A 1a ; T inic. RMK. I. 299. 65 ; V inic. RMK. I. 299. 19.

4. Az inicialék mérete : 23×21 mm. Keretezetlen, stilizált levélkéekkel díszített, az előbbieknél eredetibbnek tetsző inicialék (I. tábla 15–18. kép).

A inic. két változat RMK. I. 267. 17 és RMK. II. 260. 34a ; B inic. RMK. I. 267. 75 ; C inic. RMK. I. 267. 50 ; D inic. RMK. I. 267. 19 ; E inic. RMK. I. 267. 46 ; F inic. RMK. I. 267. 62 ; G inic. RMK. I. 267. 51 ; H inic. RMK. I. 267. 4 ; I inic. RMK. I. 267. 1 ; K inic. RMK. I. 267. 7 ; L inic. RMK. I. 267. 216 ; M inic. RMK. I. 267. 3 ; N inic. RMK. I. 267. 217 ; O inic. RMK. I. 267. 59 ; P inic. RMK. I. 267. 144 ; Q inic. RMK. II. 260. 6b ; R inic. RMK. I. 267. 116 ; S inic. RMK. I. 267. 4 ; T inic. RMK. I. 267. 29 ; V inic. RMK. I. 267. 18 ; W inic. RMK. I. 267. 47.

5. Különböző stílusú iniciálék : *A* inic. (14 × 14 mm) fekete alapon fehér betűtest és virágdísz. RMK. I. 299. 208 l. ; *B* inic. (13 × 13 mm) keret nélküli, sematikus levelekkel díszített iniciálé. RMK. II. 268. A 3a.

VI. Illusztráció.

1. Fortuna. Méret : 145 × kb. 95 mm (sérült) RMK. I. 361b. címkép (IV. tábla 1. kép).

2. Szerencse-kerék. Méret : 150 × 116 mm. RMK. I. 361b. A 2a lev. Jobb alsó sarokban G. C. mesterjegy (IV. tábla 2. kép).

3–40. 38 erősen sérült fametszet a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolja. RMK. I. 361b.

41–52. 12 Szibilla-kép. Méretük 73 × 57 mm. A Szibilla Erythrea-képen 1594-es évszám és G. C. mesterjegy. RMK. I. 361b (III. tábla 1., 3., 5. kép).

53–63. 11 Szibilla-kép. Méretük 70 × 55 mm. A 41–52. sz. alatt felsorolt metszetek kvalitásosabb tükörkép-változatai. RMK. I. 350. (III. tábla 2., 4., 6. kép).

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása? „Buda várának vissza-vételekor a keresztények fogságába esett egy Kartigam nevű török kis-aszszonynak ritka, és emlékezetes történeti, melyeket különös feljegyzésekből magyar nyelvbe foglalta Bodó-baári, és Nagy-lútsei Mészáros Ignácz. Posonyban, Landerer Mihály betűivel. 1772.“ — Ezzel a címmel jelent meg a XVIII. század végének „legkapósabb” magyar regénye, négyszázhusz lapon. A *Pallas Lexikon*, amely a legtöbb kiadását ismeri, első kiadását 1771-re teszi, ami nyilvánvaló tévedés. mert 1771-i kiadás — tudtommal — nem került elő, viszont a *Pallas* az 1772-i, ismert első kiadást nem említi. E *Lexikon* szerint a *Kartigam* „annak idején” hat kiadást ért el : első kiadása az 1771-i (helyesen 1772-i) pozsonyi ; a második és harmadik volna az 1780-i és 1795-i pozsonyi ; negyedik a sorban az 1778-i kolozsvári kiadás ; ötödik volna a kassai 1780-i, — ami valószínűleg szintén tévedés, mert FÜSKUTI LANDERER Mihálynak Pozsonyban és Kassán is volt nyomdája, s az 1780-i kiadáson Pozsony és Kassa a megjelenési hely ; — hatodik a budai 1813-i.

PETRIK három *Kartigam*-kiadást ismer : az 1772-it, az 1780-it, amely szerinte — helyesen — Pozsonyban és Kassán jelent meg, s a pozsonyi 1795-it melyet a *Pallas Lexikon* irodalmi szakembere nem ismer. SZINNYEI (*Magyar írók*) nem tud többet az említetteknél. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár cédulakatalógusa szerint van egy 1798-i pesti kiadás (TRATTNER-féle) is, amely azonban csak a katalóguscédulán szerepel, a valóságban nem került elő. Ez utóbbi kiadást az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa nem ismeri.

TOLDY Ferenc és HEINRICH Gusztáv, akik irodalomtörténeti szempontból foglalkoztak a regénnyel, csak négy kiadásról (1772, 1780, 1795, 1778) tudnak azokat nem vetették egybe, sőt HEINRICH Gusztáv megjegyzi, hogy a kolozsvári 1778-i kiadást nem látta ; nyilván nem találta meg a tudományos és közkönyvtárakban.

A *Kartigam*-kiadások kérdésének vizsgálatához úgy jutottam el, hogy a XVIII. század végén megjelent magyar nyomtatványok nyelvének tanulmányozása közben kicéduláztam a saját kis könyvtáramban meglevő 1778-i kolozsvári kiadást, amelyet KOLLMANN József Ferenc nyomtatott és adott ki. Ennek címlapjáról nem tűnik ki, hogy a *Kartigam* korábban is megjelent. Még nem néztem utána a könyv történetének,

amikor a nyelvi sajátosságok alapján eldöntöttem, hogy e kiadás nyelve számos erdélyi nyelvjárási elemet tartalmaz. Amikor azonban megismerkedtem a kiadások történetével és sorrendjével, szükségesnek láttam, hogy a kolozsvári 1778-i kiadást összevegyem az 1772-i pozsonyi kiadással. Azok az erdélyiességeknek látszó hangtani jelenségek, melyeket én a kolozsváriból kijegyeztem (partéke 58, 65, harsag 183, ragyag 201, tántzat 109), XVIII. századi erdélyi írók nyelvében is megvannak (pl. kandér, pistaly, álmadhat, majmat ANDRÁD Sámuel *Elmes anekdotáiban*; abrants BETHLENI HARI Péternél; abrantsotskák, párosadás, viaskadni BÁRKLAJ-BoERNál; támagasd, torkasság, ujjanon VERRI — KOVÁTSnál; ez utóbbi már a XIX. században, 1823-ban). Joggal gondolhattam tehát, hogy a csallóközi származású szerző művét a kolozsvári kiadásnál erdélyiesítették. Azonban az erdélyiességek látszó hangtani sajátosságok megvannak a pozsonyi (első) kiadásban is, sőt az Esztergom szó a pozsonyi kiadásban Esztergam, a kolozsváriban Esztergom, (mind a két kiadásban a 25. lapon). S a további nyomozások során kiderült, hogy ez az erdélyinek tartott hangtani sajátosság megvan KÁLDI-nál (barbély, hangas, harsagás, agy-kaponya), ZRÍNYMél (ártalam, hangas, katanát, mast, mastan, ragyagó), CZEGLÉDI Istvánnál (zálag, ravásra, álmad), GYÖNGYÖSMél (Biradalma, gyars, ragyagó, aranyas), az erdélyi származású, csíkszéki szentgyörgyi ILLYÉS Andrásnál (barbély, hályag, zálag), SZATH. NÉMETI Mihálynál (aranyas, pohárnakjává, zálag), stb. KOLLMANN József Ferenc nem erdélyiesítette a szöveget, úgy nyomatta le, ahogy az első kiadásban találta, azzal a különbséggel, hogy az első kiadás ő, ő, ő, ő, ő-je helyett a régiesebb ő, ű betűket használta, s egyes betűhibákat kiigazított, vagy más betűhibát ejtett. A két kiadás között a legnagyobb eltérés az, hogy az első (pozsonyi, 1772-i) kiadásban van sajtóhiba-jegyzék, a kolozsváriban nincsen. Egyébként a két kiadás formátumban, a betűk nagyságában, a sorbeosztásban, a lapvégződésekben annyira egyező, hogy a felületes szemlélő akár második lenyomatnak tartaná a kolozsvárit, ha nem venné észre az ő, ű betűk különböző alakjait s egynehány szórványosan látható betűeltérést.

Időrendben a második kiadás a kolozsvári, 1778-i, KOLLMANN-féle kiadás. Ezen nincs jelezve, hogy második kiadás.

A harmadik a „Pozsonyban és Kassán” megjelent 1780-i kiadás, melynek címlapján ez áll: „Második nyomtatás”. Kiadója LANDERER Mihály.

A negyedik a Pozsonyban, 1795-ben megjelent kiadás, melynek címlapján ez olvasható: „Harmadik nyomtatás”. Kiadója FÜSKUTI LANDERER Mihály.

Az ötödik az 1798-i pesti kiadás, melynek kiadója TRATTNER volt. (Nem láttam.)

A hatodik az 1813-i budai. (Nem láttam.)

A hetedik az 1880-i, amelyet HEINRICH Gusztáv rendezett sajtó alá az *Olcso Könyvtárban*, a kiadást a címlapon „Ötödik kiadás”-nak jelezvén.

Miért nem vette figyelembe LANDERER a kolozsvári 1778-as kiadást akkor, amikor az 1780-i kiadás címlapjára azt nyomatta, hogy „Második nyomtatás”, s az 1795-ire, hogy „Harmadik nyomtatás”? Engedélyezett, jogosított kiadás volt-e a kolozsvári? Bizonyosra vehetjük, hogy az volt. KOLLMANN jó kiadói vállalkozásnak látta ennek a keresett regénynek az új kiadását, és bizonyára a szerzővel folytatott megfelelő tárgyalások után adta ki azt az erdélyi olvasóközönség részére. MÉSZÁROS, amikor megállapított KOLLMANN-nal a kolozsvári kiadás ügyében, nem tartotta szükségesnek, hogy a címlapon megkövetelje a második kiadás feltüntetését, LANDERER pedig, amikor 1780-ban újra kiadta a regényt, bizonyára tudatosan nyomatta rá azt, hogy „Második nyomtatás”, szándékosan hallgatva el azt, hogy a *Kartigam* az ő korábbi, 1772-i kiadása óta más cégnél is megjelent magyar nyelven. Üzleti érdeke volt elhallgatni, hogy egy ilyen híres, kapós regény rajta kívül más kiadó „költségével”, azaz kiadásában is megjelent, s másnál is megvásárolható.

Ez a németből — MENANDER (álnév) műve után — magyarra átdolgozott, részben magyar tárgyú regény volt a legnagyobb magyar könyvsiker, a bestseller a XIX. század fordulóján.

Hat kiadást ért el negyvenegy év alatt. A kiadások jó papíroson, gondos kiállításban készültek. A későbbi kiadások (pl. 1780-i és 1795-i) közölték *Kartigam* rézmetszetű képét és a regényben levő dalok kótáját is. Egykorú kötésük — pl. az 1772-i és az 1780-i — egész bőr, gerincén aranyozással. A mai olvasó csodálkozva veszi tudomásul, hogy ennek a rafináltan kiagyalt, lélektani bukfencekkel telt, kalandos történetnek voltak lelkes, művelt olvasói, akik nem vágták a sarokba a könyvet, amikor *Kartigam* kisasszony férfi ruhában úgy él — hosszú időn keresztül — embertársai közt hajón, az algíriai basa házában, társaságokban, hogy senki sem gyanítja meg nő voltát,

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához. A magyar bibliográfia első századában kiemelkedő helyet foglal el HORÁNYI Elek műve, a *Memoria Hungarorum*¹ és ennek kiegészítése, a *Nova Memoria Hungarorum*.² CZVITTINGER után HORÁNYI volt az első, aki a magyar irodalomról az egész világ számára készített összefoglalást, és erre az összefoglalásra a korabeli tudományos élet felfigyelt, jelentőségét elismerte, sőt hosszú ideig egyedülálló forrásmunkának tekintette. — A CZVITTINGER-követők sorában HORÁNYI helyzete sajátos. Elődei módszeréhez vajmi keveset adva hozzá, majd egy negyedszázadon át folytatja kiterjedt gyűjtőmunkáját, melynek eredményeként e műfaj megtermi a legtöbbet, amit teremhetett, de — ebben a formájában — egyúttal be is fejezi pályafutását.

HORÁNYI biobibliográfiáinak részletes elemzésével még adós a kutatás, nem is beszélve a sokoldalú „budai magyar” irodalmi munkásságának teljes képéről, ami szintén megrajzolásra vár. A századforduló körül CSAPLÁR Benedek³ és PERÉNYI József⁴ foglalkoztak tanulmányaikban HORÁNYIVAL, de kutatásaik eredménye gyér és szegényes: a *Memoria* és a *Nova Memoria* keletkezésére, forrásaira, korabeli értékelésére vonatkozó irodalmat foglalták össze. Kutatásaik során állítólag jelentős mértékben támaszkodtak levéltári anyagra, de szemmel láthatólag felületesen siklottak el olyan kérdések felett, melyeket nem lehet egykönnyen megoldani.⁵ HORÁNYI bibliográfiáinak provenienciáját

¹ HORÁNYI [Elek] Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Viennae—Posonii, 1775—1777. Pars 1—3.

² HORÁNYI [Elek] Alexius: *Nova Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Pars 1. Pestini, 1792. XXIV, 788 [12] l.

³ CSAPLÁR Benedek: *A Horányi tervezte „Hazafiúi Magyar Társaság”*. Bp. 1899. 51 l.

⁴ PERÉNYI József: *Irodalomtörténetírásunk első munkásai*. Nagykanizsa, 1902. 20—35. l.

⁵ A budapesti kegyesrendi levéltárban több keltezetlen, HORÁNYIHOZ írt és tőle származó levél másolata található. A For. 0—2. fasc. 11. 22. lapján egy ismeretlenről származó, HORÁNYIHOZ írt keltezetlen levélmásolatban a következőket olvashatjuk: „... Operis Memoriae Hungarorum procuracionem ad vacationes differam; secus enim, quod magnam facesseret molestiam, te exorare deberem, ut illius compingendi quoque in te assumas curam; cum hic compactura libri excederet pretium.” Ki volt az vajon, aki *Memoria Hungarorum* címmel könyvet készült írni, és milyen vonatkozásban állt ez a munka HORÁNYI művével? HORÁNYI terveiben először *Hungaria Litteraria*-ról, majd *Litteraria Hungariae Historia*-ról beszél. Talán a most idézett ismeretlen tervből származik a *Memoria Hungarorum* cím.

sem tisztázták. Valószínű, hogy csak hivatkoznak a *Prodromus*,⁶ de tartalmát nem ismerték. Ezt a kiadványt egyébként ezidáig nekünk sem sikerült megtalálnunk. Nem állapították meg azt sem pontosan, hogy a *Prodromus* megírása előtt mikor kezdett hozzá HORÁNYI az anyaggyűjtéshez. Közleményeik arra a kérdésre sem adtak választ, hogy a nagy tetszéssel és elismeréssel fogadott *Memoria Hungarorum* megjelenése után miért telt el majdnem másfél évtized a *Nova Memoria* megjelenéséig, s ez utóbbi vajon miért maradt befejezetlen.

Szerintünk éppen ez a kérdés, tehát a *Nova Memoria* befejezetlensége HORÁNYI bibliográfiai munkásságának kritikus pontja, mert ebben a tényben mutatkoznak munkamódszerének és lehetőségeinek határai.

HORÁNYI már a *Memoria Hungarorum* második kötetétől kezdve beszél arról a tervéről, hogy munkájához *Supplementum*okat készít, ezekben akarja pótolni a hiányokat, javítani a becsúszott tévedéseket.⁷ Adataink vannak arra, hogy kortársai ezt az ígéretét számontartották.⁸ Hogyan, milyen tervek szerint készült ígéretét valóra váltani — erre a kérdésre adunk némi útbaigazítást az alábbiakban.

Vizsgálódásunk során a *Memoria Hungarorum* egykorú értékeléséből indultunk ki. A mű megjelenését általában nagy elismerés kísérte, az európai felvilágosodás jelentős lapjai foglalkoztak vele, szerzőjét tudományos társaságok tiszteletbeli tagjává választották. HORVÁT István számol be a mű szinte egyetlen elmarasztaló bírálatáról.⁹ Szerinte „a tudós Pray... egykor betsmérelte... Horányi Elekünk törekedéseit...” Ez a tény annál érdekesebb, mert HORÁNYI 1769-ben Velencéből éppen PRAYt kereste fel levelével.¹⁰ E levélből kiderül, hogy a közelmúltban Pozsonyban számolt be PRAYnak terveiről, PRAY keményebb munkára intette, és megígérte támogatását. Ennek az ígéretnek a valóraváltását kéri HORÁNYI levelében, mert úgy látja, hogy összegyűjtött anyaga a jezsuitákra vonatkozóan igen szegény. PRAY és vele együtt a jezsuiták támogatása azonban mégis elmaradt. A *Memoria* első kötetének bevezetésében HORÁNYI felsorolja

⁶ *Prodromus Hungariae Litteratae, opusculum mole tenue, vel potius Conspectus maioris operis, quod molitus est Alexius Horányi*. Venetiis, 1770. — A munkának ez a leírása SCHEDIUSTól származik, aki a *Scriptores Piarum Scholarum* 2. részének elején HORÁNYI életrajzát megírta, és műveit is felsorolta.

⁷ A *Memoria* 2. kötetének bevezetésében Godefredus KÉLER nevéhez a következő megjegyzést fűzi: „De hominis huius prestantissimis conatibus, plura leges in nostris Supplementis, quae propediem publicam subibunt lucem, in quibus aliqua perperam posita emendo, et omissa suppleo.” — A *Memoria* 3. kötetének bevezetése is beszél a *Supplementum*okról: „Huic accedit Historicorum qui exstant de Rebus Hungaricis Bibliotheca, quam in meis dabo Supplementis pleniorē. Reperies in illis errores, qui mihi irrepserunt invito, emendatos, nec minus hiatus expletos.”

⁸ PAINTNER Mihály 1784. júl. 12-én ROZNÁK Mártonhoz írt levelében olvassuk a következőket: „Data opportunitate fac, ut vitae tuae compendium obtineam: epochas eius saltem notabiliores mihi absque scrupulo describere poteris. Meditor ego, si Horányius e Scholis Pisis in Bibliothecam Ung[arorum] promissa Supplementa intra annum non dederit, illa, quae collecta sat copiose habeo, in lucem emittere...” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/39.

⁹ *Hazai és Külföldi Tudósítások*. 1809. II. 202. 1.

¹⁰ „Revoca quaeso tibi in memoriam diem illum, quo Posonii aliquot horarum spatio tecum suavissime otio litterario vacaturus de litteraria Hungariae Historia disserui; ad quam contexamdam adcuratori ordine (licet multa congererem, et ultro in adversaria mea referam) tuam quoque opem flagitavi, ne dicam imploravi, eo quod me icinium animadverterem in iis recensendis, quae Societati Iesu Hungariae plurimum decoris possent conciliare. Talla dicenti tuum s[ub]sidium] offerebas, apertisque significabas verbis labori coepto acrius insistendum esse, quo de Patria civibusque meis laudabiliter mererer.” — Részlet HORÁNYI 1769. dec. 9-én, Velencéből PRAYhoz írott leveléből. Budapesti Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G. 16. Tom. III. 97. — A teljes szöveget közölte GÁLOS Rezső, Irodortört. Közl. 1931. 90–92. 1.

azokat a szerzetesrendeket, amelyek munkájában támogatták. A jezsuitákról itt nem tesz említést.

Érdekes, hogy a jezsuiták kifejezetten negatív szerepéhez jutottunk el HORÁNYI munkásságára vonatkozóan más úton is. A bencésrend pannonhalmi könyvtárának kéziratárában, a Jesuitica szakban találtunk rá ROZNÁK Márton levelezésében HORÁNYI négy levelére és a jezsuita PAINTNER három olyan levelére, mely HORÁNYI bibliográfiai munkásságára vonatkozik. — A *Memoria Hungarorum* befejezése után HORÁNYI újabb kapcsolatok kiépítésére törekedett. Így kereste fel levelével ROZNÁK Mártont, akitől a magyarországi ágostonrendiek irodalmi munkásságáról kért adatokat. Az első levél 1778-ban kelt, számunkra azért érdekes, mert hírül adja, hogy a *Memoria Supplementum* még az évben, Szent Mihály ünnepe táján megjelenik, és szintén három kötetből áll majd.¹¹ Ha meggondoljuk, hogy a *Memoria* megjelenése 1777-tel zárult, és HORÁNYI 1778-ban már kész a *Supplementum*okkal, ebből az következik, hogy az anyaggyűjtést nagy energiával folyamatosan végezte, és gyorsan is dolgozott. Az is nyilvánvaló a most idézett levél anyagából, hogy művét a *Supplementum*okkal sem tartotta befejezettnek, hiszen ROZNÁKTól újabb anyagot kért.

Három évvel későbbi a következő levél.¹² HORÁNYI ebben arról tudósítja ROZNÁKOT, hogy a *Supplementum*okat nem adja ki. Helyettük a *Memoria* új kiadását tervezi. Megerősíti azt a hírt, amely már eljutott ROZNÁKHOZ is: rosszakarói erősen gátolják munkáját. Annyira megnőtt rosszakarói irigysége, hogy szívesen vennék azt is, ha már nem élne. Ellenségei a jezsuiták és néhány rendtársa, akik félnek a jezsuiták hatalmától. — A következő, 1783-ból származó levélben¹³ ismét arról olvasunk, hogy HORÁNYI terveit a kedvezőtlen körülmények alaposan megzavarták. Elpanaszolja, hogy PATACHICH Ádám kalocsai érsek engesztelhetetlen gyűlölettel van iránta azért, mert a *Memoria*-ban nem mond mindig jó véleményt a jezsuitákról. Pontosan beszámol egyébként ebben

¹¹ „Ad mea Supplementa quod adtinet (quae etiam ex tribus voluminibus constabunt) scies ea in lucem proditura circa festum S. Michaelis.” HORÁNYI ROZNÁKHOZ 1778. jún. 13-án írt leveléből. Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/105.

¹² Részlet HORÁNYI leveléből ROZNÁK Mártonhoz, kelt Pesten, 1781. máj. 30-án. „Ad Supplementa mea, quod adtinet, paucis, tene; scilicet nunquam proditura intelligas, sed novam editionem brevi tempore in lucem hominum eruditorum emittendam. Quod vero de magno impedimento conatibus meis iniectione scribis, id non vanae innititur coniecturae. Etenim a tempore vulgatorum operum tanto opere increvit malevolorum invidia, livor atque odium, ut non solum ingenii mei monumenta divis devoveant, sed etiam inter Divos potius, quam vivos videre me gestiant. Scire cupis, qui illi sint? nostin a Clemente XIV. petrificatos homines et multos adhuc eorum assecclas? hos igitur intelligentes. Mirere porro ad hos quoque accedere aliquos, quibuscum vivo, Instituti mei homines, eorum potentiam atque auctoritatem extimescentes. Sed eam moror minime. Nam sub magno Josepho II. ea funestum ad occasum tendet. Utinam possem cum Monarcha nostro constitui, patefacerem involutam oris et frontis integumentis nequitiam...” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/106.

¹³ HORÁNYI levele ROZNÁK Mártonhoz, kelt 1783. jan. 4-én. (Részlet.) „... Diuturni silentii caussa est perturbata studiorum meorum ratio et iniqua fortunae conversio, quos ambos scopulos felicibus auspiciis praeterveetus vici ac superavi. Etenim ne infandum renovem dolorem: Archi-Episcopi minus aequum erga me animum paucis attingere placet. Hic odio in me implacabili, eo quod in mea Memoria non ubique de Iesuitis praeclarum iudicium tulerim ductus, opus meum atro carbone notare et terribilioris coloribus depingere cepit. Atque sua auctoritate et doctrinae opinione id effecit, ut complures, qui mihi praesidium et dulce decus erant, munificam subduxerint manum, et illiberales atque inficetos sese exhibuerint. Mirum autem est illud, Adamum Patachichium, dum Varadini Episcopum moderaretur, Loyolitis infensum, Colociam translatum iisdem amicissimum evasisse ostenditque suo exemplo commutatione fortunae et loci commutari male ingenium. — De nova editione eaque splendidissima et XCVI tabulis aeneis Auctorum mortuorum prototypen referentibus ornanda in folio maiori quid dicam nisi illud cuiusdam poetae? Ah, quoties nostros licet observare libellos,

a levélben a *Memoria* tervezett új kiadásáról: a mű Bázelen, Rudolf IMHOF gondozásában látott volna napvilágot, kiváló minőségű papíron, nagyfolió alakban, 96 rézmetszettel. A rézmetszeteket Hollandiában akarta készíttetni, mindezt LUTSCHMANN leydeni könyvkereskedő költségén. Érdekes az a megjegyzése, hogy metszeteket csak halott írókról szándékozott készíttetni, nyilvánvalóan óvatosságból tervezte így, nem akart újabb ellenségeket szerezni magának. Mindez azonban szép szándék csak, mert a birodalom határain túli kiadásokra az uralkodó igen súlyos vámot vetett, és így a fényes munka megjelenésére semmi remény. Ennek ellenére hírt ad újabb vakmerő vállalkozásáról: még ez évben, tehát 1783-ban kiad két, hasonló formájú kötetet *Nova Memoria* címmel. Ez a munka 518, nagyobbreszt új írókat tartalmaz majd, de régiek is lesznek benne. ROZNÁK is olvashat majd itt azokról, kikről adatokat küldött HORÁNYI-nak.

Az utolsó, 1786 elejéről kelt HORÁNYI-levele arról ad hírt, hogy a *Nova Memoria* első kötete rövidesen megjelenik, Bécsben már cenzurálták, és Pesten kerül sajtó alá.¹⁴ A korabeli sajtó ez évben szintén bejelenti a *Nova Memoria* kiadását.¹⁵

Az ismertetett négy levélből tehát egyrészt pontosan kiderül, hogy HORÁNYI mit tervezett, milyen szándékok szerint dolgozott, másrészt azt is világosan kimondja, hogy a megsértett jezsuiták gátolták, akadályozták munkáját, és olyan pártfogókat fordítottak el tőle, akiknek elvesztése érzékenyen érintette. — A jezsuiták sértődése több mozzanatból tevődhetett össze. PRAY már említett nyilatkozatát nyilvánvalóan az váltotta ki, hogy a DESERICZKY—CETTO—PRAY vitában¹⁶ HORÁNYI saját rendtársai mellett foglalt állást. A jezsuiták általános sértődöttségének PAINTNER Mihály ad hangot, közvetlenül a *Nova Memoria* megjelenése előtt, ugyancsak ROZNÁKhoz írt levelében.¹⁷ Beszámol arról, hogy készen áll 1475 írókat tartalmazó biográfiája. HORÁNYI csodálkozhatik azon, hogy ebben a művében 600-nál több, számára ismeretlen írókat sorol fel. Majd megtanulhatja belőle az olvasó, hogy érdemük szerint becsülje a jezsuitákat!

ex oculis toties depluit unda meis. Basileae apud Rudolphum Imhof procurari debuisset editio, aeneas tabulas in Hollandia parandas, et chartam nitidissimam sumtusque liberaliter suppeditante Lutschmannio Bibliopole Lugduno—Batavo. — At decedente Maria Theresia Imperatoris nostri iussu factum est, ut editiones extra suas ditiones procuratae, vel procurandae imposito gravi telonio retardarentur, atque hac ratione intra imperii sui ambitum absolventur. — Ingeminabis fortassis, ergo nullius editionis aliqua spes nobis adfulgebit? reddo tibi: exigua. Sed tamen mediam viam scopulos inter et Syrtis ingressus sum; nempe hoc anno proditunt duo eiusdem formae volumina huius inscriptionis: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi et illis continentur 518, maximam partem novi Scriptores, licet et antiqui reperiantur, et laudati suppleantur. Ibi et tu... quos mihi communicasti per litteras, opportuno loco insertos legeris... Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/107.

¹⁴ „Nova Memoria Hungarorum (quae est continuatio prioris) mox tomus primus prodibit: censuram Viennae subivit, Pestini prelo subicitur...” HORÁNYI ROZNÁKhoz 1786. febr. 14-én írt leveléből. Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/109.

¹⁵ A *Merkur von Ungarn* 1786. évf. 967. lapján olvassuk a következőket: „Den Freunden der vaterländischen Litteratur können wir die sehr angenehme Nachricht erteilen, dass sie von unserem berühmten Geschichtsschreiber Alexius Horányi nächstens zwey wichtige Werke zu erwarten haben: das eine ist die längst erwünschte Nova Memoria Hungarorum...”

¹⁶ Vö. a *Memoria* és a *Nova Memoria* DESERICZKY-ről és CETTORól írt fejezeteivel, valamint GÁLOS idézett közleményével.

¹⁷ PAINTNER Mihály leveléből ROZNÁK Mártonhoz, kelt 1792. jan. 2-án: „... Eo rem jam adduxi, ut biographiam 1475. scriptorum connotatam habeam, quois multa anonyma opera, indicesque varii accedunt. Sat vastum uti videas opus, et pro 3. etiam tomulis suffecturum... Mirabitur Horányius, sexcentis plures scriptores Hungaros, ignotos ipsi, in lucem hic protrahi: quantum pro eius Nova Memoria Spicilegium! — Et aequus Lector Jesuitas a laboribus suis noscere discet... Dolendum tamen esset, virorum horum meoriam cum ordine sepeliri.” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/49/II

(Érdekes, hogy PAINTNER készülő munkájáról úgy beszél, mint ami HORÁNYI *Nova Memoria*ja helyett lesz kiadós *Spicilegium*. Nem tudhatta tehát, hogy a *Nova Memoria* még annak az esztendőnek a végén megjelenik.) — Élesebb hangú PAINTNER 1800-ból kelt levele,¹⁸ ebben már a *Nova Memoria* nevetséges tévedéseiről beszél, de elárulja önmagát is: sérti hiúságát, hogy HORÁNYI a *Nova Memoria*ban csak rövid említést tesz személyéről.¹⁹

A most ismertetett adatok birtokában érthetőbb, hogy a *Nova Memoria* előszava miért elmélikedik olyan bőven az irigységről, erről a „végzetes bagoly”-ról, amit senki sem kerülhet el. Érthető az is, hogy a *Nova Memoria* végéhez miért illesztette hozzá néhány dicséret vers kíséretében a lipcei *Acta Eruditorum* nyilatkozatát, mely a *Memoria Hungarorum* íróját PLUTARCHOSHOZ méri. Meg is rója érte PAINTNER, aki gyanús szemmel nézi ezt a dicséretet, és így gúnyolódik levelében: hasonlítsd HOMÉROSHOZ, nevezd művét *Rapsodiának*, majd vitába száll veled, ha az R betűhöz ér! — Valószínű, hogy ezekre a bírálókra céloz HORÁNYI már a *Memoria* 2. kötetének előszavában is, ahol arról ír, hogy munkája bizonyára nem fog tetszeni azoknak az embereknek, akik a hiúhoz hasonlóak.²⁰

Összefoglalva az elmondottakat, HORÁNYI tehát először *Supplementumokat*, aztán új kiadást, majd egy kétkötetes *Nova Memoria*t tervezett 518 íróra méretezve. Szüntelen anyaggyűjtés közben kénytelen változtatni tervein. A feladat, amivel szembe kerül, óriási. Többször hangsúlyozza, hogy nem tud tökéleteset alkotni, mert az irodalom nagy és szétszórt, a történelmi események során sok minden elpusztult. Anyaggyűjtési módszere az irodalmi források feldolgozása és a kiterjedt, széleskörű levelezés, ami különösen sok és jelentős adathoz juttatja. Kapcsolatai igen sokirányúak, de az a tény, hogy munkájához a hazai szerzetesrendek támogatását is megnyeri, tevékenységének magasfokú szervezettséget kölcsönöz. Természetesen művei megjelentetéséhez is ez a rendi háttér adja a döntő segítséget. Amint ebben a háttérben az egyöntetűséget megzavarják, munkája máris akadozik, nehézségei vannak.

Anyaggyűjtésének módszere súlyos veszélyeket rejt magában: adatainak hitelességét illetően ellenőrizhetetlen forrásoknak kénytelen kiszolgáltatni magát, s a pontatlanságok, téves közlések egyre több bíráló hangot is kiváltanak. Munkáinak tartalma, az írókról megfogalmazott vélemények, dicséretok hosszúra vagy rövidre méretezettsége is rendi harcok és személyi ellentétek megnyilvánulási formája lesz.

Adataink hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy HORÁNYI bibliográfiai munkásságát mozgásában és így valóságában szemléljük. Talán világosabban áll előttünk, hogy milyen különbség van HORÁNYI tervei és a megvalósulás között. Mást akart, mint ami a *Memoria* lett,²¹ és a tervezett *Supplementumokhoz*, új kiadáshoz és az 518 íróra mére-

¹⁸ PAINTNER ROZNÁKHOZ 1800. márc. 3-án írt leveléből: „...Memoriam Horányii, bona quidem illius venia Rhapsodiam nunquam dixeris: hoc si inaudiret, in litera R. apertum tibi duellum indiceret, vir, uti gloriolae plus iusto cupidior ita facillime irritabilis. In Nova sua Memoria ad art[iculum] Boscovich, et Cunich quod mirere, honorificam et me refutando etiam, modestam tamen infert mei mentionem... In hoc opus Horányii, quem tamen exteri quidam heterodoxi critici, quibus saepius thus adolet, Plutarcho compararunt, multa ridicula connotavi, quo fors aliquando in instituenda totius Memoriae revisione usui esse alicui poterunt.” Pannonhalma, Jesuitica. 118. G. 26/50/VII.

¹⁹ Vö. *Nova Memoria* 552. és 744. l.

²⁰ „Alteram operis mei partem tuo conspectui, Lector Benevole sisto, qua multorum illustrium virorum imagines... exhibentur. Fateor, eas quandoque non omni ex parte hominibus praesertim iis, qui sibimet ipsis lynces videntur, arridere...” *Memoria Hungarorum*. Pars 2. Bevezetés.

²¹ Vö.: DALHAM: *De ratione recte cogitandi, loquendi ac intelligendi*. Venetiis, 1770. 1. köt. XL. lap jegyzetével.

tezett kétkötetes *Nova Memoriához* képest a csonka *Nova Memoria* is egészen mást adott. Ha pedig a *Nova Memoriát* sikerül befejeznie, hozzávetőleges számításaink szerint egy 5–6 kötetes mű kerekedik belőle,²² még több pontatlansággal, még több felesleges adattal és kitéréssel. Ebben az értelemben jelenti HORÁNYI munkássága a XVIII. századi magyar irodalomtörténeti-bibliográfiai műfajkeverék csúcspontját, de egyben utolsó állomását is.

DURZSA SÁNDOR

Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból. A WEINGAND és KÖFF pesti könyvkereskedő cég kereskedelmi működésének legrégibb nyomtatott emléke az az 1774-ben megjelent terjedelmes könyvjegyzék, amelyet PETRIK bibliográfiájában (3. köt. 835. l.) leír, de amelyről „a címen kívül mást nem tudunk s nem is sejtjük, hogy honnan vette” – mondja GÁRDONYI Albert *Régi pesti könyvkereskedők* (Bp., 1930. 20. l.) c. munkájában.

A debreceni Egyetemi Könyvtár állományában rátaláltam erre a kiadványra, amely valószínűleg azonos a PETRIKTól leírt példánnyal. Terjedelme ennek is 390 lap, de eredetileg 392 lapból állott, mert amint megállapítható, a legutolsó levele hiányzik. A borítókartonra ragasztott, de leszakadt utolsó levél belső megmaradt csikján megtalálhatjuk a *Nachtrag* utolsó betűiből az S-nek a folytatását, a T és U betűket, a V-től következő pár betű anyaga pedig bőven megférhetett a 392. lapon. PETRIK tehát csak azt közölte, amit ténylegesen látott, a csonkaság megemlítését elmulasztotta.

A 16 × 10 cm nagyságú jegyzék teljes címe: *Catalogus universalis librorum omnigenae facultatis, qui venales prostant Pestini in officina libraria Joan. Mich. Weingand et Georgii Koepf bibliopolarum, in platea Vacienti, in domo Schoeteriana e regione cervi aurei.* — *Allgemeines Verzeichniß der Bücher, welche in Pest bey Johann Michael Weingand, und Johann Georg Köpf, Buchhändlern der Waiznergasse, im Schöterischen Hause, dem Goldenen Hirschen gegenüber zu haben sind.* 1774. (Nyomdajelzés nélkül.) A csonka 390 lapot megelőzi a címlap, az azt követő üres lap, a cég *Nachricht*-je a második levél két oldalán, a harmadik levél mindkét oldalát betöltő *Inhalt, der in diesem Catalogo befindlichen Classen*, tehát összesen három számozatlan levél.

A cég történetét elég bőven tárgyalja GÁRDONYI Albert idézett munkájában. (18–36. l.) Kisebb részleteket közöl már egy előbbi dolgozatában is. (*Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században.* Bp., 1917. 12–13., 40–43., 45–50. l.)

Maga a jegyzék nagy külföldi kapcsolatokról tanúskodik. A latin és német nyelvű könyvek ezrei kerültek be abba. Olaszország, Svájc, Németország, Hollandia, Dánia, Svédország, Ausztria, Csehország stb., legkisebb mértékben Magyarország nyomdai termékeinek választékát sorolja fel. Valószínű, hogy nemcsak raktáron levő könyveket tartalmazott (bár az előszó tekintélyes könyvkészletről tesz említést, mégpedig, ahogy olvashatjuk, dicsekvés nélkül), hanem olyan könyvjegyzéknek tekinthető, mint amilyeneket ma is kibocsátanak a külföldi szortiment-üzletek. Benne vannak a könyvpiacra kapható, forgalomban levő keresett művek, azzal a különbséggel, hogy míg a mai jegyzékek túlrégi könyveket nem hirdetnek, a XVIII. századi könyvkereskedő felveszi jegyzékébe a 100 évvel előbb megjelent könyveket is, mivel a tudományok lassúbb fejlődése az elavulás időhatárait még nem korlátozza olyan szűk körre, mint korunkban. Élénk

Az 1155 író életét és műveit feldolgozó *Memoria* az A – C közti részben 220 író, a *Nova Memoria* első kötete ugyanezen betűhatárok között 406 író, tehát a növekedés majdnem kétszeres.

fényt vet a társas cég jó külföldi kapcsolataira az az üzleti tartozásokat közlő *Summarischer Repartitions Extract aller Passivorum*, amelyet a társas viszony felbontásakor állítottak össze. Velencei, strassburgi, bécsi, göttingeni, pozsonyi, berlini stb. hitelező cégek szerepelnek a listán, egyik-másik igen tekintélyes összeggel.

A jegyzék anyaga nagyon vegyes. Nagy tudományos sorozatok mellett bőséggel találkozunk gyakorlati célokat szolgáló népszerűsítő művekkel. A szerzők betűrendjében találjuk meg azokat a nagyobb tárgycsoportokat, amelyeket az *Inhalt* felsorol. A szükségesség megjegyzéseket német nyelven teszi meg, mivel elsősorban az állandóbb könyvvásárló réteget jelentő német anyanyelvű hazai lakosok számára adták ki a bajor származású cégtulajdonosok. Mindenesetre dicsérendő teljesítmény a társasviszony első esztendejében ilyen terjedelmes és gazdag katalógus megjelentetése. Nagy kár, hogy a hirdetett könyvek mellől hiányzik az árjelzés. Az 1779-ben megjelent és ismert jegyzékük ezt a hiányt már pótolja. Viszont nagy haladást jelent, hogy — a LANDERER cég 1754-es könyvjegyzékével szemben — minden esetben közli a kiadás helyét és évét is.

Mint már említettem, a jegyzék anyagában minden képviselve van. Az egyházatyáktól a felvilágosodás divatos íróiig, a komoly tudományos kiadványoktól a népszerűsítő mezőgazdasági ipari művekig, a csiziótól a szakácskönyvig bőven találunk választékot. ABRAHAM a Sancta Clara 18, Franz NEUMAYR jezsuita író majdnem 50 művel szerepel. Tizenhétféle méhészeti, 11 féle szakácskönyvet sorol fel. A *Bullarium Magnum* nagy 20 kötetes folio-kiadása éppúgy megrendelhető, mint AUGUSTINUS 18 kötetes *Opera omnia*-ja. Tizenegy lapot töltenek meg az építészeti könyvek, 10 lapon sorolja fel a teatrális műveket. A *Lexica et Dictionaria varia, wie auch kleinere Wörterbücher* 9 lapot foglalnak el. A matematikus WOLFF 36 művel szerepel. Megtalálható a jegyzékben a *Vollständige Wappenbuch* (Nürnberg, 1734–1765. WEIGEL) vagy AQUINÓI TAMÁS műveinek 28 kötetes velencei (1745–1760) negyedréti kiadása. Érdekes a jegyzék csoportosítása. A *Geschichte und Romanen* gyűjtőcím alatt 16 lapnyi könyvanyagot ad. *Oekonomische Bücher, worunter zugleich die Polizey-, Cameral-, Finanz-, Handlungs- und Jagdwissenschaft, Fischerey, Rindvieh- und Pferdearzneykunst, Farbekunst etc., Bergwissenschaft etc. befindlich* cím alatt elég vegyes bazárt hirdet 18 lapon keresztül.

Kevés magyar könyvre akadunk. Ami van, az is inkább latin nyelvű. Ha magyar nyelvű könyvet hirdet, azt is ilyen formán: *Telemach in ungarischer Sprache*. 4. *Kaschau*, 770. vagy *Pazmani Sonn- und Feyertagspredigen. Ungarisch. Fol. Tyrnau*. 768.

A *Musikalische Bücher* csoportnál nem sorol fel címeket, hanem csak azokat a zenei kiadványcsoportokat közli, amelyeket szállítani tud. (267. l.) Érdekes utalásra találunk itt: „Von allen diesen angezeigten musikalischen Artikeln ist ein besonderer *musikalischer Catalogus mit beygesetzten billigen Preisen bey uns a parte zu haben*”. Tehát már előbb külön zeneműjegyzéket adott ki a cég, s erről bibliográfiánk mélyen hallgatnak. Csak saját kiadású jegyzék lehetett, mert nem valószínű, hogy valamelyik külföldi zeneműkiadótól kapta volna azt nagyobb példányszámban. Ennek ellene mond a „mit beygesetzten billigen Preisen” kitétel, amely csak magyar pénznemre vonatkozhatik. Egyébként is a magyar zenei irodalom korai propagálója a cég, mert ISOZ KÁLMÁN *Magyar kottagyűjtői szempontok* c. dolgozatában (Könyvtári Szemle, 1934. 2. sz., 2. l.) e társasceget említi meg mint az első pesti hangjegykiadót, amely már 1784-ben jelentkezett magyar zenei kiadvánnyal.

BERTÓK LAJOS

Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez A *Pécsi Közlöny* 1900. ápr. 26-i számában¹ SIPOS István kanonok és egyházjogász megemlékezést közölt a *Pécsi Auroráról*. Cikkébe vaskos tévedés is belecsúszott, mégpedig az, hogy szerinte ez az almanach „... még meg sem született, s már is meghalt.” Később még azt írja a *Pécsi Aurora* szerkesztőjéről, hogy BALOGH „... Résztvétlenség miatt az előkészítésnél tovább nem jutott.” Ettől a hibától eltekintve mégis hálával tartozhatunk SIPOSnak, mert rajta kívül más még újságcikknyi terjedelemben sem emlékezett meg erről a csak egyetlen egyszer megjelent évkönyvről. Imitt-amott található ugyan pár sornyi említés a *Pécsi Auroráról*, de azok legfeljebb rövid méltatásra szorítkoznak.

SIPOS cikkében megírja, hogy BALOGH élete végéig nagy gonddal őrizte az almanach számára beszerzett kéziratokat. Egyszer SIPOSnak is megmutatta őket. „Legnevesebb íróinktól voltak köztük dolgozatok. Megszerezni minden igyekezet mellett sem tudtam. Mindössze két levelet sikerült elkoldulnom, melyek Baloghra nézve kevésbé voltak értékesek. Engem ellenben nagyon is érdekeltek, mert kath. irodalmunknak két nevesebb művelőjétől valók: Pájer Antal és Tárkányi Béla levelei” — írja SIPOS, és ezután közli a két egri kispap-költőnek BALOGH Károlyhoz intézett levelét.

Ránk nézve ezúttal PÁJER Antal levele, irodalmi vonatkozásain kívül, az almanach megjelenésével foglalkozó része miatt fontos. A levélből kiderül, hogy BALOGH 1841 szeptemberére tervezte az évkönyv megjelentetését.² PÁJER helyesli az időpontot, meg is okolja, miért. Egyrészt ősszel, a nyári multságok után jobban elkelnek az almanachok, másrészt a *Pécsi Aurora* szeptemberi megjelenése nem esik egybe más zsebkönyvek megjelenésével, üzleti nyelven szólva, nem igen kell konkurenciára számítani.

PÁJER levele írásakor már ismert nevű költő volt. 19 éves korától, 1836-tól kezdve költeményei rendszeresen jelentek meg a különböző hírlapokban, folyóiratokban és évkönyvekben.³ Egy költeménye éppen a levél írásának évében, 1841-ben kapott dicséretet a Kisfaludy-Társaság pályázatán. A levélben említett három évkönyv közül kettőben is szerepel PÁJER ugyanebben az évben, a *Nemzeti Almanachban* és az *Emlényben*. Megjelenésükre vonatkozó tájékozottsága egyebek között innen is eredhet. BALOGHnak küldött hét verséből egyébként három meg is jelent a *Pécsi Aurorában*, a *Sorsjáték* (62—63. l.) c. költeménye és *A hang hatalma* (98—99. l.) s *A halálra váltó* (188—189. l.) c. két románc.

PÁJER levele így szól:⁴

„Tekintetes Ur! Becses sorait kaptam, 's mi csekélységemtől telik, édesörömet küldöm a' »Pécsi aurorába«. E' derék, új vállalatnak igen örülök, azért vegye érte az én 's barátim hő üdvözlését. Mi elszigetelve éldegélünk komor lakunkban a' világtól, 's itt minden multságunk, minden kedvtöltésünk, szóval minden világunk a' literatura' érdeke levén — ily meglepő tüneménynek lehetetlen nem örülnünk...

Felszólításomra M a k á r y ősz költőnk és Tárkányi Béla társam is minden biznnyal küldenek nem sokára versezeteket. Csak G a r a y-t és V a c h o t-tot is megnyerné még kegyed a' lyricusok közül; akkor versezetek nem fognak hiányzani. K u t h y r ó l felteszem, hogy dolgozik e célra, ha értesítve van.

Én most szám szerint hét darabot küldök, belbecse itélje meg Kegyed és aztán az olvasó közönség, mennyit nyom. Használja ezeket, ha lehet. Egy novellácskám van még készen, de most foglalatosságim nem engedik letisztáznom, hacsak később nem. Azonban még egy balladát bizonyosan fogok küldeni.

¹ 1—2. l.

² A cenzúrai kéziratot 1841. aug. 21-én nyújtotta be. L. Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 1227.

³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, 10. köt. 98. l.

⁴ SIPOS közlésének betű- és központosításhú másolata.

A' könyv' megjelenési ideje nekem nagyon tetszik, szeptemberben már a' nyári mulatságok' végével az őszi sáros napokra s z e l l e m i mulatságról gondoskodnak s ekkor csak kíváncsiságból is a „Pécsi aurorát” veszik. De különben is csak így nem fog a' többi zsebkönyvek megjelenésével össze ütközni; a »Nemzeti Almanach« most nem sokára, az »Emlény« pedig új évre jelenvén meg. A »Reményt« tudjuk, hogy mostanában hordták szét Kolozsvárról.

Nem mulaszthatom el kegyedet arra figyelmeztetni : hogy ha valamire különös szüksége lesz s csekélységemtől kitelhetik, kora értesítés után a legszívesebben betöltöm a hiányt, vagy hézagot. Például : ha egy kép mellé nem találhatni alkalmas textust, vagy cimdarábra volna szükség stb. stb. Kikérem azonban, hogy a tudósítás bérmentetlen levelen jöjjön ; a levél különben részint későn jár, részint elvesz. Aztán meg egyéb ok is van ...⁵

Ezek után magamat barátságába ajánltan, 's a' derék könyvárust, Veidinger⁶ urat, tisztelve maradok kegyednek Eger, 1841. Mart. 24-én igaz tisztelője Pajer Antal egri növ. pap.”

HERNÁDY FERENC

Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja. A könyv címlapja olyan, mint az ember arca, általa kapjuk első benyomásunkat a könyvről. Hiánya megnehezíti a könyv tudományos használatát, jegyzékbecfolgatását, keresését.

TOLDY Ferencnek van egy könyve, amely ebben a hiányban szenved. Bizonyára ez az oka annak, hogy a mű nem szerepel SZINNYEI *Magyar írók élete és munkái* c. gyűjteményében, sem egyéb könyvészeti munkában. Ez az oka annak is, hogy a könyvtárakban csak az ívjelző TOLDY *Anal. Monvm. I.* hiányos adattal van számontartva.

A címlap nem az idők mostohasága folytán veszett el, hanem nem is jelent meg. Pedig a szerző elkészítette, sőt a cím szavainak elosztását, nagyságát is maga rajzolta meg. TOLDY-nak a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött jegyzetei szerint a cím 1854-ben ez lett volna : *Analecta Monumentorum Hungariae Historica ecclesiastica et profana maxiam partem inedita*. (Az 1859. ápr. 7-i levél szerint *sacra et profana*.) Az 1862-ben készült végleges cím pedig a következő :

A N A L E C T A M O N V M E N T O R V M H V N G A R I A E
H I S T O R I C O R V M , L I T E R A R I O R V M M A X I M V M I N E D I T A

A szerzőt 1854-ben még szerényen csak így jelezte volna : Studio et opera D. Francisci Toldy Bibliothecae Univers. Pesthiensis Praefecti. Az 1862-es fogalmazványban már barokkosan felsorolja összes címeit :

COLLEGIT, RECENSUIT, EDIDIT F R A N C I S C V S T O L D Y,

PHIL. ET MED. DR., REG. SCIENT. VNIVERSITATIS HVNG. BIBLIOTHECAE PRAEFECTVS ET LITERARVM HVNG. PROF. PVBL. ORD., ACADEMIAE SCIENT. HVNG. MEMBRVM ORD., CAESAREAE SC. ACAD. QVAE VINDOBONAE EST, SOCIETATVM REG. HVNG. NATVRAE SCRVTAT., PHYSICO-MED. DREDENSIS,

⁵ PÁJER itt a szeminárium előjáróira gondol, mint az TÁRKÁNYI leveléből világosabban tűnik ki. A szeminárium vezetői talán nem jó szemmel nézték PÁJERék sűrű, esetleg szerelmi levelezését. Maradtak fenn olyan versüknek is kéziratai, amelyek nem éppen hivatásukhoz illő magatartást árulnak el.

⁶ VEIDINGER, helyesen WEIDINGER Alajos pécsi könyvkereskedő finanszírozta BALOGH vállalkozását, a *Pécsi Aurorát*.

PHILOS. MED. HERBIPOL., GEORG. HISTOR. CIBINIENSIS ETC. SODALIS,
INSTITVTI ELEG. ART. HVNG. PROPRAESES.

(Dredensis valószínűleg Dresdensis helyett. Herbipolis : Würzburg. A címlap csupa nagybetűvel készült volna, s az U helyett mindenütt V-vel.)

Tomvs Primvs-nak jelzi a kötetet, de második nem jelent meg.

Egyéb adatok : Pesthini Typis exscript et venundat Gustavus Emich, Acad. Hung. typographus. M.DCCC. LXII.

Kiadási évnek talán helyesebb 1860, mert 1859. jan. 3-án azt írja róla, hogy a hét elején az *Analecták* I. kötetét sajtó alá adta. 1860. ápr. végén megvolt a fele, a többi is ebben az évben elkészülhetett, s talán a bevezető részeket akarta pótolni 1862-ben.

A címlapon kívül ui. hiányzik a bevezetés, ajánlás, tartalomjegyzék. Az ajánlás kéziratban megvan. A bevezetéből is pár sor, de abbamarad éppen ott, ahol a kötetben közölt emlékeket akarta egyenként ismertetni.

Maga a mű értékes forráskiadvány. 19 íven, ill. 314 lapon 12, ill. 13 hazánkat érdeklő, túlnyomórészt kiadatlan történeti emléket közöl. Mindezeket szerencsés kézzel irodalmi és történelmi kutatásai közben fedezte fel vagy jutott nyomukra. Amihez közvetlenül hozzáfért, azt lemásolta, másoknak nyomát 1859. ápr. 7-i levele szerint Rómaig Párisig, Krakkóig követte, s másolataikat megszerezte.

Érdekes fényt vet az akkori kiadási viszonyokra, TOLDY életkörülményeire és egyben szerénységére TOLDY-nak 1858. okt. 25-én BARTFAY Józsefhez, RUDICS József Báró titkárához írt levele :

„Kedves Barátom, A miről utolsó együttlétünkör szözlöttünk, írva is emlékeztetbe kívántam hozni. Láttad históriai Analectáim szerkesztett két kötetét. Ide csatolom tartalmukat, hogy ha lehetségét gondolnád még annak, a mi nekem oly buzgó ohajtásom, azt a maga helyén használhasd. Abból csak félig látható, mily beces kincsek azok, miket évek óta sok utána-járással, gonddal, fáradsággal, költséggel hazai történelmünk érdekében összeszerelgettem. Sok adat van azonban elszórva, mik nem csak a polg. és egyházi, hanem a kulturai történetet is gazdagítják, s egy és más kor tükrének kiegészítésére derekasán szolgálnak : köztük olyak is, melyekért vaj mennyit adott volna Horvát István, midőn Nagy Lajos és Mátyás védelmét írta! De kútfők kiadására mai nap mely kiadó vállalkozik? Az ilyenek vevő közönsége kicsiny, bár érdekek nem egy évre, hanem mindenkorra szöl. Az akademia átvenné, de csak több év múlva, miután Monumentái számára már vagy 8 kötetnyit elfogadott, melyek ezt a prior tempore potior iure elv szerint természetesen megelőzik. Rámnézve pedig nem csak könyvtárnoki állásomnál fogva kíváncs, hogy mielőbb ily, a külföldre is kiható munkával léphessek elő, hanem azon súlyos évnél fogva is, melyet most élek le. Tudod, Irmát most adtam férjhez, Idát most fogom : képzeldhet mennyi teher rám nézve! Ha Maecenást kapnék, ki most egy kötet költségét viselné, s midőn ez készen lessz, a másodikát, úgy a kijött munka tiszta jövedelmével, mely első évben még is egy kis összeget tenne, nagyon könnyíthetnék magamon. A Te Báród nemcsak tehetős, hanem barátja is a tudománynak. Mutasd elő, de ne nevenben, Ő Msgának a munka vázlatát ; s ha figyelmét kiérdemli s ha valóban úgy látod, hogy nem nehezelt amiért százféle gandom és munkám közt elmulasztottam beces ajándékát megköszönni, s ha hiszed hogy kérésimmal terhére nem vagyok, akkor bátorkodnám egyenesen hozzá folyamodni és kérni, hogy Analectáimat Ő Msgának ajánlhassam. Írj, édes barátom, őszintén, még azon esetben is, ha válaszd nem vigasztaló, hogy magamat legalább hiú reményekkel ne kecsegtessem. Négy esztendeje, hogy ide oda nézek, hol lehetne pártfogóra szert tenni? de azon idők, midőn a magas aristocratia az ily áldozatokban némi, és méltó, büszkeséget helyeztetett, mintha elmúltak volna! A Te főnöködnél tán nem kopogtatok hiába.

Ha a Mélt. Bároné már haza érkezett, jelentsd kézsókomat. Téged öllelek szíves barátsággal. Isten Veled

Pest okt. 28. 58.

Őszinte barátod T. F.”

(Fogalmazványból)

A kedvező válasz után, 1859. április 7-én közvetlen RUDICSNAK írt, aki április 11-én elfogadta az ajánlást, s megígérte, hogy az első kötet költségét, 400 ezüst forintot, májusban elküldi. TOLDY június 3-án írt köszönő sorokat. Ebben közölte, hogy műve az Akadémia útján csak nagyon későn jelenhetett volna meg, mert az akadémiai *Monumenta* gyűjteménye már a 21. kötetig van szerkesztve, de csak 7 kötet jelent meg. Műve megjelenésének azért is örül, mert ezzel képes lesz külföldi összeköttetéseinek is nyomtatókat adni.

Mindkét kötet 19 ívre volt tervezve. Az első kötet eredeti tervéből elhagyott egy közleményt, hozzáadott négyet. A II. kötet tartalma a következő lett volna :

- I. *Gregorii de Gyöngyös Vitae fratrum heremitarum S. Pauli* 1526. (Ined.)
- II. *Nic. Istvánfi Elogium Nic. Oláhi* (Ineditum.)
- III. *Jo. Telegdi Rudimenta priscae hunnorum linguae.* (Ex MS.)
- IV. *Steph. Telekessi Pharos Hung.* 1676—90. (Ineditum.)

Talán ide csatolta volna az I. kötetből kiamaradt emléket : *Philippi Callimachi Vita Gregorii de Sanok.* (In Polonia mendose editum, nostris plane ignotum.) Termékeny kutatói munkájának bizonyossága, hogy az 1863. április 13-i följegyzés szerint a föntiekből a II. kötetre csak az első maradt volna — utolsónak —, s kilenc más adalékot helyezett volna elébe.

TOLDY *Analecta* II. kötetének tervezett tartalma a szerzőnek 1863. április 13-i följegyzése szerint :

1. *De origine regni Hunnorum.*
2. *Succincta narratio de regibus Hung. post recepta . . .* (I. a Breve Chron. ab A. 200—1496).
3. *Vita S. Elisabethae.*
4. *Ecloga de morte Andreae R. Sic.*
5. *Stemma Regum H. a Carolo Rob.*
6. *Relatio ad Ed. IV. de adventu trium militum Hung.*
7. *Ordnung zu Ofen wider die Türken 1401.*
8. *II. Ulászló házassága.*
9. *Justinii Oratio . . . 1510.*
10. *Gr. Gyöngyösi Vitae Paulin.*

Hogy a készséges pártfogó ellenére miért maradt el nemcsak a második kötet kiadása, hanem az első kötet befejezése is, azt a meglevő levelekből nem tudtam megállapítani.

HOLOVICS FLÓRIÁN

FIGYELŐ

A fűzés nélküli kötés. Fűzés nélküli ragasztókötésnek nevezzük a hajtogatott vagy egyes lapoknak alkalmas ragasztóanyag felhasználásával tömbökké vagy könyvtestekké történő egyesítését közismert fűzőeszközök, mint drót és cérna használata nélkül.¹ Külföldön már számos országban megvalósították nagyüzemi alkalmazását. A szakirodalom világszerte napirenden tartja a kérdést. Időszerű tehát, ha a hazai könyvtárosi közvéleményt tájékoztatjuk kialakulásáról, jelenlegi állásáról, fejlődési lehetőségeiről és jelentőségéről.

A fűzés nélküli ragasztókötés kialakulásának gyökerei a múlt század közepéig nyúlnak vissza. Angliában 1856-ban folytak az első kísérletek az ún. „kaucsuk-kötés” megvalósítására. A kötésre váró könyvek íveit hajtogatásuk után mind a négy oldalukon körülvágták. Az egyes lapokból álló könyvtestet ezután a gerincnél fekete kaucsukennyvvel bekenték. A kísérlet a ragasztóanyag elégtelensége miatt nem sikerült. A kötetek rövid használat után széteestek.²

Néhány évtizeddel később Németországban BAUMFALK Herman essen (Ostfriesland) könyvkötőmester kísérletezett a fűzésnélküli eljárással.³ „Találmányát” első ízben 1868-ban szabadalmaztatta. RHEIN szerint⁴ kidolgozott találmányát 1900-ban Leipzigben jelentette be.

BAUMFALK a könyvkötésnél a legtöbb időt igénybe vevő kézfűzést akarta eljárásával egyszerűsíteni. E célból a könyv hátát reszelővel megmunkálta, — „felborzolta”. A könyv hátába 5–6 helyen barázdákat fűrészelt, ezeket jól beenyvezte, majd a vágatokba fűzőzsinórt fűzött. Találmánya közel állt az angol kaucsuk-megoldáshoz. A ragasztóanyag rugalmasságát glicerinnel hozzáadásával kívánta biztosítani. Ezek az ún. „Zeitungsbande”-k alapjukban véve tehát kötötté összeállított (kollacionált) félívekből vagy egyes lapokból álltak. Ez a kötési módszer sok tekintetben bevált. Ma is alkalmazzák, különösen ritkán használt anyag olcsó kötéséhez.

SCHRÖDER német könyvkötőmester (Oppeln) 1908-ban jelentett be hasonló szabadalmat. A könyvtest egyes lapjait az általa szerkesztett különleges varrógéppel először

¹ HARTMANN, W.: *Das Klebebinden und der Buchbinder*. Papier und Druck. 1952. I. évf. 4. sz. (Buchbinderei u. Papierverarbeitung.) 53–55. l.

² RHEIN Adolf: *Das Buchbinderbuch*. Halle (Saale), 1954. VEB Wilhelm Knapp Verl. 401. l.

³ Működésére és a fűzésnélküli kötés kialakulására vonatkozólag részletesebb tájékoztatást ad: BOHSE, Hans-ECKARDT, Hans-WEYL, Paul: *Die industrielle Buchbinderei. Fertigungstechnik und Maschinenkunde*. Leipzig, 1955. Fachbuchverlag 279 l. — FRÖDE, Otto: *Die Handbuchbinderei. Arbeitsverfahren, Werkzeuge und Werkstoffe*. Leipzig, 1953. Fachbuchverlag 211 l. — SCHIRMANN, Adolf Hanns: *Das Heften der Bücher — die Heftarten des Buchbinders und die Heftungungsverfahren*. Der Druckspiegel, 1950. ápr. 153–157. l.

⁴ I. m. 92. l.

a ragasztásra váró résznél összevarrta, majd présbe helyezte, végül pedig ragasztotta. SCHRÖDER találmánya sem járt eredménnyel. Az enyv ragasztóereje gyengének bizonyult.

A századforduló utáni években az Amerikai Egyesült Államokban is folytak hasonló kísérletek. Az amerikai könyvkötőipart az a törekvés vezette, hogy a könyvkötési folyamatokat minél inkább automatizálja. Az amerikai gépekkel azonban szinte egy időben készültek el a német és a svájci nagy könyvkötőüzemek új gépei. A gép-tervezés és gyártás különösen akkor lendült fel, midőn a harmincas években a műanyagragasztók terén világszerte sikeres eredményeket értek el a vegyészek.⁵

Szinte egymással versengve alakultak ki a fűzés nélküli ragasztókötés különböző típusai: a szabad, egyes lapokból álló könyv, továbbá az ún. „negyedíves” eljárás, midőn egyetlen hajtásból álló íveket ragasztottak össze a gerincnél. Kialakult a teljes ívek módszere is. (A könyvet ugyanúgy kipréselik, mint a fűzéses eljárásnál, de a hajtogatott, kész íveket perforálják, e perforációkon keresztül hatol be a szintetikus enyv egészen a belső ívrészekig.)

A „felrakó” eljárás esetében a préselési folyamat alatt gépi közreműködéssel gyorsan száradó, termoplasztikus, szintetikus enyvet kentek az ívek hajtogatási vonalai mentén. Az ívek összeállásakor, préselés alkalmából hő hatására a szintetikus ragasztócsíkok meglágyultak, miáltal a szomszédos negyedívek összeragadtak. Ezt a hatást ki lehet váltani nagyfrekvenciájú árammal is.

A gépesítés során elektromos „rázó-asztalokat” is készítettek, melyek az egyes lapokat gondosan összerázták.

A különböző eljárások (LUWI-, BALANDIN-, MASSO-, LUMBECK-féle fűzés nélküli kötésmód stb.) versengése ma is tart.

Hazánkban a Franklin-nyomdában alkalmazták 1953-ban újítként a fűzés nélküli könyvkötést.⁶ Az újtás, amely már ismert külföldi eljárások hazai alkalmazása, az összehordott és kollacionált íveket, illetve könyvtömböt bepréseli és a gerincen 2–4 cm távolságban 2–3 mm mélyen az ívhajtásra merőlegesen befűrészel, majd a gerincet különleges enyvvvel bekeni. A fűrészelt és enyvezett résekbe bolyhos pamut-szálat vagy papírszíneget húznak, hogy a szál a résekbe jól befeküdjék. Az így felszerelt gerincet ezután ismét megkenik a különleges ragasztóval, és a hüvelyt felragasztják a könyvhátra.

Amerikában tértek át először fűzés nélküli könyvekkel a tömegtermelésre. Az amerikai módszerek a régebbiektől alapjukban abban különböztek, hogy először használták fel erre a célra a műgyantaenyveket.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a „konzervatív” (állati vagy növényi eredetű) enyvek nem felelnek meg fűzés nélküli könyvkötésre. A kísérletezők tisztában voltak azzal, hogy nem elégséges a papírfélék „borzolása” a könyv gerincénél. A sikeres ragasztáshoz lehetőleg hosszúrostú papírt kell alkalmazni. Olyan ragasztószert kellett tehát feltalálni, amely újszerű, rugalmas, nagy szakítószilárdságú; amely valóban alkalmas arra, hogy szorosan összekösse az egyes papírlapokat, amely a papíryanag legjobb tulajdonságait nem kűszöböli ki, s a könyv minőségét nem rontja, hanem emeli.

Kísérleteztek gumienyvvvel – kaucsuk-gumitejjel – is (latexkészítmények), de a kötések élettartama nem bizonyult hosszúnak. A kaucsuktejjel ragasztott könyvek rövid idő után szétesetek. A kezdeti ragasztóanyag tehát nem felelt meg.

⁵ Vö. BOHSE – ECKARDT – WEYL: i. m. 215. l.

⁶ *Fűzés nélküli könyvkötés. Kocsis Vilmos és Dékány András újtása. Franklin-nyomda.* (Hír az „Újítók Lapja” 1953. évi 13. sz.-ban, 28. l. Az újtást a III. Országos Újítókiállításon bemutatták.)

A szintetikus, műgyantaenyv elkészítésénél tekintetbe kellett a feltalálóknak venniük, hogy mind a hidegrugalmasság, mind a hőállóság korszerű követelményeinek meg kell felelnie. Kétségtelen, hogy a fűzés nélküli könyvkötésnél csak olyan műgyantaenyvet szabad felhasználni, amely nyáron még 50 °C-nál vagy ennél magasabb hőmérsékletnél sem puhul meg, télen pedig hidegen rugalmas marad, vagyis –20 °C-nál sem törik. A kísérletek során egyes műgyantaenyvek ugyan hőállóaknak bizonyultak, de a könyv szétnyitásakor már gyenge fagynál szétrepedeztek, mint az üveg. Ez a jelenség megszűnt, ha a hidegből a könyvet meleg helyiségbe vitték, s ott átmelegítették.

Külön gondot okozott az új, szintetikus, műgyantaenyvek gyors besűrűsödése a kötési munkáknál, valamint a munkaeszközök tisztántartása, az új enyv tűzveszélyessége, az oldószerek gyors párolgása és végül maga az enyvezés során keletkezett pára, amely köhögési ingert okozott.

A sok nehézség ellenére is a műgyantaenyvek térhódítása egyre jelentékenyebbé vált, különösen Németországban, a harmincas évek közepe táján. Amerikában a második világháború vége felé a könyvkötőipar nehézségekkel küzdött az állati és növényi enyvanyagok beszerzése terén. Új és egyre újabb szintetikus ragasztóanyagokkal kísérleteztek, melyek során alkalmazták első ízben könyvkötési célokra a *polyvinylacetátot* (PVA). Ez a műanyag a kísérletek során megállta a helyét, megfelelt a várakozásnak. Nem „pótanyag”, hanem egészen újszerű ragasztóanyag. „Végre megtalálták a könyvkötéshez szükséges eszményi ragasztószert” — írja Rossi⁷. A polyvinylacetát mind diszperziós,⁸ mind szilárd halmazállapotban kiállta a próbát: forradalmasította a könyvkötészet eddig szokásos munkáit.

A polyvinylacetát ti. hőre lágyuló (termoplasztikus) ragasztó, amely éppen ezért kivételesen nagy hőképlékenységgel (plaszticitással). Igen nagy a tapadóképesége. Víznyelő, illetve nedvességet felvevő képessége (hidroszkópikussága) viszont kicsiny. Nem „öregszik”, nincs meg benne az eddig ismert enyvek merevsége, kristályosodásra való hajlandósága.

A polyvinylacetát mellett számos más korszerű műanyaganyagvet sorol fel a szakirodalom.⁹ Ilyen a „Buna-Igetex”, „Dartex 75”, „Planatol BB” és „ZZ” (ez utóbbi 40 °C hidegig és 100 °C melegig rugalmas marad, előállítására gyári titok, a gyár külön gépet, az ún. „Flexibu-Automat”-ot bocsátja a ragasztószert megvásárlók rendelkezésére). Ismert műanyaganyagvet még a „Dekalin CBB”, a „Collatex J 2127”, „J 2129”, „J 2284”, „J 2301 X”, a „Vinalit L”, az „Akril-gyanta” (Akronal, Plexigum). Ismertek továbbá a nitroenyvek, a klórkaucsuk, „Vinnepas”, „Movilith” (polyvinylacetát — PVA) alapú ragasztóanyagok, a különböző PVC (polyvinylklorid) paszták („Igelit”), valamint a polyamid és a szilikon-anyagok. Ezeket az új műanyaganyagveteket a gyárak nemcsak oldott állapotban, hanem enyvemulzió és ragasztóanyag-folia alakjában bocsátják a könyvkötőipar rendelkezésére.

Az új, megfelelő ragasztóanyagok egész sora most már minden bizonnyal lehetővé teszi a fűzés nélküli ragasztókötés további, még gyorsabb fejlődését. Az újszerű kötési mód tartóssága és minősége azonban nagymértékben függ a vonatkozó technológia szakszerű alkalmazásától is.

⁷ Rossi, C.: *Acetato di polivinile solido e in dispersione come collante in legatoria e cartotecnica*. Materie Plastiche, 1955. Sett. No. 9. 745–748. l.

⁸ NB. Diszperzió = szilárd anyagnak folyadékban való eloszlása; emulzió = folyadék eloszlása folyadékban.

⁹ Vö. RHEIN: i. m. 379. l., továbbá HARTMANN, W. — HERTHA H.: — EYSHOLD J. W.: *Fachrechnen für Buchbinder*. Leipzig, 1953. Fachbuchverl. 177. l., valamint, FRÖDE: i. m. 51. l., végül HARTMANN, W.: *Perfol als Schutzüberzug für Drucke und Bücher*. Papier und Druck. 1955. Aug. 4. Nr. 8. 122–125. l.) (Ismeretést közöl erről a Der Bibliothekar is, 1955. Nr. 8. 492–493. l.)

A fűzés nélküli könyvkötés terén M. G. PATAK szerint¹⁰ az alábbi fontosabb eljárások a közismertebbek:

1. Az egyhajtásos ívrészeket a gerinc oldalán széthúzzák, szintetikus enyvvel bekenik és újból összeütik.

2. A szokásos módon hajtogatott ívekből álló könyvtesteket présbe teszik, a gerincoldalon megvágják, fellazítják a lapéleket, beenyvezik, majd szalagszerű szövetanyaggal bevonják.

3. Nyomás közben az ívek gerincrészt szalagszerűen műanyaggal bevonják, magasfeszültségű áram hatására ez a műanyag erősen ragasztóképesse válik, cérna, illetve drótfűzés helyett ily módon rögzítik egymáshoz az íveket.

4. A könyvtest megenyvezésénél nemcsak az ívhajlás élét enyvezik be, hanem az összehajtott ívek gerincoldalába vágott vajat mélyedését is. Mindegyik kivágás az előző ív kivágásával kapcsolódik. A könyvgerinc olyan, mintha csuklórögzítésű lenne.

5. A könyvtest különálló három vagy négy hajtásívből áll, melyek rögzítése úgy történik, hogy a gerincen különféle kivágást, lyukasztást stb. végeznek és vastagon beenyveznek.

Mindezeknél az eljárásoknál egyedüli ragasztóanyagként a szintetikus enyvréteg szerepel. Ennek kell pótolnia tartósan és megbízható módon a fűző és ragasztó anyagot.

A fűzés nélküli ragasztókötés terén szerzett szovjet tapasztalatokat az Ukrán Nyomdaipari Kutató Intézet Laboratóriumában végzett kutatások alapján tették közzé.¹¹

Kisterjedelmű művek esetében a gerincen műanyaghátlemezt alkalmaztak, mely a könyvtestet 2 mm mélységig mechanikusan összehúzta, ezért a megvágott könyvtestet fémkeretbe szorították. Ezt követte a gerinc beenyvezése, majd a borítószalag felragasztása, a gerincoldal felől 2 mm mélyen „bígélés” következett, majd a gerincnek a műanyagenyvvel való bevonása. Ennél az eljárásnál az enyv másodrendű szerepet játszik, és arra szolgál, hogy az egyes ívrészeket összetartsa, és a „borítóvásznat” megragassza. A könyv tartósságát a könyvtestnek a műanyag hátlemezzel történő összenyomása biztosítja.

A másik szovjet eljárás esetén a 3 és 4 hajtásos ívek összehordása után a könyvtest gerincoldali megvágása következik. A könyvtest gerincvastagságának megfelelően a könyv gerincébe ferde vágatokat kell bevágni 3 mm mélységben és 60°-os szögben, egymástól 25 mm távolságban. E ferde vágatok megnagyobbítják a ragasztandó felületet és lehetővé teszik a gerincvágatok beenyvezése után a bevágásokba behúzott fonal megragadását. A vágatok elsimítása után a gerincet újból enyvezni kell. Ezt követi a borítószalag felragasztása, majd a préselés és a könyvtest alsó, felső és előoldali vágása után a gömbölyítés, majd a beakasztás.

A szovjet kutatók a kísérletek során megállapították, hogy *szakítással* szemben a próbakönyvtartóssága ragasztókötés esetében 59,3 kg volt, vagyis a könyv méretét figyelembevéve 2,8 kg esett 1 hosszcentiméterre, viszont a cérnafűzésű könyvé csak 42,7 kg volt, vagyis 2 kg jutott 1 hosszcentiméterre.

A könyvtest *sokszoros kinyitással szembeni tartósságát* az Ukrán Nyomdaipari Kutató Intézet különleges gépekkel vizsgálta meg. A könyvtestek lapjait és íveit présbe erősítve 164°-ban ide-oda hajlították. A vizsgálat azt bizonyította, hogy a fűzés nélküli könyvtestek minden esetben sokkal tartósabbak és ellenállóbbak, mint a cérnafűzésűek. Az ívrészek vagy egyes lapok többszöri hajlításánál a könyvtest tartóssága természetesen nemcsak a szintetikus enyv tulajdonságaitól, hanem a papírost

¹⁰ *O besvojnóm szkreplenije knizsnovo bloka.* Poligraficeszkoe Proizvodstvo. 1954. 5. sz. 15–17. l.

¹¹ *Uo.*

alkotó elemi rostok molekuláris és fizikai szerkezetétől is függ. A hajlító erő ui. főképpen a hajlítás vonalába eső rostokat érinti.

A fűzés nélküli ragasztókötések terén a gépesítési eljárásokat ma már megoldottnak lehet tekinteni.¹²

A gépek teljesítőképessége meglepő. Polyvinylacetát (PVA) alkalmazása esetén az EHLERMANN-féle gépen diszperziós polyvinylacetátos ragasztóenyvvel 2000 kötet óránként, szilárd polyvinylacetát oldatával, különleges automatagépeken 6000 kötet kötést értek el óránként. Tömeggycsökkentés esetén, általában a munkaerő 80%-át lehet megtakarítani korszerű gépesítéssel.¹³ A „Polygraph”-on 4 munkaerő 1200 kötetet, a „Flexibach-Termoplastik Binder „E” Modell”-en viszont 2100 kötetet kötött be egy óra alatt.

Ma már kétségtelen, hogy a könyvkötés fejlődése a tömegkönyvkiadás terén a fűzés nélküli ragasztókötés felé halad, bár *végleges módszerekről* ma még nem beszélhetünk. Alkalmazása igen nagy gazdasági előnyökkel jár, nagy példányszám esetén igen olcsó. A műanyag ragasztóenyvek egyre tökéletesebbé válása viszi egyre inkább előre a kérdést. Nem véletlenül állapítja meg WIESE, hogy a tömegkönyvkiadás terén a fűzés nélküli ragasztókötés „az idők folyamán uralkodó rangot fog elérni a könyvkötészetben”.¹⁴

A könyvkötés fejlődése azonban feltehetőleg nem áll meg a fűzés nélküli ragasztókötésnél sem. CLAY jegyzi meg egyik tanulmányában,¹⁵ hogy a legnagyobb jelentőségű munkaegyszerűsítő vívmány az lesz a könyvkötészet terén, ha az előzetesen összeállított könyvtestet egyetlen művelettel a tömbben a gerincnél először péppé, majd homogén masszává válósággal „összehegesztjük”.

TOMBOR TIBOR

A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása. A könyvtárosképzés a könyvtárügy egyik sarkalatos pontja. A könyvtárakhoz fűzött célok megvalósulása javarészt magán a könyvtáron fordul meg. A legkitűnőbbben átgondolt könyvtári rendszer is összeroskad, ha a könyvtáros ennek a rendszernek gyakorlati keresztülvitelére nem készült fel. A fogyatékos könyvtári rendszer hibáit viszont jó könyvtáros enyhítheti. A gazdagon javadalmazott könyvtár a kontár könyvtáros képzettségének hiánya miatt működési zavarokkal küzdhet; az anyagi eszközökkel kevésbé ellátott könyvtár pedig aránytalanul nagyobb sikereket érhet el, ha személyzete képzettség és egyéb kellékek tekintetében magas színvonalra emelkedik.

A könyvtárosképzés kérdése ütközőpont is. Milyen eszméket hordozzon az új könyvtáros, milyen célokat kövessen, mire készüljön fel leginkább: olyan kérdések, amelyekben a múlt és a jövő találkozik és méri össze erőit. Ezen a ponton az ellentétek feszültségét, az eszmei erők harcát, a lendítő és fékező tényezők hatását a kortárs köz-

¹² Nevezetesebb géptípusok: a német „F 32 Kh Polygraph” és az „F 26 nK Polygraph” (Buchbindemaschinenwerk Polygraph); a „Forbes Parkhill” (Denver, USA, Colorado) a „Plana-Flexibu” automaták, a „Flexibach-Termoplastik-Binder, Modell „S”, Modell „E”, a „Lumbeck-Ehlmann”, „Ehlmann-Quick III”, az „Ehlmann-Rota” gépek stb.

¹³ SCHMEDEWIND, H.: *Neue Arbeitsmethoden zur wirtschaftlichen Massenherstellung von Bücher. Papier und Druck.* (Buchbinderei und Papierverarbeitung). 1953. 12. sz. 177–179. l., valamint BOHSE-ECKARDT-WEYL: *i. m.* 217–222. l.

¹⁴ WIESE, Fritz: *Der Bucheinband. Eine Arbeitskunde mit Werkzeugzeichnungen.* Dritte, erweiterte Auflage. Stuttgart, 1953. M. Hettler Verl. 408. l.

¹⁵ CLAY R.: *Problems in Bookbinding. Developments in Machinery and Methods.* The Jobbing Printer, 1953. máj. 5. sz. 18–20. l.

vetlenül is megfigyelheti. Az erők időleges kiegyenlítődésének pillanatnyi eredményeit pedig összefüggően, mintegy a kérdés keresztmetszetében, a vonatkozó jogszabályalkotás anyagán tanulmányozhatjuk. Valahányszor ugyanis az ellentétes erők mérkőzésében időleges nyugalom áll be, az eredményeket rendszerint jogszabályokban rögzítik.

Az így alkotott jogszabályokban a fejlődés egy-egy szakaszát szemlélhetjük, és azokból, valamint indoklásukból és kommentáraikból mint mozaikdarabokból összeállíthatjuk a fejlődés menetét. Ekként tárult fel előttünk a baráti államok könyvtárügyi jogszabályainak gyűjtése és rendezése során a csehszlovák könyvtárosképzés egész múltja és jelene. Ez a mozaikszerű kép érdekes, és a mi nézőpontunkból annyira tanulságos, hogy hasznosnak látszik, ha főbb vonásait vázlatos összefoglalásban bemutatjuk.

Csehszlovákiában a könyvtárosok szakképzése a köztársaság önálló állami létének kezdetéig nyúlik vissza. Az első ilyen irányú tanfolyamot 1918 decemberében, tehát az újszülött állam életének első heteiben tartották. Tárgyköre: bibliológia és könyvkiválogatás, a könyvtárak története, a könyvnyomtatás története, könyvkötés, osztályozás, katalogizálás, könyvtári ügyintézés, a könyvtárak berendezése és felszerelése, kölcsönzés, különleges könyvtárak. Az előadásokat bemutatásokkal egészítették ki. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területén ez volt az első ilyen irányú szaktanfolyam. Ezt a tanfolyamot bővített tárgykörrel 1919 áprilisában és májusában újabb tanfolyam követte. A két tanfolyam az állandó könyvtárosiskola megszervezésének előfutára volt.

Az állami könyvtárosiskola jogi alapjait az 1919. évi községi könyvtári törvényben (430/19 Sb) találjuk meg. E törvény szerint a 10 000 lakost szolgáló könyvtár könyvtárosától középiskolai végzettséget és szabályszerű egyéves szaktanulmányok után kiállott könyvtárosi államvizsgát, — a 2–10 000 lakos kiszolgálására rendelt könyvtárban pedig polgári iskolai végzettséget és a megfelelő szaktanfolyam után tett államvizsgát kívántak meg. Az állami könyvtárosiskolát az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 64 538/1919. számú rendeletével szervezte meg. Az iskola 1920 szeptemberében nyílt meg, s népkönyvtári és tudományos könyvtárosokat képezett ki. Az államvizsgáról szóló bizonyítvány a népkönyvtárban képesítő, a tudományos könyvtárban pedig támogató jellegű kellék volt. A népkönyvtárosnak öt, a tudományos könyvtárosnak pedig további négy tárgyból kellett vizsgáznia. Valamennyi vizsgatárgy a könyvtári szakismeretek körébe vágott, és elsősorban a technikai képzés célját szolgálta. Az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 6546/1921. számú rendeletével a következő évben német népkönyvtárosi iskolát állítottak fel. Ennek tananyaga a népkönyvtárral szemben akkor támasztott követelményekhez még jobban alkalmazkodott. A két iskola szervezete és tananyaga a hasonló amerikai szakiskolákéra emlékeztetett. Az állami könyvtárosi iskolák 1925-ben ideiglenesen megszűntek.

1927-ben a prágai Károly Egyetem bölcsészettudományi karán szerveztek könyvtárosi tanfolyamot. Az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 78 857/1927. számú rendelete szerint a tanfolyamon tudományos és adminisztratív könyvtárak könyvtárosait képezik ki. A tanulmányi idő két évre terjed; tananyaga pedig elsősorban bibliológiai és történeti irányú. A Károly Egyetemen ez a tanfolyam egészen a német megszállásig működött. A könyvtárosképzés ügye ilyenképpen kettős vágányra került. Ez a kettősség az első köztársaság idején a szakkörökből elkeseredett vitákat váltott ki.

Az ideiglenesen szünetelő könyvtárosiskola 1928-ban újból megindult. Szervezete és tananyaga lényegesen módosult (az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter 65 311/1928. és 93 878/1930. számú rendelete). Az oktatás elsősorban a könyvtártechnikai ismeretek elsajátítására irányult, de a tananyagban lélektani és községi közigazgatási ismereteket is találunk. Az iskolának ez a szervezete és tananyaga lényegében változatlanul megmaradt 1943-ig. Ekkor valósult meg a régen sürgetett és érlelt iskolareform (V-0-3-325

1943. sz. r.). A reform lényege, hogy az addig egyéves tanulmányi időt két évre emelték, az oktatást pedig könyvtári gyakorlattal is bővítették. Az iskola átszervezése során a német szakiskolák rendszerét tartották szem előtt.

A felszabadulás után a könyvtárosi szakiskolát újból felállították. Az iskola- és művelődésügyi miniszter B-165 193/1945. számú rendelete értelmében az iskola új tananyaga a régi könyvtárosi iskola és az egyetemi könyvtárosi tanfolyam anyagát egyesítette; kötelezővé vált az orosz és angol nyelv tanulása, valamint a különféle könyvtárakban folytatandó gyakorlat; bevezettek néhány ideológiai vonatkozású új tárgyat is, amelyek az iskola jellegét a szovjet könyvtárosi iskolához vitték közelebb. Az utóbbi mozzanat a fejlődés nézőpontjából azért is jelentős, mert a képzés eddigi irányával szemben fordulatot jelent. Addig elsősorban szakembereket neveltek, de szélesebb látókört, politikai alapot a könyvtárosoknak nem nyújtottak. Ebben az irányban az első lépés az ideológiai tárgyak beiktatása.

Az új iskolában három tagozat működött: a kétéves tagozat, amely könyvtárosi fogalmazói és adminisztratív szolgálatra, az egyéves tagozat, amely a könyvtári segéd-szolgálatra képesített, és az a tagozat, amelyen a könyvtárosok a szükséghez képest különleges könyvtári szolgálatra készültek fel.

A szakiskola felállításával párhuzamosan a Károly Egyetem bölcsészettudományi karán a régi tantervek alapján 1945-ben újra megnyitották a könyvtárosi tanfolyamot. A szakképzés sokat kárhozottatott kettőssége tehát egyelőre megmaradt. Nem változott a helyzet az egyetemen sem: a bölcsészettudományi karon a könyvtártudományt csak mellékesen, mintegy a történeti tudományok segédtudományaként kezelték.

A 2-10 000 lakosú helységek könyvtárosait 1920 és 1946 között rövid tanfolyamokon képezték. E tanfolyamok szervezetét és tananyagát az iskola- és népművelésügyi miniszter 76 186/1923. és 706/01/1925. számú rendeleteivel állapította meg. Rövid elvi és történeti bevezetés után a könyvtárügyi joganyagot, a könyvtári ügyintézés és katalógizálás lényegét ismertették. Ezeknek a tanfolyamoknak tartamát a felszabadulás után 4 hétre emelték, tananyagát bővítették és átrendezték; kiváltképpen az irodalom ismeretetésének nyitottak tágabb teret. 1948-ban, a csehszlovák fordulat évében, a tanfolyam tananyagát gyökeresen átdolgozták. A könyvtári ügyintézés és katalógizálás anyagát jelentősen megszorították, a politikai nevelés tananyagát és óraszámát viszont bővítették, és tágitották a történeti és irodalmi anyag kereteit is.

A 2000 lélekszámon aluli helységek könyvtárosainak képzését az iskolaügyi és nemzetnevelési miniszter B-23 054/1946. sz. rendeletével szabályozta először. A képzésre három, egyenként hatórás tanfolyamot rendszeresített. Az első a könyvtártudomány vezető ismereteit közli, a másodikon irodalmi előadásokat tartanak, a harmadikon pedig általában a könyvtári ügyintézéssel foglalkoznak.

A könyvtárosképzés ügyében a gyökeres változást előkészítő következő lépés az volt, hogy 1949 őszén átvitték a könyvtárosképzést az újonnan létesített pedagógiai karra. A könyvtárügy azonban a kívánt önállóságot ezzel még nem kapta meg. A könyvtárügyet ekkor még az elmosódott körvonalú népművelésügy részeként fogták fel. Ilyen előzmények után ért meg a végleges döntés.

Az iskola-, tudomány- és művelődésügyi minisztérium 1955. október 14-én kelt rendeletével a bölcsészeti karon kétéves könyvtárosi tanfolyamot szerveztek. Egyidejűen megszűntek a könyvtárosi tanfolyamok. Meghatározták a könyvtárosképzés célját; ennek lényege, hogy a könyvtárosokat a marxizmus-leninizmus alapján hivatásukra politikailag előkészítsék, elméleti ismereteik gyakorlati alkalmazására képessé tegyék; megismertessék őket a tudományágak alapvető irodalmával és annak marxista bírálataival; a könyvtárosok előkészüljenek az olvasóval való foglalkozásra, az olvasónak a könyv segítségével a szocializmus felé vezetésére; a könyvgyűjtemények gazdaságos

és célszerű megszervezésére és az olvasók minél tökéletesebb kiszolgálására. A célnak megfelelően a politikai előkészítés a tárgyak körében különös nyomatékot kapott. Az ideológiai nevelés az egész egyetemi karra megállapított tananyagot tartalmazza. Az irodalomtörténeti előadások érdekes szempontja, hogy a könyvtárosok figyelmét a múlt és a jelen mellett a jövő felé irányítja, a felé az új irodalom felé, amellyel az olvasót majd az új könyvtáros ismerteti meg. A nyelvtanulás területén az orosz nyelv minél tökéletesebb aktív és lehetőleg több más nyelv passzív elsajátítása kötelező. A világirodalom áttekintése során a haladó irodalom kiemelkedő alkotásait ismertetik. Az irodalmi előadásokat a gyermek- és ifjúsági irodalom ismertetése egészíti ki. Az olvasóval való foglalkozás lélektani és neveléstani módszereket, a könyvtári propagandát, a tömegmunkát, az ajánlott irodalom jegyzékeinek szerkesztését, egyéni beszélgetéseket, különféle olvasói mozgalmak szervezését stb. öleli fel.

Ami a könyvtári munka technikáját és szervezését illeti, elméleti alapvetést és gyakorlati eljárásokat ismertetnek. A katalogizálás körében új szempont a formalizmus ellen hirdetett harc. A bibliográfia tanulmányozása a regisztráló bibliográfiából indul ki, majd a válogató és ajánló bibliográfia következik, és az egyes tudományágak alapvető irodalmának ismertetésével zárul. A könyvtárügy története és szervezése című tárgykörben a könyvtárügy hazai és külföldi fejlődését a gazdasági alappal összefüggésben mutatják be. Az írás-, könyv- és nyomdászattörténetben nem annyira az adatok aprólékos feltárásán, hanem a gazdasági-társadalmi alappal való szoros kapcsolaton, valamint a könyvnyomtatás elterjedésének társadalmi következményein van a hangsúly. Végül a könyvkiadásról szóló előadásokban a kapitalizmus és a szocializmus kiadói tevékenységének elütő jellegét állítják szembe, és kiemelik az utóbbi nevelő céljait. Az elméleti előadásokat kötelező könyvtári gyakorlatok egészítik ki. A gyakorlat különféle jellegű könyvtárakban tapasztalt instruktorok vezetésével folyik.

Az új csehszlovák könyvtárosképzésnek a jogszabályokból kiütköző lényegesebb új vonásai sokban emlékeztetnek azokra a vonásokra, amelyekkel a mi könyvtárosképzésünket jellemezhetjük. Ezek az új vonások adják a fejlődés jelen pillanatának keresztmetszetét.

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Hírlapgyűjtés Franciaországban. Az *Annales* című, a párizsi Centre National de la Recherche Scientifique támogatásával megjelenő társadalom- és gazdaságtörténeti folyóirat 1955. évi 4. számában két cikk is foglalkozik a sajtótudomány kérdéseivel (Jacques KAYSER: *La presse et l'information: programme général de recherches* és Abel CHATELAIN: *Une orientation plus limitée: la géographie du journal*). A könyvtártudományt — amelyhez a hírlapok és folyóiratok tudományos vizsgálatát amúgyis sok szoros kapcsolat köti — az első cikknek néhány oldala különösen közelről érinti, mert a hírlapok gyűjtésével, a hírlaparchívumok sorsával foglalkozik. A magyar könyvtárosok nem felejtik el, hogy a mi 1884-ben alapított Országos Hírlapkönyvtárunk — amely majd nem kezdettől fogva mint az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaposztálya működik — eredetében francia mintát követett. Alapítója, id. SZINNYEI József, a Bibliothèque Nationale, illetve az általa abban az időben megvásárolt 1789–1794-es forradalmi hírlapgyűjtemény példájával agítált a magyar „hemerotéka” megvalósítása érdekében. Hírlapbibliográfiai munkásságára is az 1866-ban Eugène HATIN összeállításában megjelent francia hírlapbibliográfia serkentette.

Nos, az *Annales* cikke megállapítja, hogy a HATIN-féle nemzeti hírlapbibliográfia (amely világviszonylatban is az elsőik egyike volt) folytatás nélkül maradt. Nemcsak hasonló arányú gyűjtés nem készült, de e pillanatban sejtelmük sem lehet a francia

kutatóknak arról, hogy valamely, a Bibliothèque Nationale gyűjteményéből hiányzó hírlapból van-e valahol máshol példány. Gyakran még napilapokról sem lehet tudni, található-e belőlük teljes sorozat és hol. Különösen a harmadik köztársaság s főleg az azt megrendítő háború és német megszállás alatt megjelent újságok hiányoznak. A háború alatt megszűnt, majd a megszállás után rendelettel megszüntetett lapok archívumai (bennük a megjelent példányok gyűjteményével) nem kerültek nyilvános gyűjtemények kezelésébe. A cikk szerzője sürgős feladatként jelöli ki az 1870 óta megjelent lapok módszeres kataszterének elkészítését a lelőhelyek megjelölésével, valamint a hiányok pontos felderítését. Ilyenek napilapoknál is nagy számban fordulnak elő, és nemcsak arra vezethetők vissza, hogy egyes számok elkallódtak, — van olyan lap is, amelyből egyetlen megjelent példány sem került valamely nyilvános gyűjteménybe, — hanem a megmaradt példányok is használhatatlanná váltak, annyira megrongálódtak.

Az az érzésünk, hogy a szerző cikke túlságosan is a helyzet sötét oldalait domborítja ki, hiszen volt alkalmunk néhány évvel ezelőtt a Bibliothèque Nationale tervszerű munkáját, a hírlap- és folyóiratgyűjtemény gazdagságát, a Versaillesben épült új hírlapraktárak célszerűségét színről színre megismerni. A Bibliothèque Nationale hírlaposztályán folyó gyűjtőtevékenység és az azzal kapcsolatos tudományos és felvilágosító-szolgálat termékeny munkájára vet fényt az *Études de Presse* című párizsi sajtótudományi folyóiratnak legújabban megjelent 14. száma, amely Philippe JONES-nek az 1860 — 1890 között megjelent francia szatirikus lapokról szóló bibliográfiáját közli. Az érdekes és terjedelmes összeállítás ismertetésére lehetőleg még visszatérünk, valamint arra az alapos bibliográfiai összeállításra is, amelyet az 1939—1945. évek illegális sajtótermékeiről egy évvel előbb tett közzé a nagymúltú francia nemzeti könyvtár. Itt csak arra mutatunk rá, hogy JONES művéhez maga a könyvtár vezetője, Julien CAIN írt rövid előszót „*La Bibliothèque Nationale, centre de recherches sur la presse*” címmel. Julien CAIN kiemeli a könyvtár forrásgyűjtő és megőrző tevékenységét, amely éppen a modern sajtótudomány területén alapvető jelentőségű.

Tény az, hogy a hírlapok megőrzése, nyilvántartása, bibliográfiai feltárása világszerte súlyos gond. Ismét aktuálissá vált — és Magyarország határain túl is — SZINNYEI József háromnegyedszázad előtti agitációjának jelszava: „Mentsük meg hírlapjainkat.” Kétségtelen az is, hogy a sajtó egyre gazdagabb szempontú tanulmányozásának igénye világszerte terjed. A könyvtárak elé ezen a téren új feladatok és új kötelezettségek tornyosulnak.

DEZSÉNYI BÉLA

SZEMLE

Cohen, Marcel: L'Écriture. Éditions Sociales, Paris, 1953. (La Culture et les Hommes.) 130 l.

Marcel COHEN a francia tudomány egyik kiváló, haladó szellemű képviselője. Öt évtizedes munkássága során szűkebb szakterületén, a sémita nyelvészetén túl kutatásai kiterjeszkedtek a francia nyelv, az általános nyelvészet, a néprajz és a pedagógia területére. Az utóbbi években érdeklődése a beszéd és a gondolat látható megjelenítése: az írás kialakulásának és fejlődésének problémái felé is fordult. Már 1953-ban előkészületben levő, de még meg nem jelent nagyobb írástörténeti művének mintegy előfutára, kivonata *L'Écriture* c. könyve, melyet elsősorban a nagyközönségnek szánt. De a munka hivatásos írástörténészeknek is gazdag tanulságokkal szolgál. COHEN ugyanis kísérletet tesz arra, hogy az írástörténet egészét áttekintve és összefoglalva, azt a történelmi materializmus alapján, dialektikus módszerrel tegye vizsgálat tárgyává. A szerző marxista szemléletmódja révén — ha még csak nagy vonásokban is — megvilágosodnak az írás előzményeinek, a különböző írásrendszerek kialakulásának és további sorsának gazdasági alapjai, s fény derül az írás társadalmi funkciójára, a társadalom és az írás fejlődésének kölcsönös vonatkozásaira. A szerző nem esik a vulgarizáló általánosítások hibájába: nem mulasztja el, hogy esetről esetre rá ne mutasson arra, hogy egy-egy probléma még nyitott, s a kutatásnak még mily megoldandó feladatai vannak. Rendkívül érdekesek a nyelvész-szerzőnek azok a meglátásai, amelyekkel rámutat arra, hogy egyes nyelveknek fejlődésük közben előálló változásai milyen módosításokat vonnak maguk után írásuk rendszerében.

A már ismert írástörténeti tényeket is újszerűen s úgy csoportosítja, hogy azok hatásosan alátámasztják megállapításait, és bizonyítják tételeit. Figyelemre méltó továbbá az a körülmény, hogy COHEN, igen tanulságosan, vizsgálódásai körét kiterjeszti a korábbi írástörténeti művek megszokott keretein túl; külön fejezetet szentel pl. a helyesírás, a hangjegyzírás kérdéseinek, a sokszorosítási eljárásoknak, és megemlékezik az új találmányokról (telefon, gramofon, film, rádió), mint oly tényezőkről is, melyek modern életünkben az írásnak vetélytársaivá váltak. Ahol egyes fejezetekben (pl. latin betűs írásunk középkor- és újkori történetével kapcsolatban) hiányérzetünk támad a nagyon is vázlatos tárgyalási mód miatt, ott ezek a hiányok joggal tudhatók be a szűk terjedelem okozta korlátoknak.

COHEN magyarázatai általában világosak, példái szemléltetőek. Csupán ott találkozunk vitatható állításokkal, homályos részekkel, ahol az írástörténet egyes részletekérdéseiről lévén szó, a szerző eredeti szaktudományától távolabb eső területen mozog.

Arra pl., hogy a görög és a latin írásrendszerben, mint ahogy azt a szerző véli (95. l.), a kapitális (nagybetűs) írást a kisbetűs folyóírás előzte volna meg, nincs semmi bizonyítékunk. Zavart okoz, hogy azonosnak veszi a kapitális és unciális írás fogalmát, noha utóbbi az előbbinek csak egyik késői válfaja. Nem világos a folyóírás, a könyvírás és a monumentális írás formáinak meghatározása és megkülönböztetése s így tovább. Kisebb-nagyobb pontatlanságok előfordulnak a nyelvészethez közelebb álló kérdések terén is. A cirillbetűs írás alkalmazásával kapcsolatban azt mondja COHEN, hogy a cirillika a XIX. század első felében szolgált a román nyelv írásul (78. l.), holott ez volt az írásuk a románoknak kezdettől fogva a XIX. század közepéig, mint ahogy ezt a

már a XVI. századtól fennmaradt román nyelvű feljegyzések is bizonyítják. A nemzeti nyelvek írásbeli rögzítésének kezdeti idejét a szerző általában az illető nép első nyelvemlékeinek századával jelzi. Viszont a magyarok, szerinte (79. l.), csak a XVIII. századtól kezdve írnak saját nyelvükön! („Pour les langues de famille finno-ougrienne ou ouralienne, le finnois ou finlandais s'est écrit au XVIe siècle, l'estonien au XVIIe siècle, le hongrois au XVIIIe siècle.”) Mellesleg megjegyezzük, hogy M. COHEN *Le Langage* (Paris, 1950) c. munkájában (66., 116. l.) sem helytállók, illetve félreérthetők a magyar nyelvre vonatkozó megállapításai.

Hogy egy széles látókörű, nagy külföldi tudós a magyar művelődést, a magyar nyelvet illetően tájékozatlan, ez nemcsak és nem is elsősorban az ő hibája. Jelenti azt, hogy korántsem tettünk még eleget a hazánkról külföldön elterjedt téves nézetek helyesbítésére, a magyar múlt és jelen idegen nyelveken való ismertetésére.

Marcel COHEN könyve az úttörő munka szinte elkerülhetetlen hiányosságai ellenére az írástörténet marxista irányú kutatásához jó kiinduló alapot szolgáltat, a kutatások további kiszélesítésére és elmélyítésére ösztönöz. Egyben arra figyelmeztet, hogy ha majd továbbjutottunk magyar viszonylatban is az írástörténet kutatásának ezen az útján, nemcsak az eredmények tudományos összegezése, hanem népszerű formában való ismertetése is kötelességünkké válik.

J. HAJDU HELGA

Biblioteki SzSzSzR. Opüt rabotü. Moszkva, 1955. 119 l.

A szovjet könyvtárak *A könyvtári munka tapasztalatai (Opüt rabotü)* címmel megjelenő cikkgyűjteményei a mi könyvtáraink — tervezett vagy már napvilágot látott — évkönyveinek felelnek meg leginkább. Minden jelentős szovjet könyvtár szerkeszt nem meghatározott időközökben megjelenő kiadványt, amelyben közlést tesz a könyvtár dolgozóinak írásait, melyek túlnyomórészt az illető könyvtár problémáival foglalkoznak, de sok esetben egyéb könyvtártudományi kérdéseket is tárgyalnak.¹

A Lenin Könyvtár cikkgyűjteménye a fentiekől főként abban különbözik, hogy elsősorban nem egy könyvtári problémával foglalkozik, hanem a Szovjetunió *közművelődési könyvtárainak* legfontosabb kérdéseiről szólnak közleményei. Ez a tény azonban nem a cikkek színvonalában mutatkozik meg. Azért tartjuk szükségesnek ezt előljáróban leszögezni, mert véleményünk szerint téves az a helyenként mutatkozó tendencia, hogy a „tömegkönyvtárak” számára az „egyszerűség” jelszavával csökkentett stílis és szerkezeti megoldásokkal készítsünk közleményeket. (Találhatunk erre példát néhány módszertani útmutatóban, de még *A Könyvtáros* vagy akár a *Bibliotekar* c. lapokban is.) *A könyvtári munka tapasztalatai* című cikkgyűjteményben minden közleményt a gondos kidolgozás jellemez, és a szerzők — a nem kimondottan leíró jellegű dolgozataikban — önálló gondolatokat, egyéni véleményeket vetnek fel.

A gyűjtemény előző, harmadik füzeté (megjelent 1954-ben 94 lapnyi terjedelemben) túlnyomórészt a párt mezőgazdasági határozatainak könyvtári feladataival foglalkozott. A jelen, negyedik füzet tartalma már többértű; a földrajzi irodalom, a könyv-

¹ Ilyenek: *Opüt rabotü ... biblioteki im. Szaltükova—Scsedrina*. Vü. 8, Lenin-grad, 1954. 84 lev. *Opüt rabotü Goszudarsztvennoj biblioteki im. V. G. Korolenko*. Vü. 1. Harkov, 1955, Izd-vo Kniznoj palatü USzSzR. 60 l. *Opüt rabotü naucsnoj biblioteki M(oszkovszkogo) G(oszudarsztvennogo) U(niverszitetü) im. A. M. Gor'kogo*. Moszkva, 1955. 141 lev. *Ucsenüe zapiszki (Moszk. bibliotecs. in-t im. V. M. Molotova)*. Vü. 1. Szpecial'nüe diszcipliniü. Moszkva, 1955, Goszkul'tproszvetizdat. 144 l. *Trudü Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR i Fundamental'noj biblioteki obszesztvennüh nauk Akademii Nauk SzSzSzR*. Tom 2. Moszkva—Leningrad, 1955, Iz-vo ANSzSzSzR. 243 l.

ankét szervezésének kérdései mellett a feldolgozás részletkérdéseiről is hosszú, tanulmányzámba menő cikket közöl a szerkesztőség. Ez utóbbi cikk kivételével azonban a füzet minden közleménye vagy közvetlenül, vagy közvetve összefügg a *közművelődési könyvtárak bibliográfiai gyakorlatának kérdéseivel*.

E. P. KORSUNOVA, a Lenin Könyvtár főbibliográfusa a területi, kerületi és köztársasági könyvtárak bibliográfusainak 1954-ben tartott előadását dolgozta át rövid útmutatóvá. Címe: *A területi, kerületi és köztársasági könyvtárak könyvészeti munkájának néhány szervezeti kérdése*. (44–61. l.)² A bibliográfiai osztályok felépítését, a reference munkát, az ajánló bibliográfiák készítésének módszereit, a helyismereti könyvészeti munka feladatait egyaránt módszeresen tárgyalja. Szól a bibliográfiai osztály kartotékjainak megszervezéséről és szerkesztéséről is. E kérdésről részletesebben, főleg a kartotékok megfelelő szakrendjének kialakításáról a Tadzsik Szövetséges Köztársaság Állami Nyilvános Könyvtára bibliográfiai osztályának vezetője, Sz. G. LJVIC ír. (62–67. l.) A rövid cikk tömören és plasztikusan számol be a könyvtár munkájáról, melyet 1952-től 1954-ig végzett a *bibliográfiai kartotékok szerkesztése – és átdolgozása* – terén.

A fenti két cikk elsősorban a könyvtárosok bibliográfiai munkájához nyújt adalékokat és segítséget. V. V. KLEVENSZKAJA, a Lenin Könyvtár főbibliográfusa arról ír, hogyan gyarapítják az olvasók bibliográfiai műveltségét. Beszámol a Lenin Könyvtár második tanfolyamáról, melyet 1953 végétől 1955 tavaszáig rendeztek *földrajz szakos olvasók számára*. Érdemes a tanfolyam programját közölni: 1. Kurrens regisztráló bibliográfiák. 2. Ajánló bibliográfiák. 3. Retrospektív bibliográfiák: a) földrajzi bibliográfiák, b) a földrajzzal összefüggő általános természettudományi bibliográfiák, c) helyismereti bibliográfiák, d) általános bibliográfiákban levő földrajzi vonatkozások. 4. Földrajzi lexikonok. 5. Periodikák bibliográfiai és az időszaki kiadványok analitikus bibliográfiai. 6. A Lenin Könyvtár segédkönyvtárának központi katalógusa és a hivatali szakkatalógus. (Bemutatás és gyakorlat.) KLEVENSZKAJA beszámolójának nagy érdeme az, hogy nagy vonalakban, de áttekinthetően ismerteti a földrajzi irodalom szovjet könyvészetét, és függetlenül részletes címleírást is közöl a *beszámolóban ismertetett bibliográfiákról és egyéb segédkönyvekről*. (147 tétel.)

A mezőgazdasági – különösen a gyapottermesztési – irodalom népszerűsítéséről szól V. G. KURBATOVÁNAK, az Üzbég Szövetséges Köztársaság Állami Nyilvános Könyvtára vezetőjének cikke. A magyar olvasó szempontjából nem elsősorban a cikk módszertani megállapításai érdekesek, hanem az a néhány informatív jellegű közlés, mely bepillantást ad a köztársaság könyvtári életébe.

A bibliográfia gyakorlati kérdései mellett megjelent a gyűjteményben Sz. Sz. LEVINÁNAK, a Lenin Könyvtár főbibliográfusának cikke az első orosz forradalom bolsevik bibliográfiájának történetéről. (100–119. l.) Sz. Sz. LEVINA kritika alá véve a kérdéssről előzőleg megjelent kevés számú írást, bemutatja, hogyan használta fel annak idején a párt különböző legális és illegális kiadványaiban a bibliográfiát, mint az agitáció egyik eszközét. A szerző cikkében a „bibliográfia” fogalmát a „könyvészet” értelmezésén túl a könyvkiadás- és részben az irodalomtörténet területére is kiterjeszti, így cikke bizonyos mértékig sajtótörténeti vonatkozásokat is tartalmaz.

Terjedelemben legnagyobb M. D. BOJKOVÁNAK a Novosibirszki Területi Könyvtár feldolgozási osztálya vezetőjének cikke az aprónyomtatványszámba vehető kiadványok *csoportos feldolgozásáról*. (68–99. l.) Részletesen beszámol könyvtára tapasztalatairól, az egyes feldolgozási fázisokról elmondottakhoz közli az űrlapok és katalóguscédulák

² KORSUNOVÁNAK a kérdéssel kapcsolatban a következő részletesebb munkája jelent meg ugyancsak a Lenin Könyvtár kiadásában: *Szpravocno-bibliograficeszkaja rabota rajonnoj biblioteki*. Moszkva, 1954. 106 l.

mintáit is. Úgy látszik, a kérdés a szovjet közművelődési könyvtárak gyakorlatában igen jelentős *mind a feldolgozó munka ésszerűsítése, mind pedig az olvasók gyorsabb kiszolgálása szempontjából*. Ezt mutatja az is, hogy a szerkesztőség vitát indít a cikkről.

BÓDAY PÁL

Dritte Verlegerkonferenz des Amtes für Literatur und Verlagswesen der Deutschen Demokratischen Republik, 20–22. November 1953 in Leipzig. Referat – Kommissionsberichte – Aussprache. VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. Leipzig, 1954.

A német könyvkiadás régi nemzetközi tekintélye s az a német határokon túl is jól ismert kiadói tevékenység, amelyet a nagy német kiadók (COTTA, BROCKHAUS, RECLAM, GÖSCHEN stb.) folytattak a klasszikus polgári kultúra szolgálatában, felkelti az olvasó érdeklődését: milyen ma a könyvkiadók munkája a Német Demokratikus Köztársaságban, a Németország egységéért, a békéért és a szocializmus építéséért vívott küzdelmek légkörében? Ez a könyv, amely az 1953 novemberében, Leipzigben tartott háromnapos kiadói konferencia referátumát, a vita anyagának javarészét és az egyes szakbizottságok jelentéseit tartalmazza, jellemző képet ad az NDK kiadóinak mai, a tudományos és irodalmi fejlődés, továbbá a műveltségre szomjas tömegek igényeit kielégítő tevékenységéről.

Johannes BECHER nemes pátoszú bevezető előadása utal a német tudomány és irodalom nagy humanista értékeire, és azokkal a feladatokkal foglalkozik, amelyek Németország mai megosztottságában várnak az NDK kiadóira. Fritz APELT, az NDK-kiadók központi hivatalának vezetője, a könyvkiadás egész problematikáját feldolgozó referátumában elsősorban azt hangsúlyozza, hogy az irodalom és tudomány újjászületése, fejlődése elválaszthatatlan a kiadók jó munkájától. A kiadók feladata, hogy a megfelelő könyv megfelelő időben juttassák el mindenüvé, ahol ezt a tudomány érdekei, a nép államának műveltségterjesztő és nevelő feladatai szükségessé teszik. A referátum és a felszólalások sokoldalúan tárgyalják a kiadói tevékenység új felfogását és módszereit. A könyvkiadás a nép államában művelődéspolitikai tevékenység, nem üzleti vállalkozás; a könyvkiadót nem lehet egyszerű közvetítőnek tekinteni az író és a nyomda között, hanem a tudományos és szépirodalmi alkotómunka tevékeny részesének.

Ezzel kapcsolatban a konferencia vitáinak középpontjában álló kérdések közül főképp kettőt említünk. A kiadó kezdeményező-alkotó munkája leginkább a tervezés területén jelentkezik. Nem lehet megelégedni az érkező kéziratok elbírálásával, előkészítésével; a kiadók önállóan készítik el – a társadalmi szükségleteket megvizsgálva és az időszerű művelődési-nevelési célokat figyelembe véve – tématerüvet. A német tudományos könyvkiadók most ilyen módon állapították meg, hogy elsősorban egy-egy tudományág eredményeit összefoglaló kézikönyvek, *Nachschlag*-művek és színesen, meggyőzően megírt politikai művek kiadására van szükség. (Hasonló problémák megoldására, azonos szükségletek kielégítésére törekszik manapság a mi könyvkiadásunk is.) A tématerv hitelesen mutatja egy kiadó munkájának elvi színvonalát, a kiadó lektorátusának tudományos, irodalmi, politikai felkészültségét. Az NDK kiadóinál, ahol a szakosítás távolról sem olyan mérvű, mint nálunk, különös jelentőségre tesz szert a tématerv mint a kiadó alkotó kezdeményezéseinek tükré.

Az olvasók igényeinek megismerése érdekében a kiadók szoros kapcsolatot tartanak a könyvesboltokkal és a könyvtárakkal. Sajnos, az utóbbiról semmi közelebbit nem közölnek a referátumok és a felszólalások, pedig a könyvtárak szerepe a kiadói tervek kialakításában olyan kérdés, amelyről szívesen olvastunk volna; hazánkban is több kísérlet történt már, hogy megtaláljuk a kiadók és a könyvtárak kapcsolatának helyes, gyümölcsöző formáit.

A kiadói tervezéssel kapcsolatos kérdések mellett a konferencia sokat foglalkozott szervezeti, munkaszervezési, könyvterjesztési kérdésekkel és a kiadói munka színvonalát emelő javaslatok megvitatásával. Ezek közül figyelemre méltó a konferencia döntése egy kiadvány-sorozat megindításáról, amely a könyvkiadás tudományos és egyéb problémáival foglalkozik. (A leipzig-i Verlag für Buch- und Bibliothekswesen azóta meg is indította ezt a sorozatot.)

A magyar olvasó jóleső érzéssel regisztrálja, hogy a konferencia résztvevői többször hivatkoznak a mai magyar könyvkiadás, elsősorban a tudományos irodalom kiadásának eredményeire. Amint Fritz APELT beszámolójából kiderül, az egyik német kiadó (Der Deutsche Verlag der Wissenschaften) egyidejűleg nyolc magyar tudományos mű kiadására készül. Igaz, hogy a képzett fordítók hiánya — amint a panaszok, bírálatok hangoztatják — nagymértékben akadályozza a tervek megvalósulását.

Értekes, tanulmányos dokumentum ez a könyv a Német Demokratikus Köztársaságban újjászülető könyvkiadás jelentős eredményeiről, a mai feladatok megoldását új módszerekkel biztosító munkájáról.

PÓK LAJOS

Hazánk felszabadulása (1944—1945). (Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény.) Bp., 1955. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 316 l.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent *Hazánk felszabadulása* című bibliográfia évfordulóra készült, és első pillantásra azt a gyanút keltheti, hogy a felszabadulás tizedik évfordulója alkalmából csupán az ünnepelés egyik programpontja. A valóságban azonban hézagpótló, gazdag könyvészet ez, körültekintéssel szerkesztett, a legkülönbözőbb szempontokból jól használható gyűjtemény. Több évi vegyes értékű működés után a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bibliográfiai Osztálya ezzel a munkával bebizonyította, hogy színvonala és munkaképessége alkalmassá teszi szegényes bibliográfiai irodalmunk komoly gyarapítására.

A kötet anyaga nagyjában az 1944. szeptember 26 — 1945. április 4. közti eseményeket öleli fel. Vagyis azt az időszakot, amelynek kezdetén szovjet csapatok jelenlegi határainkat átlépték, és melynek végpontja az utolsó német és fasiszta katonai egység kiűzése hazánkból. A bevezetőből megtudjuk, hogy a Bibliográfiai Osztály az anyaggyűjtést 1944. március 19-ével kezdte, de e roppant mennyiségű adatot nem bírta el a kötet terjedelme. E hiányt őszintén sajnáljuk, mert hiszen az összegyűjtött egész anyag egy teljes történelmi korszakot ölelne fel. Kíváncsnak tartanók, ha külön kiadványban alkalom adódna ennek az anyagnak közzétételére is. Azt viszont helyeselnünk, hogy a kötet nem tartalmazza az ugyancsak összegyűjtött anyagot az ország újjáépítéséről a stabilizációig — mert ez már nem a fasiszta rémuralom és felszabadulás korszakához, hanem a demokratikus Magyarország építésének korához tartozik. Igen helyes lenne azonban az utóbbi anyag kiadása is. Ilyen körérdékű adatgyűjtemény kiadásánál nem szabad belenyugodni a gátló anyagi nehézségekbe.

Így, ahogy a kötet előttünk fekszik, kétségtelen, hogy a szerkesztő és munkatársai sikerrel oldottak meg kényes technikai és politikai kérdéseket. Ezeket részben a kötet kiszabott terjedelme okozta, részben az a nehézség, mikortól számítsák a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveleteket. A kitűzött időpontok közt a kötet alapos áttekintést ad.

Az anyaggyűjtés 1955. július 1-ével zárult. Irodalmi téren összegyűjti az addig megjelent regényeket, elbeszéléseket, irodalmi riportokat, verseket. Ilyen nagy munkánál a hiányok természetesen elkerülhetetlenek: így egyszeri betekintésre, nem találjuk benne KOVÁI Lőrinc: *Fekete vetés* c. regényét. — Magában foglalja továbbá a tárgyalt időközben megjelent plakátokat, rölapokat, képanyagot is. Az eseménytörténet adatait nemcsak történelmi és publicisztikai összefoglaló művek felsorolásával

adja, hanem közvetlenül a sajtóból. A kötet itt is csak a magyar nyelvű anyagot veszi figyelembe, de élesen megvilágítja az ellenség eszeveszettségét, amikor nemcsak a demokratikus, hanem a fasiszta sajtó anyagát is feltünteti. A háborús hónapokban a hírlappéldányok gyűjtése nem történhetett sehol kellő gondnal. Ezért a fennmaradt anyag hézagos. A lehető legnagyobb anyag feldolgozása érdekében a Szabó Ervin Könyvtár munkájában más közgyűjtemények is részt vettek, s a maguk anyagát adták, dolgozták fel hozzá. A könyv használhatóságát emeli, hogy a budapesti és vidéki sajtó anyagának közlése két helyen található: időrendben valamennyi adat, és külön az egyes helységekre vonatkozó, a helységek betűrendjében. A történetirő — sőt akár a történeti regény- vagy elbeszélésirő — így a teljes áttekintés mellett az ország egyes vidékeihez, községeihez, városaihoz fűződő adatokat is mindjárt megtalálja. Készen kínálkozik az anyag a vidéki sajtó, a pedagógusok számára, alkalmi cikkhez, megemlékezésekhez.

Az 1944. szeptember 26. előtti anyag elmaradásáért némileg kárpótól a bevezető fejezet, amely a második világháborúban Magyarország szerepét feldolgozó műveket foglalja össze. — A kötet második része az ország felszabadításáért vívott hadműveleteket kíséri nyomon (történeti és szépirodalmi munkák, hírlapok, plakátok, röplapok anyagával). A harmadik rész a túlsó oldalt ábrázolja: a németek és fasiszták tevékenységét, közben az ellenállási mozgalom dokumentumait. Végül a negyedik részben már kezdettől fogva láthatjuk, az elvonuló háború nyomán hogyan kezdődik az ország reorganizációja, újjáépítése, az új államiság megteremtése. Végül a hadműveletek térképeit s az események kronológiáját kapjuk.

Sajnáljuk, hogy ez a bibliográfia is olyan gyöngé minőségű papirosra jelent meg, mint például I. Tórra Zoltán: *Magyar történeti bibliográfiája*, továbbá azt, hogy mindössze ezres példányszámban adták ki. Mert a könyv méltán számíthat az irodalom és a történelem munkásainak és barátainak érdeklődésére is. Könnyen használhatóvá teszi a munkát, hogy a címfelvetel után többnyire rövid annotáció is következik, s így a bibliográfia adathalmazból — olvasmánnyá válik.

Külön kiemelendő a kötet szép illusztrálása: mellékletül nagyszámú plakát és röplap faksimiléjét adja; ez a külön kötetként is megálló gyűjtemény mindenki számára hozzáférhetően és szemléletesen hozza közel az izgalommal teljes, történelmi félesztendőt. — Dicsérettel kell megemlékeznünk a hírlapi anyag gyűjtését vezető KEMÉNY G. Gáborról, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársáról, az anyagot rendező SZÁSZNÉ GILLEMOT Katalinról s a munkát vezető szerkesztőről, TISZAY Andorról, aki az illusztrációkhoz nagy magángyűjteményét is rendelkezésre bocsátotta. G. L.

A Világirodalom Klasszikusai. 6. sz.: *A Békevilágmozgalom 1955. évi ünnepeltjei*. Szerkesztette és összeállította TISZAY Andor. Budapest, 1955. Franklin-nyomda. 112 lap. — 7. sz.: *Heine*. Összeállította FLÓRIÁN László. Budapest, 1956. Franklin-nyomda. 32 lap.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gazdag és sokrétű bibliográfiai tevékenységének egyik figyelemre méltó terméke az 1953-ban megindított népszerű irodalmi bibliográfiai sorozat: *A Világirodalom Klasszikusai*, melynek eddig megjelent hét füzete összesen 12 író és költőt mutat be az irodalomkedvelő közönségnek. E tetszetős kiállítású, gondosan szerkesztett füzetek a felszabadulás óta egyre nagyobb mértékben kibontakozó könyvészeti irodalmunkban új műfajt honosítanak meg: a népszerű bibliográfiai segédkönyvét, mely a figyelem felkeltésének, a tárgy népszerűsítésének jóval hatékonyabb eszköze, mint a pusztán ajánló bibliográfia. E kiadványokban a műfaji, nyelvi és egyéb szempontok szerint csoportosított könyvészeti összeállításokon kívül rövid bevezetők találhatók, melyek az író életére és műveire vonatkozó lényeges tudnivalókat foglalják össze, életrajzi adatok, tartalmi kivonatok, az író műveiből választott

vagy rá vonatkozó idézetek, hozzá intézett vagy róla szóló költemények, irodalmi működését, művei népszerűségét szemléltető adatok stb., — az író egyéniségének és életművének megannyi érdekes dokumentuma. Színesek, életszerűek ezek a kis füzetek, szívesen lapozgat bennük az olvasó és kedvet kap ahhoz, hogy az író alaposabb megismerésének kijelölt útján elinduljon.

A sorozat megjelenése óta füzetről füzetre fejlődik, kiállításában és szerkesztésében egyaránt tökéletesedik. 4. száma óta ízléses nyomtatott formában jelenik meg, az összeállításokat újabb ötletek teszik hasznosabbá és változatosabbá.

A sorozat első öt füzete után (*Csehov, Gorkij, Jókai, France és Szaltikov-Scsedrin*) a közelmúltban megjelent 6. és 7. szám a Béke-Világmozgalom 1955. évi irodalmi ünnepeltjeinek (ANDERSEN, CERVANTES, MICKIEWICZ, MONTESQUIEU, SCHILLER és WHITMAN), illetve HEINÉnek a fent ismertetett elvek szerint összeállított s egyéb adatokkal kiegészített bibliográfiáját tartalmazza. A Béke-Világmozgalom ünnepeltjeinek szentelt kiadvány bevezető tanulmányait HAJDU Henrik, HÉRA Zoltán, KÁRPÁTI Aurél, MURÁNYI-KOVÁCS Endre, ORTUTAY Gyula és VAJDA György Mihály írta. A magyar vonatkozásokat (az írók magyarországi hatása, népszerűsége, magyar fordítások stb.) külön tanulmányok foglalják össze. Ezeket TISZAY Andor, SÓS Endre és UNGVÁRI Jenő készítette. A HEINE-füzet bevezetése csak HEINE magyar fordításaira és magyarországi kiadásaira vonatkozó néhány adalékot tartalmaz, s mellette erősen érezhető az érdemi bevezető hiánya. A tanulmányok színesek, élvezetesek, bár némelyikük (MICKIEWICZ) inkább az alaposabb előismeretekkel rendelkező közönségnek szól. Az egyes összeállítások között mutatkozó hasonló egyenetlenségek azonban megbocsáthatók, hiszen olyan kiadványról van szó, mely az olvasni, művelődni vágyó tömegek széles rétegeinek igényeit van hivatva kielégíteni, s a szerkesztők általában megtalálták a lapos népszerűsítés és a túlzott igényesség vagy tudálékosság szélsősége közötti helyes középutat. Természetes, hogy a könyvészeti összeállításokban nem törekedhettek teljességre és a tudományos bibliográfiáktól megkövetelt aprólékos pontosságra, továbbá hogy a külföldi klasszikusok idegen nyelvű kiadásait és irodalmát mellőzték, s csak az életrajzi adatok időrendjében említik meg a fontosabbakat. A füzeteket azonban ennek ellenére az irodalomtörténész is haszonnal forgathatja, kivált ha elsősorban a magyar vonatkozások érdeklik: számos olyan figyelemre méltó adatra, kiadásra, tanulmányra bukkanhat, mely addig elkerülte a figyelmét. Jó szolgálatot tehetnek ezek az összeállítások még a tudományos tájékoztató szolgálatban is, melynek oly kevés magyar vonatkozású irodalmi bibliográfia áll rendelkezésére. Nagyon jól használhatók e tekintetben a magyar vonatkozásokat összefoglaló tanulmányok. TISZAY Andor *Schiller műveinek „pályafutása” Magyarországon* c. tanulmányában pl. nemcsak az író művei fordításainak és kiadásainak történetét ismerteti, hanem részletes összeállítást közöl drámaiban, illetve a belőlük készített operáknak magyarországi bemutatásáról is. A lényeges mozzanatokat tartalmazó „Életrajzi adatok” a rövid életrajzot helyettesítik, és a gyors tájékozódást teszik lehetővé. A SCHILLER-összeállítást a drámák tartalmi elemzése egészíti ki, más esetekben pedig (*Don Quijote*) másutt megjelent tartalmi ismertetésére találunk utalást. Nincs hiány a változatos „tarkító” elemekben sem: mottók, idézetek, autogramok töltik ki az üresen maradt helyeket, s megjelenik a sorozatból eddig hiányzó rajz- és képillusztráció is. A 6. füzetet PICASSO rajzai díszítik, a HEINE-füzetben pedig rézkarc- és kézirat-fénymásolatokat is láthatunk. Mindezek a hasznos összeállításokat színes, tetszetős keretbe foglalják.

KISS JÓZSEF

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett: 1956. V. 31. — Példányszám: 1.000 — Terjedelem: 8 (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, V., Gerlóczy utca 2. — 39793/56 — Felelős vezető: Puskás Ferenc

TARTALOM

<i>Kovács Máté</i> : A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődés- politikai jelentősége. — The Aims, Basic Principles and Cultural Significance of the Hungarian Library Law	181
<i>Berlász Jenő</i> : Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata	202
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudo- mányos Akadémia újjászervezése óta. — La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	217

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Soltész Zoltánné</i> : A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei	230
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása?.....	244
<i>Durzsai Sándor</i> : Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához	246
<i>Bertók Lajos</i> : Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból	251
<i>Hernády Ferenc</i> : Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez	253
<i>Holovics Flórián</i> : Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja	254

FIGYELŐ

<i>Tombor Tibor</i> : A fűzés nélküli kötés	257
<i>Pusztai Jánosné</i> : A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása	261
<i>Dezsényi Béla</i> : Hírlapgyűjtés Franciaországban	264

SZEMLE

Cohen, Marcel: L'Écriture. (Ism. <i>J. Hajdu Helga</i>)	266
Biblioteki SzSzSzR. Opüt rabotü. (Ism. <i>Bóday Pál</i>)	267
Dritte Verlegerkonferenz des Amtes für Literatur und Verlagswesen der Deutschen Demokratischen Republik. (Ism. <i>Pók Lajos</i>)	269
Hazánk felszabadulása (1944–1945). (Ism. <i>G. L.</i>)	270
A Világirodalom Klasszikusai. 6. sz. A Békevilágmozgalom 1955. évi ünnepeltjei. 7. sz. Heine. (Ism. <i>Kiss József</i>)	271